

**T.C.
Fırat Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Eğitim Programları ve Öğretimi Ana Bilim Dalı**

**TÜRKİYE'DE CUMHURİYET ÖNCESİ BAZI TELİF PSİKOLOJİ KİTAPLARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

Nihat KÖSE

Danışman: Doç. Dr. Mustafa GÜNDÜZ

ELAZIĞ, 2013

ONAY

T.C.
Fırat Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Eğitim Programları ve Öğretim Ana Bilim Dalı

Nihat Köse'nin hazırlamış olduğu Türkiye'de Cumhuriyet Öncesi Telif Psikoloji Kitapları başlıklı tez, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulunun-/..... tarih ve/..... sayılı kararı ile oluşturulan jüri tarafından/.....tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda yüksek lisans tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

İmza

1. Doç. Dr. Burhan AKPINAR

2. Doç. Dr. Mustafa GÜNDÜZ

3. Yrd. Doç. Dr. Hayrettin AYZ

Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Doç. Dr. Mukadder BOYDAK ÖZAN
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

BEYANNAME

Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Mustafa GÜNDÜZ danışmanlığında hazırlamış olduğum "Türkiye’de Cumhuriyet Öncesi Telif Psikoloji Kitapları" adlı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

Nihat KÖSE

ÖNSÖZ

TÜRKİYE’DE CUMHURİYET ÖNCESİ BAZI TELİF PSİKOLOJİ KİTAPLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Türkiye’de Psikolojiye dair yayımlanmış ilk eserler, ciddi bir tartışma konusudur. Kimileri tarafından ilk eserler erken Cumhuriyetle, kimilerine göre 1915 yılı kimilerine göre de neredeyse bu tarihten 40 yıl öncesinde başlar. Bu konuda sağlıklı bilgiye ulaşmak için psikoloji alanında yazılmış en eski eserlerin bulunması incelenmesi ve bilimsel yöntemlerle değerlendirilmesi gerekir. Bugün kayıt altına alınmış eski harfle basılı birçok psikoloji kitabı, kütüphane raflarında kendisini inceleyecek meraklı araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Bu yüzden öncelikle; beni böylesine ilginç ve önemli bir konuya yönlendirmiş olmasından dolayı danışmanım Doç. Dr. Mustafa Gündüz’e, her aşamasında yönlendirmeler yaparak tezin ana çatısını oluşturmamda ve eserlerin günümüz psikoloji kavramlarıyla olan ilişkisini kurmamda büyük katkı sunan Doç. Dr. Burhan Akpınar’a, Osmanlıca metinlere beni yüreklendirerek bu alanda gelişmemi sağlayan Yrd. Doç. Dr. Hayrettin Ayaz’a, tezin her kelimesini okuyup benimle tartışan, gerekli düzeltmeleri yapan, kaynaklar bulan, tıkanığım zamanlarda beni motive eden Arş. Gör. Buket Kayışlı’ya, üstün bilgisayar bilgisiyle; elektronik ortamlardaki kataloglarla, uluslararası çalışmalara ulaşmamda ve de tezin yazımında bazen gece yarısına kadar süren bir tempoyla yanımda olan değerli dostum Sayın Şemsettin Cebeci’ye çok şey borçluyum. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim.

Ayrıca kitapların orijinal metinlerini ve yazarların hayatlarına dair olan kaynakları temin ettiğim İSAM’ın; son derece titiz ve güler yüzlü çalışanlarıyla, Atatürk Kütüphanesi personeline; son olarak da araştırma süresince gerekli kolaylıkları sağlayarak bana destek olan okulumun yönetici ve öğretmenleriyle, hakları olan ilgi ve zamanımı bu çalışmayla paylaşmaya razı olan öğrencilerime ve aileme şükranı bir borç bilirim.

Nihat KÖSE
ELAZIĞ 2013

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türkiye’de Cumhuriyet Öncesi Bazı Telif Psikoloji Kitapları Üzerine Bir İnceleme

Nihat Köse

**Fırat Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Eğitim Programları Ve Öğretim Ana Bilim Dalı**

Elazığ, 2013, Sayfa: XII + 116

Batıda 19. yüzyıldan itibaren felsefeden koparak özerk bir bilim dalı olmaya başlayan psikoloji, Osmanlı aydınının da dikkatini çekmiş ve onların katkılarıyla sistematik bir bilim haline gelmiştir. Psikoloji ilgilendiği konular itibariyle, Osmanlı ilim ve kültür mirasına oldukça yakın olmasının sağladığı avantajla, gelişimini nispeten hızlı tamamlayarak, bilim sahasındaki yerini almıştır.

Zamanla başta eğitim olmak üzere birçok disiplinin teori ve uygulamasını da derinden etkileyen psikoloji, bunu en çokta ders kitaplarıyla gerçekleştirmiştir. Bunun bir yansıması olarak da Osmanlıda sözü geçen dönemde azımsanmayacak sayıda psikoloji kitabının yazıldığı bilinmektedir. Bilinmeyen ise, bu kitaplardaki içeriğin salt Batı referanslı olmadığı, büyük ölçüde Osmanlı bilim ve düşünce dünyasını yansıttığı gerçeğidir.

Bu araştırmada amaç; sözü geçen dönemde kaleme alınmış psikoloji kitaplarının, bugünkü modern psikoloji perspektifiyle analiz edilerek, okuyucuya psikoloji bilimi bağlamında döneme ilişkin bir resim sunmaktır.

Türkiye’de psikolojinin özerk bir bilim olmasına katkı sunan olay, kişi ve kurumlar hakkında yapılan nitelikli araştırma sayısı ne yazık ki çok azdır. Bu araştırmada; Türkiye’de Cumhuriyet öncesinde yazılmış dört psikoloji kitabının biçim ve içerik açısından incelenmesi yapılmıştır. Bununla psikolojinin Türkiye’deki tarihsel gelişimine ışık tutacak özgün bir katkı sağlandığı düşünülmektedir. İncelenen eserler şunlardır;

- Ali İrfan [Eğriboz]'un *İlm-i Ahval-i Ruh*,
- Hoca Tahsin'in *Psikoloji Yahud İlm-i Ahval-i Ruh*,
- Yusuf Kemal Bey'in *Gayet-ül Beyan fi Hakikat-i İnsan, Yahud İlm-i Ahval-i Ruh*,
- Ahmed Nebil ile Baha Tevfik'in birlikte yazdıkları *Psikoloji-İlm-i Ahval-i Ruh*.

Bu çalışmada Osmanlı'da Batılı anlamda bir psikolojinin ilk yansımaları incelenmektedir. Tanzimat'la başlayan bu anlayışın sonucu olarak, eserlerde yoğun biçimde Batılı literatür görülmekle birlikte kadim İslami bilimlerin izleri de vardır.

Bu çalışmada “Dokümanter Tarihi Metot” kullanılarak, 1878 ile 1912 yılları arasında yazılan dört kitap incelenmiştir. Araştırmada eserlerin ele aldıkları konu, kavram ve tespitlerinin bugünkü psikoloji kitaplarıyla karşılaştırılması, benzerlik ve farklılıklarının vurgulanması şeklinde bir yol takip edilmiştir. Araştırmada ilkin yazarların biyografileri verilmiş, ardından eserler biçim ve içerik açıdan incelenmiş, son olarak ta bugünkü psikoloji verilerine olan benzerlikleri vurgulanmıştır.

Kitapların içeriğine bakıldığında bugün modern psikolojinin ele aldığı birçok kavram ve kuramın, dönemin aydınlarınca çalışıldığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'de psikolojiye dair içeriğin, sanılanın aksine, bütünüyle Batı referanslı olmadığı, içinde yerli unsurları da barındırdığı ve aynı zamanda bu unsurların gelecek kuşaklara aktarılmasının zarureti işaret eder. Çünkü kitapların bugün psikoloji çevrelerinin ilgilendiği birçok konuya değindiği hatta bazılarında Batılı bilim adamlarından çok daha önce dikkat çektikleri görülmüştür.

Batı kaynaklı kavram ve konuların, kültürel ve teorik psikoloji bağlamında ele alınıp, sentezlendiği ve dolayısıyla bu bilimin gelişiminde Osmanlı'nın da izlerinin bulunduğu gerçeğinin açığa çıkarılması, Türkiye'de psikolojiye dair ilk çabaların daha doğru yerlerden başlatılması açısından önemlidir. Çalışma ayrıca, Türkiye'de psikolojinin tarihsel gelişimi hakkında bilinenlerin yeniden gözden geçirilmesine de katkı sağlama bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ahmed Nebil, Ali İrfan Eğriboz, Baha Tevfik, Hoca Tahsin, İlm-i Ahval-i Ruh, Osmanlı'da Psikoloji, Türkiye'de İlk Psikoloji Kitapları, Yusuf Kemal Bey.*

ABSTRACT

MASTER THESIS

A Research on Some Compilation of Psychological Books before Republic in Turkey

Nihat KÖSE

Fırat University

Institute of Education Sciences

Department of Education Sciences

Elazığ, 2013; Page: XII + 116

Since the 19th century in west, the psychology began being an independent science branch which separated from philosophy attracted the Ottoman intellectuals and with their contributions, it has become a systematical science. Psychology, in terms of the issues it deals, is not unfamiliar with the Ottoman science and cultural tradition. With this advantage, it completed its scientific development comparatively in a rapid way and located in science area.

The psychology, influencing deeply the theory and practise of many disciplines especially education, has carried out this effect via the coursebooks. As the reflection of that, at the stated period, it has known that lots of books were published in the Ottoman. The unknown is the fact that the contents in these books are not only belong to the west reference but also reflect the world of the Ottoman science and thoughts on a large scale.

The aim of this research is to present a picture to the readers about psychology science related to that period by analysing the books written at that period with the perspective of modern psychology today.

Unfortunately, there are too few highly qualified researches about the event, person and works which have contributed to the psychology to become an autonomous science in Turkey. In this research, the manner and contents of the four important psychology books written before republic in Turkey have been scrutinized and it is thought that with this an authentic contribution provided to the historical development of the psychology in Turkey.

The scrutinized Works are;

- İlm-i Ahval-i Ruh written by Ali İrfan[Eğriboz]
- Psikoloji yahut İlm-i Ahval-i Ruh written by Hoca Tahsin,
- Gayet-ül Beyan fi Hakikat-i İnsan yahut İlm-i Ahval-i Ruh written by Yusuf Kemal Bey,
- Psikoloji- İlm-i Ahval-i Ruh written by Ahmed Nebil and Baha Tevfik.

In this study, the first reflection of the psychology science in Ottoman in the western sense has been investigated. As the result of this understanding began with Tanzimat, in works it has been seeing intensively the west literature, however there are traces of the ancient İslamic science.

In this study by using “ Documentary Historical Method”, four books have been scrutinized which written between 1878 and 1912. In this research the subject, concept and detection which the works discussed have been compared with today’s psychology books and similarities and differences between them have been emphasized.

When the content of the books are observed, it is seen that many concepts and theories which modern psychology are interested in today were known and studied by the intellectuals of that period. Contrary to popular belief, this situation shows that present content of the psychology science in Turkey aren’t completely originating from west, indigenous reference and elements are also available in the discipline and these elements should be transferred to future generations. Because, it was seen that the aforesaid books mentioned many topics in psychological content which are accepted by scientific circles today and in fact, it was seen that some of the works pointed out relevant topics long before western scientists did.

It is important, in terms of starting the first efforts concerning psychology from the correct date, to elicit the reality that Ottoman intellectuals have effect on this science thanks to these books in which the concepts and topics originating from west are discussed and synthesized in the context of cultural and theoretical psychology. The present research is also important in that it contributes to review again the knowledge about the historical development of the psychology in Turkey.

Key words: Ahmed Nebil, Ali İrfan Eğriboz, Baha Tevfik, Hoca Tahsin, İlm-i Ahval-i Ruh, Psychology in Ottoman, the first psychology books in Turkey, Yusuf Kemal Bey

İÇİNDEKİLER

ONAY	I
BEYANNAME	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
FOTOĞRAF LİSTESİ	X
EKLER LİSTESİ	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
BİRİNCİ BÖLÜM	1
I. GİRİŞ	1
1.1. Araştırma Problemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi	5
1.4. Sınırlılıklar	5
1.5. Yöntem	6
İKİNCİ BÖLÜM	10
II. BULGULAR VE YORUM	10
ALİ İRFAN [EĞRİBOZ] VE “ İLM-İ AHVAL-İ RUH” ADLI ESER	10
2.1. Ali İrfan [Eğriboz]’un Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri ve Önemi	10
2.1.1. Eserleri	12
2.2. İlm-i Ahval-i Ruh adlı Eserin Biçim Açısından Değerlendirilmesi	13
2.3. İlm-i Ahval-i Ruh adlı Eserin İçerik Açısından Değerlendirilmesi	24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	36
III. HOCA TAHSİN’İN <i>PSİHOLOJİ YAHUD İLM-İ RUH</i> ADLI ESERİ	36
3.1. Hoca Tahsin’in Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri ve Önemi	36
3.1.1. Eserleri	47
3.2. Psikoloji Yahud İlm-İ Ruh Adlı Eserin Biçim Açısından Değerlendirilmesi	50
3.3. Psikoloji Yahud İlm-i Ruh Adlı Eserin İçerik Açısından Değerlendirilmesi	54

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	60
IV. AHMET NEBİL (ÇİKA) İLE BAHA TEVFİK'İN “PSİKOLOJİ-İLM-İ AHVAL-İ RUH” ADLI ESERİ	60
4.1. Ahmet Nebil(Çıka) ile Baha Tevfik’ in Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri ve Önemi	60
4.1.1. Ahmed Nebil (Çıka)	60
4.1.2. Baha Tevfik (1884-1914).....	61
4.1.2.1. Eserleri	68
4.2. Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Ruh Adlı Eserin Biçim Açısından Değerlendirilmesi	72
4.3. Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Ruh AdlıEserin İçerik Açısından Değerlendirilmesi	76
BEŞİNCİ BÖLÜM	86
5. YUSUF KEMAL BEY'İN “GAYETÜ’L BEYAN Fİ HAKİKAT-İ İNSAN YAHUD İLM-İ AHVAL-İ RUH” ADLI ESERİ.....	86
5.1. Yusuf Kemal Bey’ in Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri ve Önemi	86
5.2. Gâyetü’l-Beyan fî Hakikati’l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh Adlı Eserin Biçim Açısından Değerlendirilmesi	88
5.3. Gâyetü’l-Beyan fî Hakikati’l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh AdlıEserin İçerik Açısından Değerlendirilmesi	92
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	98
KAYNAKÇA	109
EKLER	112
ÖZGEÇMİŞ	116

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1. Ali İrfan [Eğriboz]'un İlm-İ Ahval-İ Ruh adlı eserinin kapak fotoğrafı.....	13
Fotoğraf 2. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserin iç kapak fotoğrafı.	14
Fotoğraf 3. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserin içindekiler bölümüne ait sayfa.	15
Fotoğraf 4. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserde dipnot gösterimi.....	18
Fotoğraf 5. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserde noktalama işaretlerinin kullanımı.	20
Fotoğraf 6. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserde beynin bölümlerinin gösterildiği şekil.	21
Fotoğraf 7. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserde insan aklı ve ona bağlı olduğu belirtilen duyguları gösteren cetvel.....	22
Fotoğraf 8. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserde beynin bölümlerini (aksam-ı dimağ) gösteren kesit resim.....	23
Fotoğraf 9. Hoca Tahsin'in Psikoloji İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserinin kapak fotoğrafı.....	50
Fotoğraf 10. Hoca Tahsin'in Psikoloji İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserinin iç kapak fotoğrafı.....	51
Fotoğraf 11. Hoca Tahsin'in Psikoloji İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserinin iç kapak sayfasının devamı.	52
Fotoğraf 12. Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Ruh Adlı Eserin kapak fotoğrafı.....	72
Fotoğraf 13. Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Ruh adlı eserin iç kapak fotoğrafı.....	73
Fotoğraf 14. Gâyetü'l-Beyan fî Hakikati'l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh adlı eserin kapak fotoğrafı.....	88
Fotoğraf 15. Gâyetü'l-Beyan fî Hakikati'l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh adlı eserin iç kapak fotoğrafı.....	89

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Ali İrfan [Eğriboz]'un “ İlm-i Ahval-i Ruh” Adlı Eserinin Kapağında Bulunan Fotoğrafi.....	112
Ek 2. Hoca Tahsin'in Fotoğrafi.....	112
Ek 3. Baha Tevfik'in DİA da bulunan fotoğrafi.....	113
Ek 4. Ahmed Nebil'in fotoğrafi.....	113
Ek 5. Yusuf Kemal Bey'in BOA' da bulunan Sicill-i Ahval defterindeki kaydı.....	113
Ek 6. Hoca Tahsin'in Medfun Bulunduğu Sahray-ı Cedit Mezarlığı.....	114
Ek 7. Baha Tevfik'in Medfun Bulunduğu Karacaahmed Mezarlığı.....	115

KISALTMALAR LİSTESİ

Age : Adı geçen eser.

Bkz : Bakınız.

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. GİRİŞ

1.1. Araştırma Problemi

Bir devletin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda ilerlemesinde eğitime verilen görev, diğer birçok kurumdan her zaman daha fazla olmaktadır. Bu yüzden söz konusu alanlarda başarıyı yakalamış ülke ve milletler eğitime diğer alanlardan daha fazla kaynak ve girdi ayırmaktadırlar. Son derece basit ancak bir o kadar da genel-geçer sayılabilecek bu gerçekliğin Osmanlı'da eğitim sisteminden sorumlu kişilerin gözünden kaçmaması gerekir. Evet, Osmanlı devleti bu gerçekliği yakalamış, eğitime hak ettiği değeri vermekte tereddüt etmemiştir. Eğitime yön veren çevreler tarihi akışa uygun olarak içinde yaşadıkları dönemin yeniliklerinden etkilenmişlerdir. Özellikle On sekizinci yüzyıldan itibaren devletin her kademesinde Avrupa eksenli birçok yenileşme hareketi olmuş, Tanzimat'ın ilan edilmesiyle de bu durum iyice hız kazanmıştır. Etkisini daha çok siyasi alanda Batılılaşma olarak gördüğümüz Tanzimat, eğitimde de köklü değişikliklere yol açmıştır. “*Terbiye-i ammenin istikmali her devlet ve hükümetin vezâif-i mühimmesindendir*”, ifadesiyle devlet eğitimi kendi asli görevi olarak görmüştür.¹ Padişah Abdülmecit, 1845 yılında Yüksek Şüranın açılış konuşmasında, eğitimin amacını “din ve dünya işleri için gerekli olan bilgileri yaymak ve halk arasında cahilliği kaldırmak olarak özetlemektedir.² Keza dönemin bazı aydınları eğitimi ekmekten daha zaruri bir ihtiyaç olarak görmüşlerdir.³

Devlet bu amaçla eğitim alanında Batıyı yakalamak için adeta ne gerekiyorsa yapılmasına karar vermiş ve bu amaçla Avrupa'ya öğrenci göndermek şeklinde bir uygulama bile başlatmıştır. 1864-1876 yılları arasında sadece Fransa'ya gönderilen

¹ Mahmut Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338, s.106.

² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY, 2003 s.230.

³ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası, Modernleşme, Kültür, Eğitim ve Aydınlar*, Ankara: Lotus Yayınevi, 2010, s., 124.

öğrencilerin sayısı, 55'i Müslüman, 38'i gayr-i Müslim olmak üzere 93 kişidir.⁴ Gerek çeşitli amaçlarla gönderilen bu kişiler, gerekse Avrupa dillerine aşina olan dönemin bazı aydınları o dönemde Avrupa'da felsefeden koparak özerk bir bilim dalı olarak kendine yer bulan psikoloji'ye ilgi duymuşlardır. Bu kişiler Osmanlı ilim geleneğinde o zamana kadar daha çok klasik nefis teorileri⁵ve ahlak bağlamında ele alınmış olan bu alana, Avrupa'dakine benzer bir şekilde ruhun bilimi anlamında “*İlm-i Ruh, İlm-i Ahvâl-i Ruh*” gibi isimler vererek, dönemin orta ve yüksek dereceli okullarının müfredatına dâhil edilmiştir.

Cumhuriyet öncesinde, birçoğu yeni açılan bu okullardaki *Ruhiyat* derslerinde okutulmak için yazılmış irili ufaklı birçok kitap vardır. Bunların bir kısmı telif, bir kısmı da tercüme kitaplardır. İşte bu çalışmada bu maksatla yazılmış dört kitabın biçim ve içerik açısından incelenmesine çalışılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Cumhuriyet öncesi dönemde Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak pek çok psikoloji kitabı yazılmış veya tercüme edilmiştir. Bunlar arasında azımsanmayacak sayıda çeviri-telif karışımı kitaplar da vardır. Bu çalışmada ise Cumhuriyet öncesi dönemde psikoloji ilmiyle uğraşmış aydınlardan çeviri dışında kendi gayretleri ile özgün olarak kaleme aldıkları psikoloji kitapları incelenecektir. Bu sayede psikolojinin Türkiye'deki Cumhuriyet öncesi tarihine önemli bir ışık tutulacaktır.

Psikoloji davranışları ve zihinsel süreçleri inceleyen bilim dalı olarak günümüzde var olan disiplinlerin en köklü ve en eskilerinden birisidir. İnsanoğlu çok eski zamanlardan beri kendi doğasını ve davranışlarının altında yatan nedenleri merak etmiş, bunların üzerine birçok felsefi tez üretmiştir. Ancak zihinsel temelleri çok eskilere dayanmasına rağmen, psikolojinin modern bir bilim olarak adından söz ettirmesi, bir asırlık dönemi henüz geride bırakmıştır. Bazı bilim adamlarına göre

⁴ Adnan Şişman, **Tanzimat döneminde Fransa'ya gönderilen Osmanlı öğrencileri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004, s.72.

⁵ İslam filozofları bizim ruh kelimesiyle ifade ettiğimiz varlık hakkında nefis terimini kullanırlar. M.M. Şerif, **Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2000, s.17.

psikoloji'nin bilim olma savaşı⁶ olarak adlandırılan bu durum, 19. yüzyılın psikologlarından Hermann Ebbinghaus tarafından şöyle ifade edilmektedir:

*"Psikoloji uzun bir geçmişe; fakat kısa bir tarihe sahiptir."*Ebbinghaus, bu yüzden 1885 yılında yayınladığı *Über das Gedächtnis (Hafıza)* adlı kitabının başına: *"En eski konudan en yeni bilimi çıkaracağız"* şeklinde bir ifade koymuştur. Psikolojinin tarihsel gelişimi hakkında yapılan birçok çalışmada psikoloji 'ye hak ettiği değerin verilmesinde geç kalındığını belirten bu tür ifadeler bulmak mümkündür. Bu ve buna benzer ifadeler, psikolojinin insan ve davranışlarını araştıran bir bilim olması sebebiyle aslında diğer birçok bilimin önünde geldiğini fakat uzun yıllar felsefenin içinde ele alınmasından dolayı bir türlü bağımsız bir alan olamadığına işaret ederler. Ancak zamanla bilim adamlarının psikolojinin özerk bir bilim olarak görülmesi gerektiğine dair olan inanç ve çabaları sonuç vermiş ve psikoloji bağımsız bir bilim dalı kimliğine kavuşmuştur.⁷

Bilim adamları psikolojiyi, felsefenin ruha ayrılmış dalı olarak bıraksalardı, şüphesiz psikoloji tarihi insan düşüncesinin ilk izleriyle başlayacaktı.⁸ Ancak psikologlar bunun yerine psikolojiyi davranış bilimi olarak görmeyi tercih etmiş, geride kalan yaklaşık yüz yıllık bir süre içerisinde, organizmanın (hayvan, insan) kendilerini çevreleyen ortamın koşullarına gösterdikleri tepkiyi deney ve gözlem metotlarıyla inceleyerek temellendirmiş, ana konularını belirlemiş ve onu felsefeden bağımsız bir disiplin haline getirmişlerdir. Bugün artık psikoloji; başta Endüstri, Sağlık ve Eğitim olmak üzere pek çok alanda bilimsel niteliği kanıtlanmış yasalarıyla adından sıkça söz ettiren bir bilim dalıdır.

Öte yandan konusu insan ve davranışları olan psikoloji; insana istenilen yönde davranış kazandırma süreci olarak adlandırılan eğitimin de ilgisini önemli ölçüde çekmeyi başarmıştır. Bilginin çok değerli olduğu 21. yüzyılda; bilgi bakımından donanımlı, bilgiyi kullanabilen ve üretebilen, aynı zamanda ruh sağlığı yerinde, çevresine etkin uyum sağlayabilen, güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olan insan tipine

⁶ G. Dwelshauvers'dan çev. Mustafa Şekip Tunç, **Psikoloji**, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1952, s. 13.

*Hazırlayanın notu: Hatta Harvard üniversitesi profesörü ve Psikoloji'nin Prensipleri kitabının yazarı William James (1842-1910) psikoloji'yi bir bilim değil bilim olma yolunda bir ümit olarak görmektedir. (bkz. O.L. Zangwill, **Modern Psikoloji'nin Gelişimi**, Konya: Selçuk üniversitesi yayınları, 1990, s.1.)

⁷ Yılmaz Özakpınar, **Psikoloji Tarihi**, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2011, s.13.

⁸ Maurice Reuchlin, **Psikoloji Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.7.

olan ihtiyaç da artmıştır. Eğitim programlarında ve okullarda bu ihtiyacı karşılamak için psikolojiyi işe koymak zorunlu bir hale gelmiştir. Bu bağlamda Eğitim Psikolojisi, psikolojinin alt alanı olarak kendine bilimsel literatürde yer bulmuş ve Eğitim Bilimleri adında çok daha özel bir alanı bilim dünyasına kazandırmıştır. Bugün Eğitim Bilimleri psikolojinin bulgularını kullanarak daha verimli bir eğitim-öğretim modeline ulaşmayı hedeflemektedir.

Böylesine önemli alt disiplinlere sahip olan psikolojinin felsefeden koparak, bağımsız bir kimliğe kavuşma süreci şüphesiz bir çırpıda olmamış, birçok faktöre bağlı olarak ancak zamanla gelişebilmiştir. Bu sürecin tüm dünyada benzer şekilde gerçekleştiğini söylenebilir. Söz konusu süreç; bilim adamlarınca psikolojinin sınırlarının belirlenmesi, deney ve araştırmalar yapılması ve temel yasalarını ortaya koyan kitapların yazımı şeklindedir. Özellikle kitaplar, yazıldıkları dönemde hem psikolojinin öğretiminde etkin rol oynamış; hem de dönemin bilgi birikiminin ulaştığı noktaya tanıklık etmek gibi önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Ancak bir ülkenin bilim tarihinde psikolojinin ne zaman, hangi olayla başladığı konusunda ciddi görüş ayrılıkları yaşanabilmektedir. Milat'ın ne olacağı sorunu psikolojiye ve onun gelişimine hangi açıdan bakıldığına göre değişmektedir.

Türkiye'de de psikoloji eğitim ve yazımının ne zaman başladığı ciddi bir tartışma konusudur. Dr. George Anschütz'ün Darülfünûn da ders vermeye başlaması, makaleler yazması ve ilk deneysel psikoloji laboratuvarını açması Türkiye'de psikoloji eğitim ve yazımının başlangıcı olarak görülür.⁹ Ancak psikolojinin ülkeye girişi çok daha öncelere dayanır. Üniversitede psikolojiyle ilgili bilinen ilk ders Aziz Efendinin Darülfünûn-i Osmanî'nin 1869'daki açılışından önce Ramazan ayını değerlendirmek amacıyla halka açık olarak düzenlenen gece konferansları arasında verdiği "*Emcaz-i Ekalim*" dersidir. Yine Babanzade Naim Bey'in *İlm-un Nefs* adıyla biraz teoloji ağırlıklı psikoloji dersleri verdiği bilinmektedir.¹⁰ İstilahat-ı ilmiye encümeni üyesi ve felsefe grubu hocası Mehmet Ali Ayni Bey, kendisinin bir *Ruhiyyat* ve Naim Bey'in de *İlmü'n-Nefs* adlı bir kitap yazdığını belirtir.¹¹ Ayrıca söz konusu çalışmalara benzer nitelikte

⁹ Beğlan B.Toğrol, **Türkiye'de Psikoloji'nin Tarihçesi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1990, s.8.

¹⁰ Serkan Batur, "**Türkiye'de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine**", Toplum ve Bilim, 2003, Sayı98, s. 259.

¹¹ İsmail Kara, **Bir Felsefe Dili Kurmak, Modern Felsefe Ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005 s.26.

birçok sayıda psikoloji kitabı yazılmıştır. Bunların bir kısmı telif, bir kısmı da tercüme eserlerdir.

Kısaca bu çalışma Osmanlı'da 1878-1912 yılları arasında yazılan dört psikoloji kitabının biçim ve içerik açısından incelenmesini amaçlamaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Toplumların başından geçmiş olayları belgelere dayanarak açıklamaya yarayan bilim dalına Tarih; ilgili toplumun, bireylerini hangi eğitim sistemleriyle ve nasıl yetiştirdiğiyle ilgilenen alt alana da *Eğitim Tarihi* adı verilmektedir. *Eğitim Tarihi* bir ülkenin, eğitime dair yaptıklarının bir nevi hafızası gibidir. Ders program ve saatleri, öğretmen yetiştirme ve okullaşma, öğretim teknik ve yöntemleri gibi ders kitapları da bu alanın en önemli inceleme konularıdır.

Bugün okullarda okutulan derslerin ve başta ders kitapları olarak bunlara dair materyallerinin birçoğu elbette son birkaç yılın ürünleri değildir. Kökleri oldukça eskiye dayanan ancak bilimsel gelişmelere paralel olarak yenilenmiş kaynaklardır. Türkiye'de birçok ders gibi psikoloji de okullarda çok uzun zamandan beri okutulmakta ve önemine her geçen gün daha fazla inanılan bir alan haline gelmektedir. Ancak bu alanla ilgili ilk teliflerin ve ders kitaplarının neler olduğu konusu yeterince aydınlatılmamıştır. Bu yüzden bu alanın gizli kalmış yönlerinin gün ışığına çıkarılmasına duyulan ihtiyaç çok büyüktür. Bu çalışma söz konusu ihtiyaca az da olsa katkıda bulunabilmesi, alana dikkat çekmesi ve cılızda olsa bir ışık tutması bakımından önem taşımaktadır.

1.4. Sınırlılıklar

Bilimsel araştırmalar, araştırılan konunun niteliği ve/veya araştırmacısından kaynaklanan bazı zorunluluklar yüzünden sınırlandırılmaya ihtiyaç duyarlar. Bu araştırma da gerek konusunun çok kapsamlı olması, gerekse araştırmacısının imkân ve pratiklerinin kısıtlı olmasından dolayı sınırlandırılmıştır. Araştırma,

- Ali İrfan [Eğriboz]'un yazdığı, 1327 (M.1909) yılında Ruşen matbaasında basılan *İlm-i Ahval-i Ruh*,

- Hoca Tahsin'in yazdığı ancak ölümünden sonra talebesi Nadiri Fevzi¹² tarafından H.1310 (1893) yılında, İstanbul Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibe matbaasında basılmış olan *Psiholoji Yahud İlm-i Ruh*,
- Baha Tevfik ile Ahmed Nebil'in birlikte yazdığı ve Suhulet Kütüphanesi tarafından neşredilen *Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Ruh*,
- Yusuf Kemal Bey'in yazmış olduğu ve 1295 (M.1878) yılında İstanbul'da Mihran Matbaasında basılmış olan *Gayetü'l Beyan Fi Hakikat-i İnsan Yahud İlm-i Ahval-i Ruh* adlı dört kitapla sınırlıdır.

Söz konusu kitapların seçimi, belirli bilimsel örneklem kurallarına göre yapılmıştır. Bunun için ilk önce Türkiye'de eski harfli basılmış psikoloji kitaplarının bulunduğu bibliyografyalar taranarak, bugün bilinen eserlerin listesine ulaşılmıştır. Bu evrenin sayısına bakıldığında temsil edecek örneklem için en az dört kitap seçilmesine karar verilmiş, ardından bu dört kitabın hangileri olacağına karar vermek için bazı kriterler geliştirilmiştir. Bunlar; eserlerin psikoloji alanında yazılmış ilk eser olması, yazarların Osmanlı düşün hayatında önemli izler bırakan kişiler olması, yine yazarların Osmanlı eğitim kurumlarında eğitim-öğretim hizmeti veren kişiler olmaları ve eserlerin okullarda psikoloji dersi için kaynak kitap olarak düşünülerek yazılmış olmaları gibi kriterlerdir. Örneğin; Yusuf Kemal Bey'in "*Gayet-ül Beyan fi Hakikat-i İnsan*" adlı eseri bu alanda yazılmış ilk eser olduğu için araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Hoca Tahsin'in *Psiholoji-İlm-i Ahval-i Ruh*'u, yazarının Darülfünûn'un gibi Osmanlı eğitim tarihinde ayrı bir öneme sahip olan kurumun ilk müdürü ve öğretim üyesi olduğu için, yine Ali İrfan [Eğriboz]'un *İlm-i Ahval-i Ruh* adlı eseri, mekteb-i idadi öğretmeni ve müdürlüğü görevlerinde bulunduğu için araştırmaya dâhil edilmiştir. Ahmed Nebil ile Baha Tevfik'in kitabı ise, psikoloji derslerinde okutulmak için Darülfünûn ve İdadi müfredatı göz önünde bulundurularak yazılmış olmasından dolayı incelenmiştir.

1.5. Yöntem

Bu çalışmanın yöntemi belgesel tarama ya da başka bir ifadeyle dokümanter tarih çalışmasıdır. Geçmiş zaman içinde meydana gelmiş olay ve olguların araştırmasında, ya da bir problemin geçmişle olan ilişkisi yönünden incelenmesinde

¹² Nadiri Fevzi: Eski Maarif Encümeni Teftiş ve Muayene azasıdır. 31 Mart olayında idam edilmiştir.

kullanılan yöntem "tarihi yöntem" denir. Tarihi yöntem; gerçeği bulmak, başka bir deyişle, bilgi üretmek için geçmişin tenkidi bir gözle incelenmesi, analizi, sentezi ve rapor edilmesi sürecidir. "Tarihsel araştırma, ne idi? sorusuna cevap aramaya yöneliktir."¹³

Bir olayı tarihi yönden incelemek; tarihi bir oluşu herhangi bir disiplinle ilişkisi yönünden ele alıp araştırmak ve problemlerin çözümüne esas olacak kanıtları geçmiş zaman içinde aramak mümkündür. Böyle bir çalışmayı yürütmede kullanılacak araştırma yöntemine *tarihi yöntem*, araştırmaya da tarihi *survey (araştırma)* adı verilmektedir.¹⁴

Tarihi araştırmalarda kullanılacak verilere temel oluşturacak malzeme, çok çeşitli olmasına rağmen, *dokümanlar ve kalıntılar* diye iki genel gruba ayrılır. Genelde dokümanlar amaçlı ve yazılı; kalıntılar ise doğal ve coğrafi kaynaklardır. Dokümanlar yeni kuşağa geçmesi, muhafaza edilmesi amacı ile hazırlanmış iken; kalıntılar zamanın gerektirdiği doğal kaynaklardır. Genel anlamda, dokümanlar insanlar tarafından fiziki objeler üzerinde bırakılmış izlenimlerdir. Yazı, resim, heykel gibi insan etkinliğini gösteren herhangi bir fiziki kaynak dokümandır. Ünlü dokümantalistlerden Belçikalı Paul Otlet; dokümanı, "maddi olarak saptanmış ve belirlenmiş; danışma, inceleme ya da kanıt olarak kullanılmaya yarayan her türlü bilgi temeli" olarak tanımlamıştır.¹⁵

Var olan kayıt ve belgelerin incelenerek bu yolla veri toplamaya, belgesel tarama da denir.¹⁶ Araştırmaların niteliğine göre bu belgeler çeşitlilik gösterebilir. Filmler, resimler, araç-gereçler hatta bina ve heykeller birer belge olduğu gibi, bunlar hakkında sonradan yazılmış mektuplar, raporlar, tutanak ve öyküler bile birer belge niteliğindedir. Ancak aksini düşünen kimi bilim adamlarına göre belgesel tarama yalnızca yazılı belgelerle sınırlıdır ve bu yüzden de kitaplık araştırması adını almalıdır.

Belgesel tarama önceden belirlenmiş bir amaca yönelik olarak kaynakları bulma, onları okuma ve nihayet değerlendirme basamaklarını kapsar. Bazı bilim adamlarının

¹³ Saim Kaptan, **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri**, Ankara: Tekışık web ofset 1998, s. 53.

¹⁴ John L. Hayman, **Research in Education**, Ohio: Merrill, 1968, s. 49.

¹⁵ Ö. Faruk Karacabey, **Uygulamalı Hukukta Yöntem ve Araştırma**, Ankara: Ajanstürk Matbaacılık Sanayi, 1976, s. 112.

¹⁶ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009, s.183.

doküman metodu¹⁷ olarak da tanımladığı bu yöntem, mevcut kayıt ve belgelerin veri kaynağı olarak sistemli bir biçimde incelenmesini betimler.¹⁸

Ancak tarihsel bir belgenin sadece okunması, onun gerçekte ifade ettiği anlamı tek başına vermez. Belgelerin gerçek değerinin tayin edilmesi, onun doğru kurallara göre okunmasını da zorunlu kılar.¹⁹ Belge analizinde bu kurallar derinlemesine analize dayanan klasik yöntemler ve kanitatif yöntemlerdir. Klasik yöntemler genel esasları itibarıyla tarih ve edebiyat eleştiriciliğinden çıkmıştır. Bunlar belgelerin çoğunlukla dışsal ama aynı zamanda içsel analizlerinin yapılmasında kullanılırlar.

Bu araştırmada belgeler, ülkemizde Cumhuriyet öncesi telif psikoloji kitaplarıdır. Araştırma iki aşamalı bir yaklaşımla yapılmıştır. Birincisi kaç kitabın inceleneceği, ikincisi hangi kitapların inceleneceğidir. Bu amaçla öncelikle Türkiye’de söz konusu dönemde yazılmış psikoloji kitaplarının listesine ulaşılmıştır. Bu kitapların kronolojik olarak incelenmesi yapıldıktan sonra dört kitabın araştırmaya dahil edilmesine ve bunların Ali İrfan [Eğriboz]’un *İlm-i Ahval-i Ruh* Hoca Tahsin’in *Psiholoji Yahud İlm-i Ahval-i Ruh* Ahmed Nebil ve Baha Tevfik’in *Psikoloji, İlm-i Ahval-i Ruh* ve Yusuf Kemal Bey’in *Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-i İnsan Yahud İlm-i Ahval-i Ruh* adlı eserleri olmasına karar verilmiştir.

İlk olarak yazarların ilmî yönlerinin öğrenilmesi için bu kişiler hakkında bilgiler toplanmıştır. Bu aşamada İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde bulunan Atatürk Kütüphanesi ve İSAM’daki eski ve yeni harfli eserler ile İslam Ansiklopedisi’nden faydalanılmıştır. Yazarlar hakkında başka kişilerin yazdıklarının yanı sıra kendilerinin yazmış olduğu başka eserlerden de onların ilmî ve mesleki hayatlarına dair çıkarımlar yapılmıştır. Ayrıca yazarlar hakkında yayımlanmış makale ve tezler taranmıştır. Ancak Ali İrfan [Eğriboz] hakkında yayınlanmış biyografik bir çalışma olmadığından, bu kişi hakkındaki bilgiler için Londra Üniversitesi öğretim üyesi Profesör Benjamin C. Fortna’nın *Learning To Read In The Late Ottoman Empire And The Early Turkish Republic*²⁰ adlı eseri incelenmiş ve yazarla iletişime geçilmiş, elektronik posta yardımıyla bilgi paylaşımı yapılmıştır.

¹⁷ Best 1959, dan aktaran, Niyazi Karasar, age., s. 118.

¹⁸ Rummel, 1968 den aktaran, Niyazi Karasar, age., s.80.

¹⁹ MauriceDuverger, **Sosyal Bilimlere Giriş**, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006, s.131.

²⁰ Benjamin C. Fortna, **Learning To Read In The Late Ottoman Empire And The Early Turkish Republic**, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012.

Yazarların ilmî ve mesleki hayatları araştırılıp gerekli bilgiler derlendikten sonra kitaplarının incelenmesine geçilmiştir. Hoca Tahsin'in kitabı İstanbul'da bulunan İslâm Araştırmaları Merkezinden(İSAM), diğer üç kitap ise Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege kitaplığından bilgisayar ortamına aktarılmış nüshalar olarak temin edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın, söz konusu kitapların bu nüshalarının esas alınarak yapıldığını belirtmek gerekir. Kitaplar eski harfli basma eserlerdir. Bu yüzden öncelikle Latin alfabesine transkripsiyonları yapılarak günümüz Türkçesine çevrilmiş, ardından "biçim açısından inceleme" ve "içerik açısından inceleme" adlı iki alt başlıkta incelenmiştir. Biçim açısından incelemede daha çok eserin basım yeri ve yıl bilgileriyle, sayfa sayısı, sayfa yapısı, yazım ve noktalama vb. özellikleri incelenmiştir. İçerik açısından incelemede ise, eserlerin konuları ele alış biçimi, bugünkü psikoloji kitaplarıyla benzerlik ve farklılıklarıyla, psikoloji kuram ve kavramlarına yaptıkları katkılar incelenmiştir. Biçim açısından incelemede öncelikle eserlerin alana ilgi duyan kişilere tanıtılması ve yazıldıkları zamanın ders kitabı formatına ışık tutulması amaçlanırken, içerik açısından incelemede ise daha çok bu eserlerin modern psikoloji kavramlarına olan uygunluğu ve benzerliğiyle psikoloji alanına Türkiye'den yapılan katkılarının ortaya çıkması hedeflenmiştir.

Yine biçim açısından incelemede kitapların daha çok fiziki özellikleri vurgulanmış, yazım, imla ve noktalama düzenleriyle, ünite ve konu dizilişlerine dikkat çekilerek modern ders kitaplarına olan benzerlik ve farklılıkları belirtilmiştir. İçerik açıdan incelemede ise, kitapların psikoloji kuram ve kavramlarını ifade etme biçimleri, bu kavramların o gün Türkçesiyle nasıl ifade edildikleri, yazarların kendi bilgi ve tecrübeleriyle ortaya koydukları birtakım tezler ve bugün modern psikoloji kitaplarındaki bulgulara denk düşen yönleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Biçim açısından incelemede daha çok Türkiye'de o dönemdeki ders kitaplarının fiziksel formatına dikkat çekmek amaçlanmıştır. İçerik açıdan incelemede ise modern psikoloji kavram ve konularına dair Türkiye'deki ilk çalışmalara dikkat çekmek amacı güdülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

II. BULGULAR VE YORUM

ALİ İRFAN [EĞRİBOZ] VE “ İLM-İ AHVAL-İ RUH” ADLI ESER

2.1. Ali İrfan [Eğriboz]’un Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri ve Önemi

Bu çalışmada Ali İrfan [Eğriboz]’a dair verilen bilgiler, başlıca iki kaynağa dayanmaktadır. Birincisi yazarın kaleme aldığı *Şiven Yahud Hatırat-ı Şebabım*²¹ adlı hatırat kitabı, ikincisi de Benjamin C. Fortna’nın *Learning To Read İn The Late Ottoman Empire And The Early Turkish Republic* adlı eseridir. Yazar hakkında yapılmış müstakil bir biyografik çalışma bulunmadığı için, bu iki eser incelenerek; hayatı, kişiliği, eğitim durumu ve mesleği hakkında bazı çıkarımlar yapma yoluna gidildiğini belirtmek gerekir.

Benjamin C. Fortna’nın kitabındaki bilgilere göre, Ali İrfan [Eğriboz] H.1286 (1869-1870) yılında bugün Yunanistan devletinin sınırları içinde yer alan Eğriboz’da doğmuştur. Yazar da Hicri 1306 tarihli bir mektubunda²² kendini yirmi yaşını müteceviz (geride bırakmış) bir genç olarak tanıtmaktadır. Bu durumda yukarıdaki tarihin bir-iki senelik bir farkla doğru olduğunu düşündürmektedir.

Hatırat kitabındaki bir başka mektup, anne ve babasını erken yaşta kaybettiğini düşündürmektedir.²³ Kitabın birçok yerinde, anne ve babaya hürmet ve iltifatın lüzumunu belirten cümleler ile arkadaşlarına bu paralelde yapılan tavsiyeler bulmak mümkündür. Bu tür ifadelerde bu ihtimali güçlendirmektedir. *Mufassal Ahlak-ı Medeni* adlı bir kitabında Ali İrfan Memişzade Eğribozi diye geçen bir ifade vardır. Bu ifade yazarın baba adının Memiş olabileceğini düşündürmektedir.

²¹ Ali İrfan Eğriboz, *Şiven Yahud Hatırat-ı Şebabım*, İzmir: Ahenk Matbaası, 1315.

²² Eğriboz, age., s. 14.

²³ Eğriboz, age., s.31.

Hatırat kitabının basım tarihi olan H.1315'te (1898) Manisa idadisinde müdürlük görevinde bulunan yazar; Diyarbakır idadisinde ve Rodos'taki bir okulda da, Fransızca, Tarih, Coğrafya, Cebir gibi dersler okutmuştur.

Eğitimci kişiliğinin yanı sıra, bir de oldukça geniş bir yelpazede, birbirinden farklı alanlarda eserler veren yazar kişiliği de vardır. Benjamin C. Fortna 50 civarında ders kitabı yazdığından bahseder. Yazmaya, henüz bir idadi öğrencisiyken bitirdiği “Çocuklara İstifade” isimli kitabını gören öğretmenlerinin teşvikiyle başlamış ve kendi ifadesiyle o günden sonra hiç boş durmamış, sürekli yazmıştır.

Kendisini o yıllarda Edebiyat ilminin basamaklarını henüz çıkmaya başlayan bir genç olarak takdim eden yazarın hatıratından, okulda öğretmenlerinin dikkatini çeken parlak bir öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim öğrencilere yönelik okulun, eğitimin, bilginin ve ahlakın ne denli önemli olduğunu belirten bir nutuk görevinin kendisine verilmesi nutkun içeriğine bakıldığında da bu teveccühün yerinde olduğunun kolayca anlaşılması onun başarılı ve ilgili bir öğrenci olduğunu açıklamaktadır.²⁴ Ayrıca arkadaşlarının kendisine yazdığı mektuplardan Şiir'e, kendi ifadelerinden de resme yetenekli olduğu anlaşılmaktadır. Yine Rodos'tayken yazdığı bir mektubunda İtalyan bir müzisyenden müziğe dair bazı eğitimler aldığını ve kendi kendine çalışarak armoni öğrenmeye başladığını belirtir. Oldukça meraklı ve çok yönlü bir kişiliği bulunan yazar, edebiyat ve şiirden resim ve müziğe uzanan geniş bir ilgi alanına sahiptir.

Muhafazakâr bir kişilik olarak göze çarpan yazar, dini bilgilerin lüzumu ahlak ve maneviyat konularında oldukça dikkat çekici tespitler yapmakta ve eserlerinde bunları sıkça vurgulamaktadır. Ona göre Osmanlı devletinin o yıllarda Avrupa karşısında yaşadığı olumsuz durum, evlad-ı vatanın, dini değer ve hükümlerden ellerini gevşetmelerinin neticesidir. Eğitim kurumları öğrencilere mutlaka bunları aşılmalıdır. Bunlar olmazsa toplumsal çözülme kaçınılmaz olacaktır. Dünya yaşantısı için güneşin önemi ne ise diyanette en az onun kadar önemli ikinci bir husustur.

Gerek okul arkadaşlarına yazdığı mektuplarda gerekse kaleme aldığı diğer eserlerde hep diyanetin, ibadet ve takvanın ehemmiyeti üzerinde durmuş, dikkatleri bu noktaya çekmeyi amaçlamıştır. O, kötülükleri isteyen nefsin insanın en büyük düşmanı ve gelişiminin önündeki en büyük engel olduğunu, şayet maddi bir cisim olsaydı onu

²⁴ Daha detaylı bilgi için bkz. Eğriboz, age., s.45.

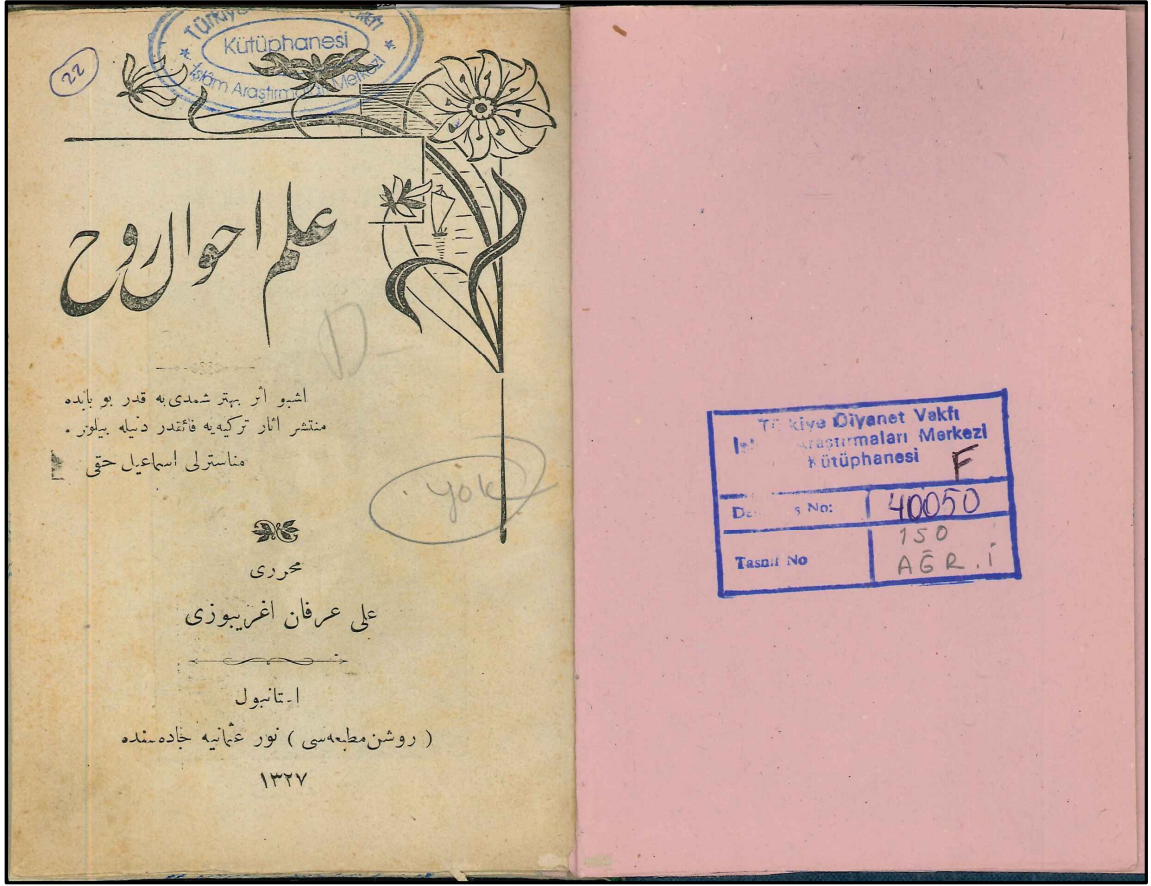
vücudunda söküp atmakta tereddüt etmeyeceğini ifade eder. Dünya hayatında mutlu olmanın yolunun din, güzel ahlak, ilim, çalışkanlık ve gayretten geçtiğini belirtir.

2.1.1. Eserleri

Yazarın bugün bilinen bazı eserleri şunlardır:

- *Gonca gül: Bir Gonca Gülün Beni Suret-i İğfali*, İstanbul: İkdam Matbaası, 1341/ 1343/ 1925
- *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası (Tefeyyüz Kitabhanesi), 1327
- *Vatanı Seven Okusun*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası 1324R/1908
- *İlm-i Ahval-i Ruh*, İstanbul: Ruşen Matbaası, 1427R./1911
- *Makalat-ı İrfan*, İzmir: Ahenk Matbaası, 1327 H/1900
- *Malumat-ı Diniye*, İstanbul: Şirketi-i Mürettibiye Matbaası, 1329
- *Şiven Yahud Hatırat-ı Şebabım*, İzmir: Ahenk Matbaası, 1315 H /1897
- *Medhal-i Mantık*, İzmir: Ahenk Matbaası, 1896

2.2. İlm-i Ahval-i Ruh adlı Eserin Biçim Açısından Değerlendirilmesi

Fotoğraf 1. Ali İrfan [Eğriboz]'un İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserinin kapak fotoğrafı.

İLM-İ AHVAL-İ RUH

*İşbu eser-i bihter şimdiye kadar bu babda
yazılmış asar-ı terakkiye faiktir denilebilir.*

Manastırlı İsmail Hakki

Muharriri: Ali İrfan Eğribozi

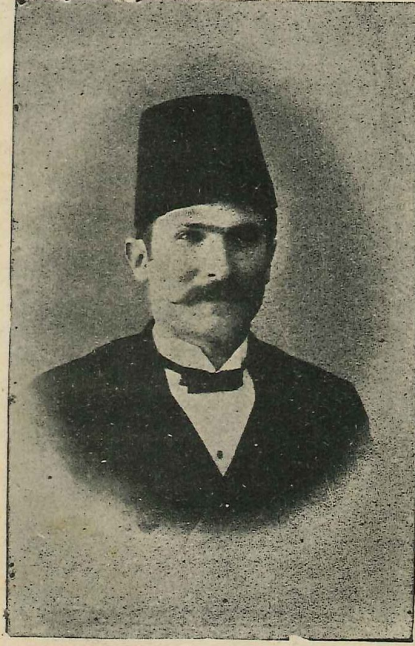
İstanbul (Ruşen Matbaası) Nur-u Osmaniye Caddesinde.

1327²⁵

²⁵ Ali İrfan [Eğriboz]'un İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserinin kapak sayfasına ait çevrim yazısı.

اديب لبيب ، شاعر آتشيزبان اڪندارلى طلعت بك افندي
حضرتلرينك تقريرى اعجاز نمازيدرکه درجيه کسب فخر
ايلرز :

روحك احوالنى تصويره موفق اولدك
عالم عالم ارواح ديرم شانكده
اثر خامة عرفانكى تبجيل ايدرم
روح رازدر ازنامه عرفانكده

صاحب و محرر اثر

Fotoğraf 2. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserin iç kapak fotoğrafı.

*Edib-i lebib, şair üsküdarlı Talat beğefendi
Hazretlerinin takriz-i icaznameleridir ki derciyle kesb-i fahr*

Eyleriz:

Ruhun ahvalini tasvire muvaffak oldun

Alim-i ilm-i ervah derim şanında

Esername-i irfanını tebcil ederim

Ruh vardır ez-hame-i irfanında

Sahib ve muharrir-i eser²⁶

²⁶ İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserin iç kapak sayfasının çevrim yazısı.

— مـندرجات —

- ۱ — مبحث روح
وسائط ادراك روحدن :
- ۲ — مبحث اعصاب
۳ — « دماغ
۴ — « مخ
۵ — « مخیخ
۶ — « مضیق دماغ
۷ — « بصاء سیسائییه
۸ — « نخاع شوکی
۹ — « سوق طبیعی وملکات عقلیه
- قوای روحدن :
- ۱۰ — مبحث حس ، احتساس ، ادراکات وارادات
۱۱ — « عقل
۱۲ — « قوای عقل
۱۳ — « علم
۱۴ — « خلق
۱۵ — « وجدان
۱۶ — « اخلاق حائده بند مخصوص

Fotoğraf 3. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserin içindekiler bölümüne ait sayfa.

Münderecat

- 1- *Mebhas-ı Ruh*
Vesait-i İdraki Ruhdan
- 2 - *Mebhas-ul Asab*
- 3 - *Dimağ*
- 4 - *Meh*
- 5 - *Mehih*
- 6 - *Mezik-İ Dimağ*
- 7 - *Büsle-i Sisaiye*
- 8 - *Nehai Şevki*
- 9 - *Sevk-i Tabii Ve Melekat-ı Akliye*

KUVAY-I RUHDAN:

- 10 - *Mebhas-ı His, İhtisas, İdrakat Ve İradat*
- 11 - *Akıl*
- 12 - *Kuvay-I Akıl*
- 13 - *İlim*
- 14 - *Hulk*
- 15 - *Vicdan*
- 16 - *Ahlak Hakkında Bend-i Mahsus²⁷*

²⁷ İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserin içindekiler bölümünün çevrim yazısı.

Ali İrfan [Eğriboz]'un, İlm-i Ahvâl-i Ruh adlı eseri hicri 1327 (M.1909) yılında İstanbul'da Ruşen matbaasında basılmıştır²⁸. Kitap başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırayla: Sayfa 7 den başlayan *Mebhas-ü Ruh*, Sayfa 23 ten başlayan; *Vesait-i İdrak-i Ruh* ve Sayfa 46 da başlayan; *Kuvâ-yı Ruh*'tur. Bu bölümler alt başlıklar açılarak izah edilmiş, ardından diğer bölümlere geçilmiştir. Eser toplam yüz iki sayfadır. Kapağında bir çiçek motifi ile Manastırlı İsmail Hakkı'nın²⁹bu alanda yazılmış kitaplardan üstün olduğunu belirttiği bir takriz³⁰ mevcuttur. Bu takrizde Manastırlı İsmail Hakkı, “ *işbu eser-i Bihter şimdiye kadar bu babda yazılmış asar-ı terakkiyeye faiktir denilebilir*” diyerek eseri över. İkinci sayfasında ise Üsküdarlı şair Talat Bey'in³¹ bu eser için yazdığı bir takriz vardır.

Yazarın, “*Edib-i lebib (zeki, fatin) şair-i ateş-zebun Üsküdar'lı şair Talat Beyefendi hazretlerinin takriz-i i'caznameleleridir ki, derciyle kesb-i fahr eyleriz*” diye belirttiği bu takrizde şair Ali İrfan Bey'e hitaben:

Ruhun ahvalini tasvire muvaffak oldun,

Alim-i ilm-i ervah derim şanında.

Eser-hame-i irfanımı tebcil ederim,

Ruh vardır ez-hame-i irfanında.

Demektedir. Yine bu sayfada yazarın birde vesikalık fotoğrafı bulunur. Fotoğrafın altında “sahib ve muharrir-i eser” notu yazılıdır. Üçüncü sayfada ise kitap münderecatının yazıldığı bir cetvel bulunmaktadır. Eserin içindekiler kısmı bugünkü ders kitaplarının formatına büyük ölçüde benzemektedir.

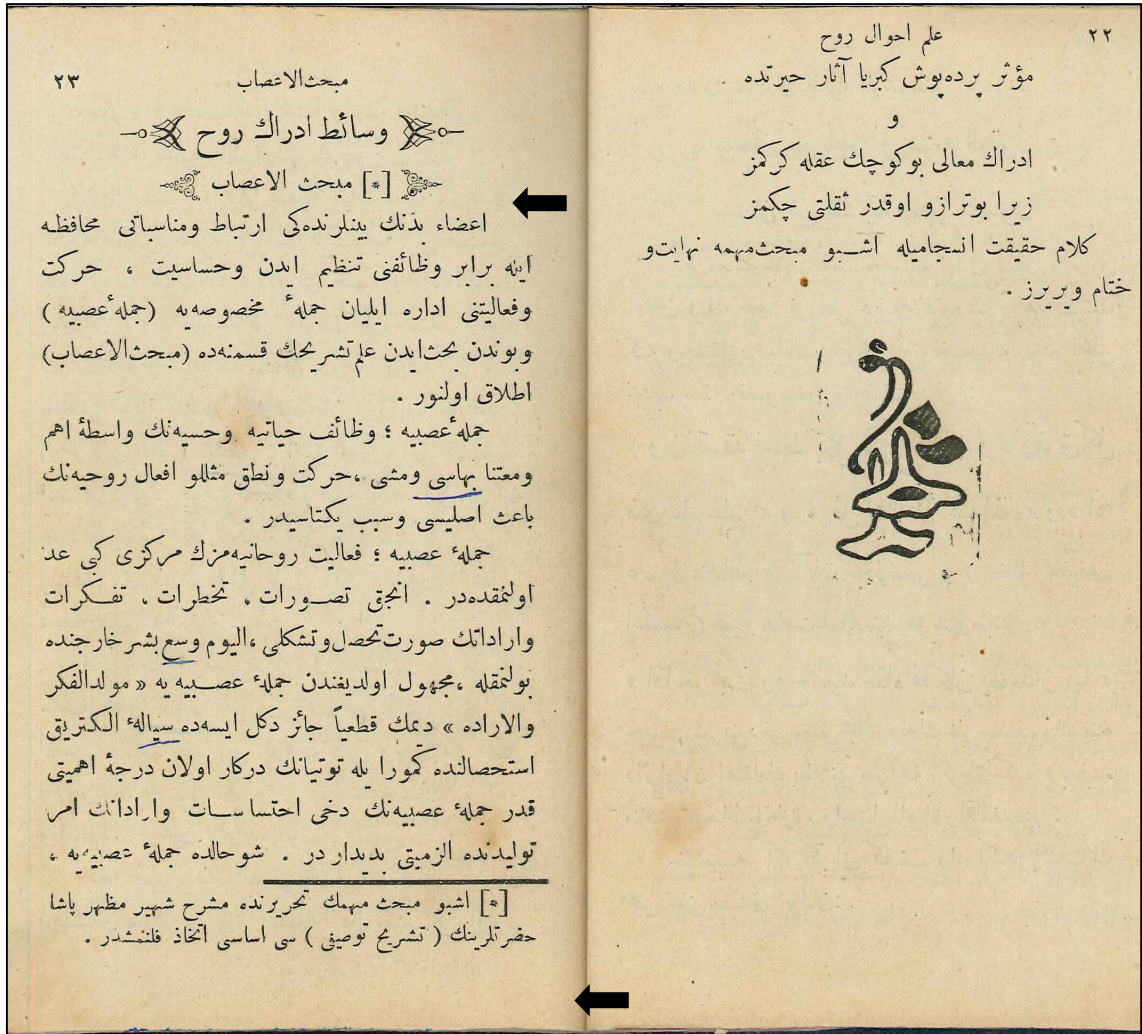
²⁸ Ali İrfan Eğriboz, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, İstanbul: Ruşen matbaası, 1327 (M.1909).

²⁹ Manastırlı İsmail Hakkı: (1846-1912)Son devir Osmanlı alimi. Manastır'da doğdu. İlk öğrenimini Manastırda yaptı. Huzur dersleri hocalarından Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi den İslami ilimleri tahsil edip icazet aldı. Ardından Ayasofya Camii kürsü şeyhliği dahil birçok payeler aldı. 1899 da İstanbul Darülfünûn'da fıkıh ve tefsir müderrisliği yaptı. Bu görevi Yirmi Dört yıl sürdürdü. Dördüncü dereceden Osmanlı nişanı sahibidir. 1908 yılında Meclis-i Ayan üyeliğine seçildi ve bu görevi yürütürken Sultan Reşat'la Rumeli seyahatine çıktı. 5 Aralık 1912 de vefat etti. Fatih Camii haziresine defnedildi. Ölümü üzerine birçok gazetede hakkında yazılar yazılmıştır. Oğlu Asım Arar, Atatürk'ün özel doktorluğunu yapmış, torunu İsmail Hakkı Arar ise Devlet, Adalet ve Milli Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Arapça, Farsça ve Bulgarca bilen ve oldukça zengin bir kültüre sahip olan bu kişi, Batılılaşmanın hız kazandığı bir devirde yaşamış, Batılı yazarlarca İslam diniyle ilgili yazılan itirazlara cevaplar yazmıştır. Eserleri İsmail Hakkı ve Ömer Nasuhi Bilmen'e örnek teşkil etmiştir. Salih Sabri Yavuz, **Manastırlı İsmail Hakkı maddesi**, DİA, 27, Cilt, s.563.

³⁰ Takriz: Bir kitabın başına konmak üzere tanınmış bir kimseden istenen takdim ve takdir yazısı. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara: Aydın Kitabevi, 2010.

³¹ Üsküdarlı Talat Bey: Daha çok tarih manzumeleriyle tanınmış son dönem Osmanlı şair ve yazarı (1858-1926) Asıl adı Mehmet Talat'tır. Üsküdar İhsaniye'de doğdu. Babası Binbaşı rütbesine kadar çıkmış, Ahmed Ağadır. Küçük yaşta yetim kaldı. 1877 de Üsküdar Paşakapısı Rüştüyesi'nden mezun oldu. Muallim Naci'nin edebiyat sayfasını yönettiği “Saadet” ve “Zuhur” gazetelerinde çalıştı. Bir süre “Saadet” in edebiyat sayfasını yönetti. 15 Eylül 1926 da vefat etti. Mezarı Karacaahmed mezarlığındadır. Mustafa Uzun, **Üsküdarlı Talat Bey maddesi**, DİA, 42. Cilt, s.376.

Eserde dipnotlara yer verilmiş, bunlar köşeli parantezlerle sayfanın sonunda açıklanmıştır. Metin içinde ise dipnotlar, içinde yıldız işaretinin bulunduğu köşeli parantezlerle belirtilmiştir. Özellikle ayet ve hadislerin yazımında tırnak işareti kullanılmıştır. Eserin bütün bölümlerinde buna rastlanır. Genellikle bir konunun veya fikrin daha iyi anlaşılması veya desteklenmesi amacıyla ayet ve hadislere başvurulmuştur. Bunlar; metin içinde kolaylıkla fark edilebilecek şekilde koyu renk ve puntodadır. Yine başlıklar da koyu ve farklı puntoda yazılmıştır.

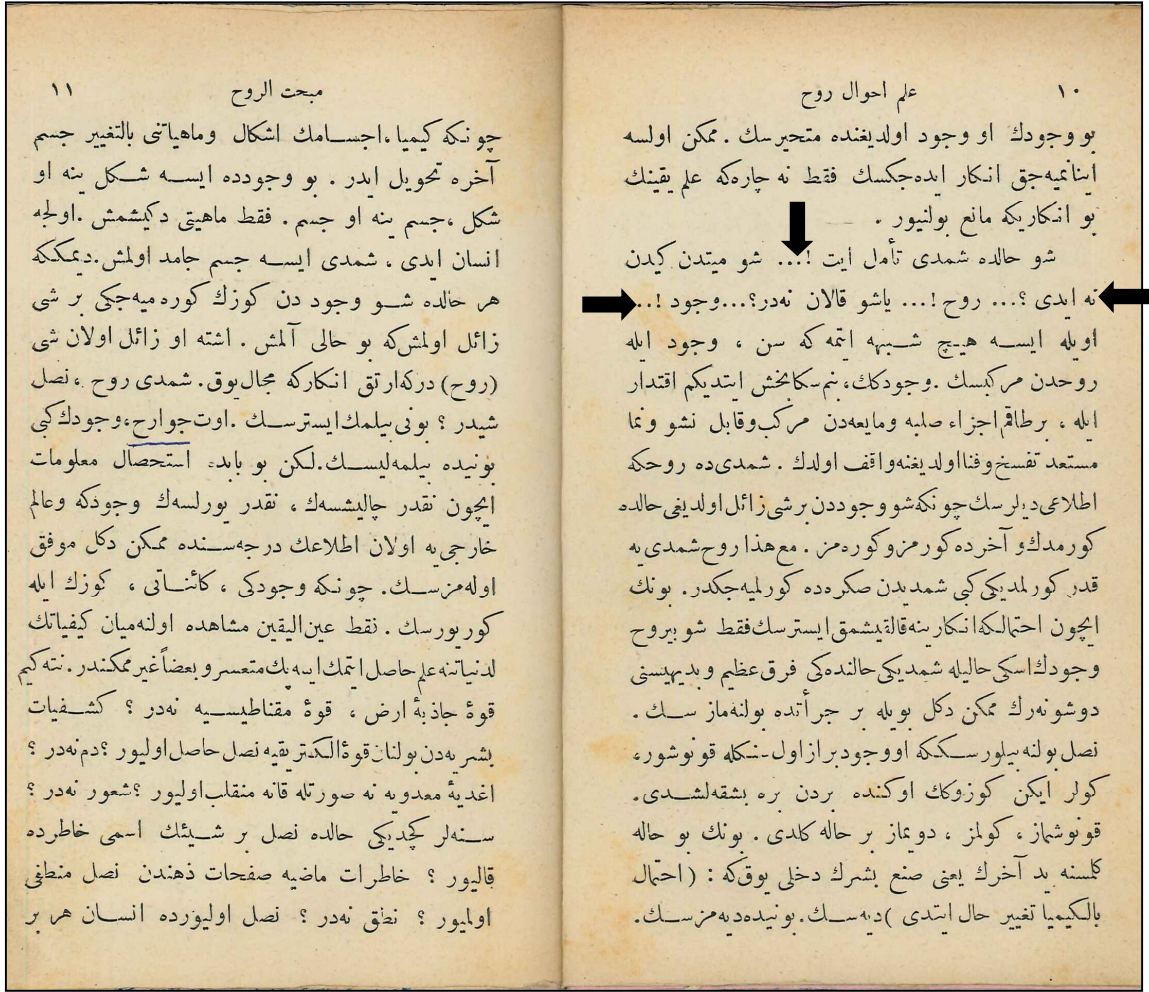
Fotoğraf 4. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserde dipnot gösterimi.

Eserin sol sayfalarının baş kısmında metinden bağımsız ve sayfayı ortalayacak şekilde- kitabın ismi olan “İlm-i Ahvâl-i Ruh”, sağ sayfalarında ise yine aynı şekilde ilgili bölümün adı yazılıdır. Bu sayede okuyucu, okuduğu sayfanın hangi bölüme ait olduğunu her sayfadan takip edebilmektedir. Eser bu şekliyle modern kitapların yazım

özelliklerini ve sayfa düzenlerini taşımaktadır. Sayfa numaraları sol sayfalarda sayfanın sağında, sağ sayfada ise solundadır. Numaralandırma sekizinci sayfadan itibaren başlamaktadır. “Takriz”, “Münderecat” ve “İfâdet-ül Merâm” adlı bölümler numarasızdır. Sayfa numaralandırması ilk bölüm olan “Mebhasü-l Ruh” un ikinci sayfasından itibaren başlamaktadır.

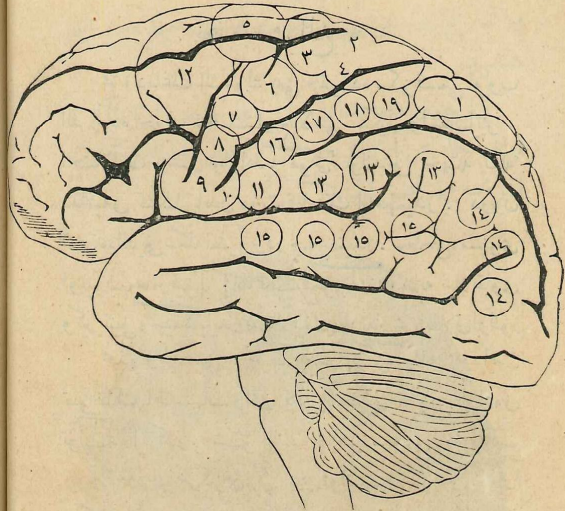
Eserde noktalama işaretleri kullanımı, bugünün metinlerine büyük ölçüde benzemektedir. Nokta, virgöl, iki nokta, noktalı virgöl, ünlem, üç nokta ve soru işareti sıklıkla olarak kullanılmıştır. Bu işaretler hem şekil hem de kullanım amacı bakımından, Latin alfabesiyle yazılan metinlerdeki gibidir. Sadece soru işaretinin yönü şimdi yazıldığı biçimin tersidir ancak o da metnin yazılış yönüne yani sağa doğru bakmaktadır. Bugün metinlerde de soru işareti metnin yönüne ancak sola bakar. Bu haliyle o da mevcut forma uymaktadır. Yine eserde parantez işaretleri şimdiki formuna uygun amaçla kullanılmıştır. Bazen anlatılan konuya ilişkin olarak sık kullanılan bir deyim, bazen de açıklaması yapılan bir kavram parantez içinde verilir.

Bugünün metinlerinde pek rastlanılmayan bir noktalama ise, ünlem ve soru işaretinden sonra üç nokta yazılmasıdır. Eserin birçok yerinde bu şekilde noktalama yapılmış olduğu rahatlıkla görülebilir. Bu tür noktalamanın kullanıldığı yerlere bakıldığında yazarın konuya dikkat çekmek ve vurgulamayı daha güçlü kılmak için bu yola başvurduğu akla gelmektedir. Çünkü yazar baştan beri iddia ettiği bir konuyu sanki karşısında birisi varmış gibi diyalog cümleleriyle vermekte ve adeta kişinin yerine cevaplayarak ispat etme yoluna gitmektedir. Soru işaretinin yanına koyduğu üç nokta ile dikkat çekmekte, ünlem yanındaki üç nokta ile iddiasını vurgulu bir şekilde vermektedir.

Fotoğraf 5. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserde noktalama işaretlerinin kullanımı.

Eserde bazı konular için resimler, şekiller ve cetvellerden istifade edilmiştir. Örneğin; yazar beynin bölümlerinin ayrıntılı olarak gösterildiği kesit resimlerden faydalanmıştır. Bu resimlerde; ilgili bölümler tek tek numaralandırılmış ve resimlerin altında ise numaraların karşılığı olan bölümlerin adları verilmiştir. Yine sınıflama yapmak ihtiyacı duyulan bir konuda ana kavramlar ve alt kavramların daha iyi anlaşılması için genelden özele doğru sıralanan biri sıralama yapılmıştır. Örneğin ilimlerin sınıflandırmaları yapılırken bir kavram haritası çıkarılmıştır. İlim maddi ve manevi olmak üzere iki başlıkta toplanmış, ardından her bir başlık kendi içinde hangi başlıkları barındırıyorsa sırasıyla yazılmış ve böylece harita tamamlanmıştır. Eser bu görünümüyle de modern bir ders kitabını çağrıştırmaktadır.

قشر مخده مراکز روحیه فعلیه

- ۱ الی ۶ . مراکز حرکات اطراف (فلج نصف طولانی) . — ۷
 و ۸ . ملتقای شفتانک مرکز حرکتی (فلج وجهی) . — ۹
 و ۱۰ شفتان ایله نسانک تکلمه مخصوص اولان مرکز حرکتی
 (معدومیت نطق) . — ۱۱ زاویه فک مرکز انکماشی .
 — ۱۲ رأس ایله کوزلرک حرکات جنبیه مرکزی ایله ویزی
 یازمق حرکتی مرکزی (عدم قابلیت تحریر) . — ۱۳ محور ویا
 مطبوع کلماتی طانیوب اکلامق قوه حافظه سی مرکزی (عمی الکلام)
 و ۱۴ مرکز دور بین (نیم بین) . — ۱۵ مرکز سمعی (اصمیت کلام)

مبحث المخیخ

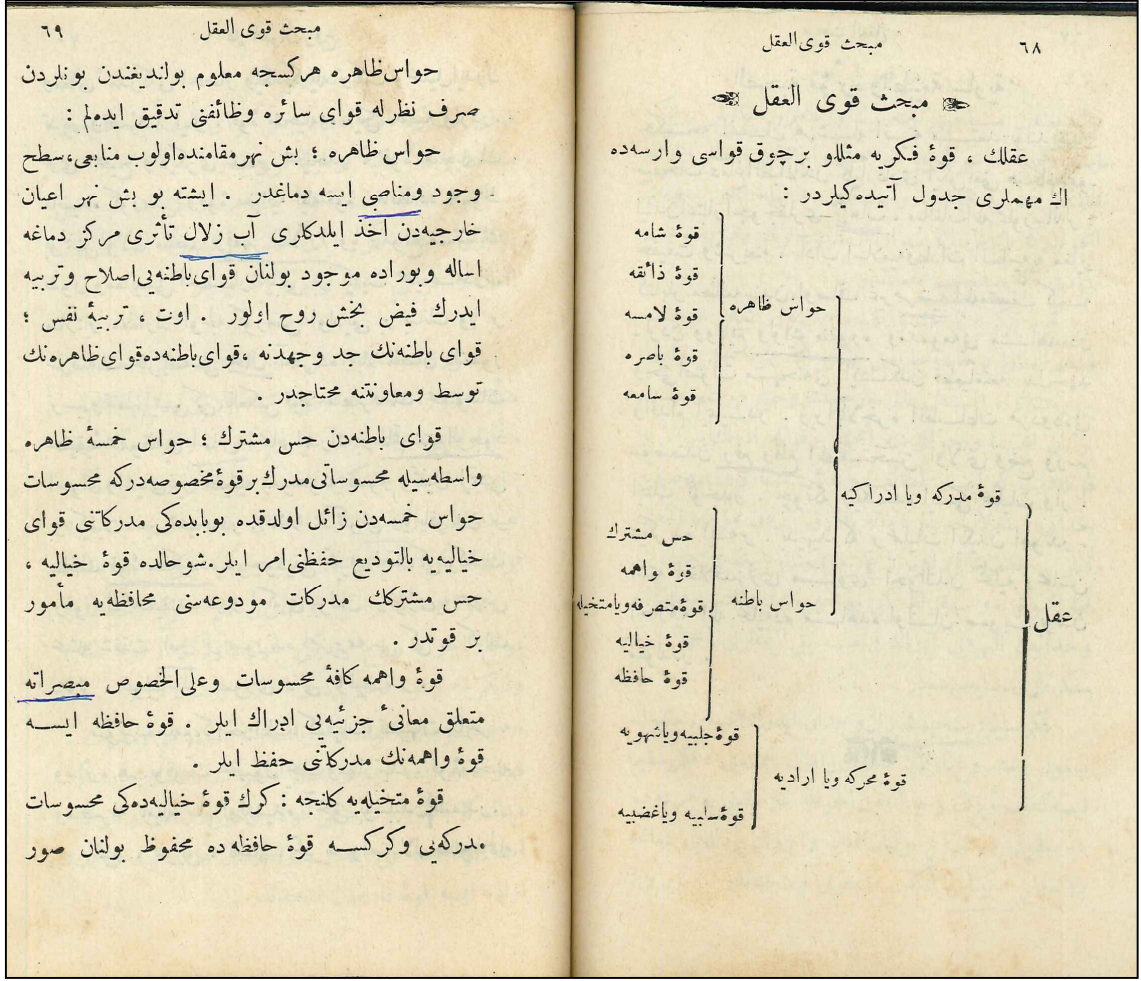
مخیخ ویا دماغچه ؛ مخک طرف سفلیسندنه کائن وهمان
 کروی الشكل برکتله عصبیه اولوب مخدن بک کوچکدر .
 اغرائی ۱۳۵ الی ۱۴۰ غرامدر . مخیخده تعاریج وتلافیدن
 اثر یوقدر سطحنده بالکر خطوط متوازیه مانله کورولور .
 مخیخ ، مخ کبی جوهر سنجابی وابیضدن مکنون اولوب
 انجق جوهر ابیض کتله مجموعه مخیخک ثلثی تشکیل ایدر .
 وخارجاً مخ مثللو جوهر سنجابی ایله محاطدر .

مخیخک طبقه سنجابیه محیطیه سی بک زیاد، اوعیه
 شعریه دمویه بی حاویدر . وظیفه سی بالکر حرکات وارادات
 اختیاریه بی تنظیم ایکندر . بوسیدن دماغچهده برمرض
 و آفتک حدوشی حرکات بدنده بلا اختیار برطاقم انتظامسزلنی
 انتاج ایدر .

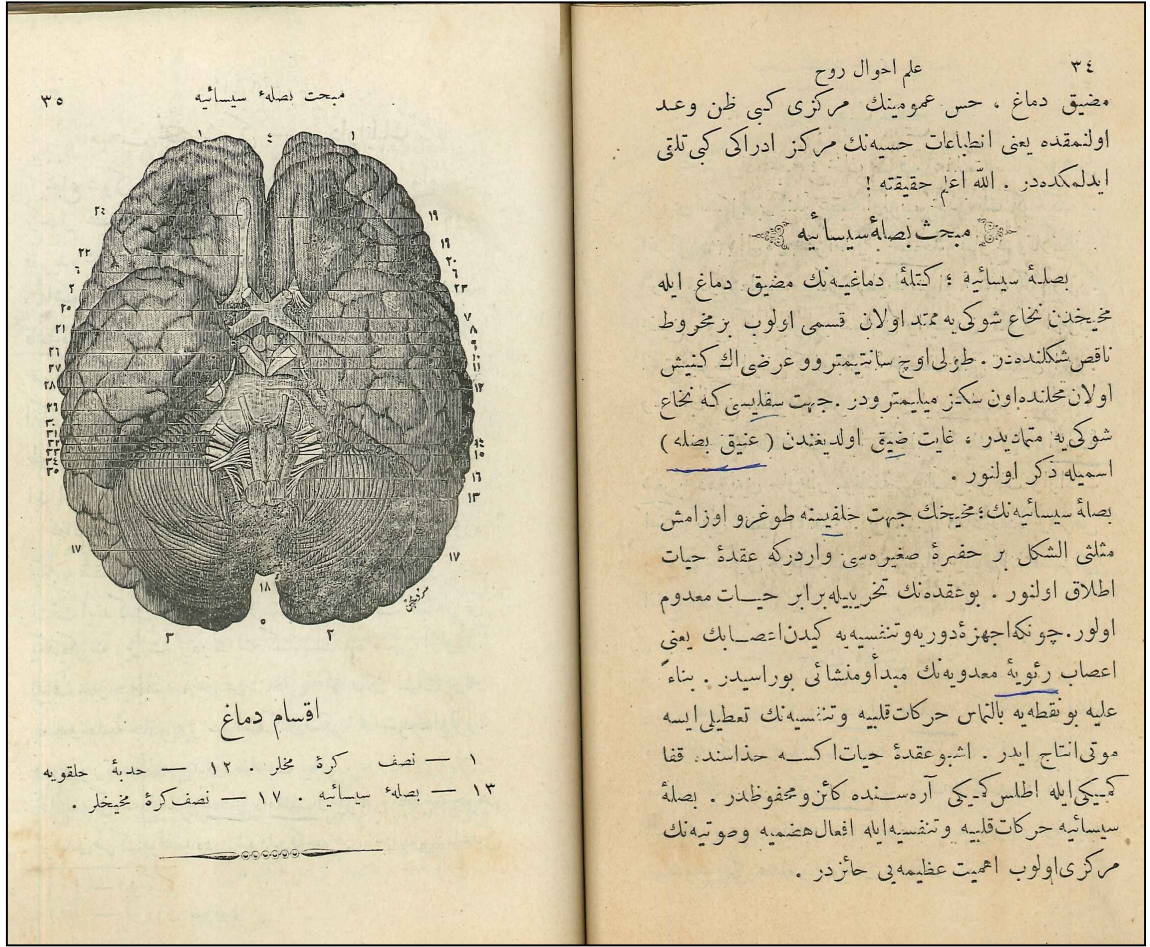
مبحث مضیق دماغ

مضیق دماغ ؛ ویا حذبیه حلقویه کتله دماغیه نک
 مخ ایله مخیخی بصله سببیه به ربط ایدن بر قسمی اولوب
 مخک تحتنده وبصله سببیه نک فوقنده کائندر . دماغک
 اک طاری ری وحلقیه به مشابه اولوب یکدیگری اوزرینه
 موضوع ایکی غشاء مستویدن عبارتدر .

Fotoğraf 6. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserde beynin bölümlerinin gösterildiği şekil.

Fotoğraf 7. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserde insan aklı ve ona bağlı olduğu belirtilen duyguları gösteren cetvel.

Fotoğraf 8. İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserde beynin bölümlerini (akşam-ı dimağ) gösteren kesit resim.

Eserin sonunda yazarın, kitabı tamamlayabilmesinden ötürü dolaylı Allah'a hamd ettiği bir bölüm³², eserin yazıldığı hicri tarih ve Sultan Mahmud Han'ın cülûsuna³³ yakın günlerde eserin tamamlanmış olduğunun gösteren bir Arabî ibare vardır.

İslam coğrafyasında, Müslüman yazarların, bazı hadislerin teşvikiyle kitaplarının baş tarafına Arapça'da *naht* denilen bir edebi kaideyle yapılmış *Besmele*, *Hamdele* ve *Salvele* adıyla anılan bazı bölümler koymasına geleneği vardır. Yazarlar eserlerini bitirebilmelerinden dolayı yaratıcının kendilerine verdiği imkân ve kuvvet için ona şükreder ve peygamberine salâvat getirirlerdi. Duncan B. Macdonald, bu bölümlerin erken devir eserlerde olmadığını söylerse de, ilk dillilerin bile bu bölümleri kullandığı ve bunun köklü bir gelenek olduğu aşikârdır. Öyle ki Müslümanların resmi

³² Eski kitapların başında bir salavât bölümü bulunurdu. Buharî'den nakil olunan bir hadis-i şerifte: "Bir kimse yazdığı bir şeyde bana da salavât yazarsa, benim adım o kitapta kaldığı müddetçe melekler onun için istiğfâr ederler." buyurulmuştur. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2004, s. 399.

³³ Cülûs: tahta çıkma. Develioğlu, age.

yazışmaları ve önemli akitlerinde bu bölümler zorunlu kılınmış bunların olmadığı metinler önemsiz metinler olarak görülmüştür.³⁴

Yazılan bir kitapta Allah'ın adının anılmasının hayır ve esenlik getireceği, yaratıcının isminin anılmadığı veya ona şükredilmeyen işlerin bereketsiz olacağı yine peygamberin adının anılmasının, yazara kitabının okunduğu süre boyunca sevap getireceğini dair olan inanç, böyle bir geleneğin kökleşmesinde en önemli etkidir. Goldziher en eskisi H.253(M.867) tarihli bir papirüste bu bölümlere rastlandığını belirtir. Halife Harun Reşit'in -önceleri sadece besmele bölümü varken- artık salvelenin de yazışmalara eklenmesini emrettiğini belirtir. IX. yüzyıldan itibaren edebi eserlerde görüldüğünü ve XI. Yüzyıldan itibaren de kitapların başlangıçlarının ayrılmaz unsurları olduğunu belirtir.

Yine eserin sonunda *sehviyyât* (hatalar) ve *tashihat* (düzeltme) adlı bir bölüm vardır. Bu bölümde yazar kelimenin hem kitaptaki yanlış halini hem de düzeltilmiş halini sayfasıyla birlikte vermektedir. En son sayfada ise yazarın daha önce yayınlanmış eserlerini içeren bir tablo bulunmaktadır.

2.3. İlm-i Ahval-i Ruh adlı Eserin İçerik Açısından Değerlendirilmesi

Eser başlıca üç ana bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümü Mebhasü-l Ruh'tur. Yirmi üçüncü sayfaya kadar olan bu bölümde, ilk olarak yazar, psikoloji alanında yazılmış yetkin kitapları, kendisinin bu eseri telif etmesine sebep olan gerekçeleri ve bu eserlerin dönemin bilgi birikimine nazaran çok yetersiz olduğunu; kendi eserinin ise tafsîlâtli olmasından dolayı hakikate daha yakın olduğunu düşündüğünü belirtir. Yazarın sözünü ettiği kitaplardan biride bu çalışmada ele alınan, Hoca Tahsin'in "*Psiholoji-İlm-i Ruh*" kitabıdır. Kitabın ilgili yerindeki ifade şu şekildedir:

Şimdiye kadar ruha dair münteşir asar-ı mutebere meyanında zikre şayan yalnız merhum Giridi Sırrı Paşanın (ruh) ve Hoca Tahsin Efendi merhumun (ilm-i ruh)nam kitapları varsada terakkiyat-ı fenn-i hazıraya nazaran pek nakıstırlar denilebilir. Hele Sırrı Paşa merhum büsbütün izhar-ı acz ile işin içinden pek çabuk çıkıvermiştir. İşbu eser-i naçize ise, asar-ı mevcude-i münteşireden daha mufassal ve daha etraflı yazılmış olmasına nazaran hakikate daha mukarindir zan olunur.³⁵

³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, DİA, Hamdele maddesi. 15.Cilt, s.448.

³⁵ Eğriboz, age. , s. 4.

Yazar bu eseri yazmasındaki amaç için; istibdâd dönemi olarak adlandırdığı³⁶ dönemde ruhtan değil bahsedilmesi; bu kelimenin ağza alınmasının dahi yasak olduğunu belirtir. Ancak; gayretli ve çalışkan tabiatlı aydınların gizli de olsa insanlara hizmetten uzak kalamayacağını, kendisinin de gayret hissine mağlup olup böyle bir işe giriştiğini, önceleri ahlâk kitabı yazmaya niyetlendiğini ancak vazgeçip bu eseri yazdığını belirtir. Yazar bu düşüncelerini şöyle ifade eder:

İstibdad-ı makhur, cümlemizi kör bırakmak için her melaneti irtikap ettiği gibi azam-ı bedayi-i ilahiyeden bulunan ruhtan dahi bahis değil, ruh-nevaz olan bu kelimeyi-i tayyibeyi ağzımıza almak bile katiyen memnu idi. Lakin şems-i tabana perde çekmek mümkün mü? Erbab-ı gayret ashab-ı hamiyet durur mu? Hafî olsun tenevvür-ü fikirden, ibraz-ı hizmetten geri kalır mı? İşte bu naçizde adem-i bidaama bakmayarak ve fart-ı gayretime mağlup olarak *Dürer-ül ahlak fi fûrkanil halak* namıyla ve üstad-ı muhteremim Merhumun irşadıyla oldukça cesim bir ahlak kitabı yazmağa azm-ü teşebbüs ederek hayli tesvidatta bulundum. Lakin eserin cesameti sebebiyle henüz itmam edilememesi ve itmam içinde birçok zamana ve tab'ı içinde hayli fedakârlığa mütevakkıf olması bunlardan maada ikmal ve neşrine Ömrün vefa edip etmeyeceğinden, muvaffakiyet olunup olunmayacağını meçhul bulunması mezkur risalenin; hikmet-i nazariye kısmına ait *İlm-i Ahval-i Ruh* namıyla neşri teemmül edildi ve Bi-hamd-i Teâlâ işbu emel-i has ve hulusumuz muvaffakiyet-pezir oldu.

İlk olarak ruh konusunun bahsedilmesinin caiz olup olmadığına dair olan tartışmayı ele alır ve günün şartlarında en ileri telakki edilen ulemanın bazılarını bile nasıl olup da fikirde olabildiğini sorgular. Yazar kendi kanaatince mesâil-i şer'iyenin³⁷ akıllara iyice yerleşmemesi yüzünden ruh konusunun bir tabu olarak görüldüğünü belirtir. Dini inancı zayıf olanların kuvvetli delillerle bu inançlarını sağlamlaştırmadan modern ilimlerle meşgul olmaları durumunda, dalâlete³⁸ saplanmalarının işten bile olmadığını vurgular. Nitekim bazı gençlerin daha azıcık ilm-i heyet, az çok ilm-i teşrih tahsil eder etmez hemen materyalist fikirlere saplandıklarını belirtir. Yazar çare olarak da, bu konularda araştırma yapılacak ise öncelikle İslâm'a ve inanca dair konuların zihinlerde iyice yerleştirilmelerini tavsiye eder. Bu yapılırsa endişe duyulmaksızın en ince teferruata girerek ilim ve fen tahsil edilebilir. O zaman bu kişilerin isterse şeytanının yuvasına girsinler doğru yoldan ayrılmaları söz konusu değildir. Yazara göre bu, bir binanın sağlam bir temel üzerine kurulmasındaki zaruret gibidir. Temel sağlam olduktan sonra üzerine her çeşit ve büyüklükte bina inşa edilebilir.

³⁶ Yazarın kendi hatırat kitabında sultan Abdülhamid'e derin bir saygı ve hayranlıkla kaleme aldığı bir konuşma metni varken burada böyle yazması manidardır.

³⁷ Mesail-i şer'iyeye: Şeriate ait mesele. Develioğlu, age.

³⁸ Dalâlet: Doğru yoldan sapma. Develioğlu, age.

Ruh hakkında yapılacak araştırmaların şartlarını ifade ettikten sonra, yazar bu bölümde öncelikle ruhun varlığı ile ilgili deliller sıralar. Çünkü o dönemde ruhun varlığı sorgulanmaktaydı. Bu yüzden öncelikle ruhun varlığı hakkında mantıklı deliller sıralama ihtiyacı duymaktaydı. Yazar; “Ruh var mıdır?” Sorusuna; “Kendimi bildim bileli bende bir anlayış olduğunu bildim ve hala biliyorum” demektedir. Bu anlayışın yerleştiği vücudunda; el, ayak, baş gibi organlarını, parmaklarının arasında muayene ettiğinde bir şeyler hissettiğini; elini kaldırdığında ise o hissin kalmadığını belirtmektedir. Yine bir küçük çocuğun ağlamasında, bedenine her hangi bir temas söz konusu olmadığı halde ondan etkilendiğini hatta bazen kendisinin de ağladığını söyler. Yine kötü bir kokudan nefret ettiğini, güzel bir kokuya ise âşık olduğunu söyler. Birisi tarafından bağırarak azarlandığında hiddetlendiğini, sevindirildiğinde ise müteşekkire olduğunu söyler. Dalgın olduğu ve kendi âlemine daldığı zamanlarda gözünün önündeki bir adamı bile fark edip tanımadığını, hatta söylediklerini anlamadığını; neden sonra adamcağızı saatlerce ayakta beklettiğini fark edebildiğini söyler. Hatta bazen kitap okurken farkında olmadan ellinci sayfaya geldiğini ancak hiçbir şey anlamadığı için geri dönüp dikkatle okuduğunda kitaptaki hayret verici o kadar bilgiyi okuduğu halde nasıl olup da fark etmediğine şaşıtığını belirtir.

Yazara göre tüm bu garip yaşantılar muhakeme edildiğinde, insanın vücudunun derinliklerinde maddi vücudundan büsbütün başka bir şeyin³⁹ varlığı anlaşılır. Bu şey insan yaşadıkça ondan asla ayrılmamaktadır. Ancak ölümle ondan ayrılır. Yazar:

İşte bütün bu ahval-i ğaribeyi anlayışımın piş-i muhakemesine havale ettiğim vakitte bana diyor ki: senin derun-u vücudunda bir şey var, öyle bir şey ki büsbütün vücudunun ğayıdır. Mahaza beraberdir hatta sen hayatta buldukça vücudundan ğayr-ı müfarıktır. Ancak ba'del mevt ayrılır. Nitekim görmüyor musun emvatta bu ahval-i ğaribe ve acibe müşahede olunmuyor. Vücut o vücut olduğu halde eski hallerinin hiç birinden eser yok. Bir surette ki sende bu vücudun o vücut olduğunda mütehayyirsin. Mümkün olsa inanmayacaksın, inkâr edeceksin. Fakat ne çare ki ilm-i yakinin bu inkâra mani bulunur.

Diyerek insan ruhunun varlığının zaruri, inkârında imkânsız olduğunu belirtir. Bir ölüde yukarıda sayılan tüm o garip yaşantıların hiç birinin görülmemesi önemlidir. Maddi vücudu yerli yerinde iken, sayılanların hiçbirinden haberdar olmaması, vücudundan bir şeyin gittiğini gösterir. Herkes bu durumda ölüden giden şeyin ruh, kalanın vücut olduğunu anlar. Öyle ise insan ruh ve vücuttan oluşur. Biraz önce seninle konuşan, gülen o adam; öldükten sonra seni duymamakta, gülmemekte ve

³⁹ İnsanın vücudunun derinliklerinde maddi vücudundan bağımsız bu başka şey ruhtur.

konuşmamaktadır. Ondan giden bir şeyin olduğu muhakkak; ancak onu ne şimdi ne de sonra görmeyiz. Görmememiz olmadığı anlamına gelmez.⁴⁰ Yazara göre varlık âlemi sadece gözün gördüğünden çok ve daha başka bir şeydir. Bazı insanlar ancak gözleriyle gördüğü şeylerin varlığına tam olarak inanma, göremediklerini inkâr etme eğilimindedir. Ancak bu doğru değildir. Çünkü Adem-i rüyet; adem-i vücuda delil olmaz. Görünmemek olmamaya hüccet (delil) olamaz. Zira yerçekimi, mıknatısın çekim gücü, elektrik gibi keyfiyetlerin hiçbirisi bizzat maddi gözle müşahede edilememektedir. Hâlbuki onları inkâr etmeyiz, edemeyiz. “Şuur ve hafıza denen şey nedir?” “Nasıl olur da seneler geçtiği halde bazı şeyleri hatırlarız?” “Mazide kalan birçok hatıra nasıl kaybolmadan saklanabiliyor.” “Konuşmak nedir?” “Nasıl oluyor da insanoğlu her dili öğrenip konuşabiliyor ve bu özellik neden hayvanlarda yoktur.” Bunlar gibi insanın şahit olduğu, eserlerini görüp; müessirini görmediği o kadar çok şey var ki bu durumda insanoğlu için onların varlığını kabul etmekten başka çare yoktur. Ancak mevcut haliyle ruhu görememekteki kabahat ve noksanîyet insana aittir. İnsanoğlu ruhu göremediği için adeta:

-“Mademki bize görünmüyorsun; biz de seni red ve inkâr ederiz” demektedir. Bu ise bir talebenin, hocasına sen benim dersimi benim anlayabileceğim şekilde izah etmedin. Öyle ise bende senin bu dersi bana anlattığımı inkâr ederim. Safsatası gibidir.⁴¹ ”Bu sebeple yazara göre bizler aklımızın erdiği kadar ilm-i ruha dair bilgileri öğrenmeye çalışmalı; ermediği yerde durmalıyız. Bize bahş olunan ilim bu kadardır deyip geri dönmeliyiz. “Tıpkı bir seyyah gibi ki o seyyah, daima bildiği yolu takiben gideceği yere ulaşmaktadır ve bilmediği kestiremediği yoldan her zaman uzak durmaktadır.”⁴² Çünkü kaybolmaktan ve tehlikeye düşmekten korkar. Bazen böyle bir yola düştüğünü hissettiği anda derhal bildiği yola geri döner ya da başkalarından yardım ister. Yazara göre insanlar bu seyyah gibi pek ihtiyatlı davranmalı, aklının ermediği şeylerden uzak durmalı ve bu suretle inancını tehlikeye atmamalıdır.

Bu bölümde yazar ruhun insan bedeni ile olan rabıtasından da bahseder. Ruha; *can, nefis, nefis-i natikâ*⁴³ denildiğini, örneğin *huzûzât-ı kalbiye* (Kalbe hoş gelen şeyler)

⁴⁰ Eğriboz, age., s. 10.

⁴¹ Eğriboz, age., s. 11-12 (bu sayfalardan özetlenmiştir.).

⁴² Eğriboz, age., s. 13.

⁴³ Nefs-i natika: insan ruhu, insanın canlılar arasındaki yerini belli eden cevher. Develioğlu, age.

denildiğinde, et parçasından ibaret olan kalbin değil⁴⁴, *huzûzât-ı rûhiyenin* (Ruha hoş gelen şeyler.) kastedildiğini belirtir. Kalp bedenin en önemli uzvu olduğu için böylesi bir tabirin kullanıldığını söyler. Kalbin ruh yerine istiareten kullanılmasındaki mananın, birkaç azası olmadan yaşayabilen insanın, kalbi olmadan yaşayamamasından- adeta ruh gibi-ve bu yüzden kalbe merkez-i hayat denilmesinden ileri geldiğini söyler. Ancak kalbe merkez-i hayat denilebilirse de, ruhun mahzeni denilemez.”⁴⁵ Çünkü insan kalbi yerinden tamamen çıkarılıp görevi olan kan dolaşımı, özel aletlerle sağlanabilmekte ve bu suretle canlı bir süre daha yaşayabilmektedir. Öyle ise ateşin kömüre, ışığın havaya tesiri nasılsa; ruh da vücuda öylece tesir etmektedir. Yani ruh vücudun şu veya bu noktasındadır denilemez. Bilakis vücudun hangi noktasına temas edilse orada mevcudiyeti anlaşılır. Ruh vücudun bir noktasından diğerine intikal etmez. O vücudun her yerindedir. Özetle ruh ilahi bir emir olup; insana verilen dar kalıplarla mahiyeti tam olarak anlaşılmaz. Yazar bunu İsrâ suresi 85.ayette geçen, “*Kulirruhi min emri Rabbi*”⁴⁶ cümlesiyle özetler. İnsanoğlunun inceden inceye ne kadar tetkikat (araştırma) yaparsa yapsın asla meselenin künhüne vakıf olamayacağını belirtir. Ancak bu ayetin; bazılarınca ruh hakkında konuşulmaması gerektiğine delil getirildiğini belirtir. Yazara göre bu fikir baştan sona yanlıştır. Aksine O, ilmin yettiği yere kadar ruhun ahvâl ve mahiyeti hakkında yapılacak yorumların, Allah’ın kudret ve büyüklüğünün bir kat daha anlaşılmasına vesile olacağına inanır.

Buna dair: “*Men arefe nefsehu, fekad arefe rabbehü*”⁴⁷ hadisini delil olarak sunarken, marifetullahın (Yaratıcıyı tanıma anlama bilgisi) ise cehil ile değil; ancak ilim ile olabileceğini belirtir. Bakara suresi 130. Ayetinde geçen:

“*Vemen yerğabû an millet-i İbrâhîme illa men sefihe nefsehû...*”⁴⁸

⁴⁴ Sönmez, Gazzali’nin kalbi, göğsün sol tarafında duran bir et parçası değil, ruh ve nefis denen insan gerçeğinin yerine kullandığını belirtir. Veysel Sönmez, **Eğitim Felsefesi**, Ankara: Adım Yayıncılık, 1993, s. 194.

⁴⁵ Eğriboz, age., s. 14.

⁴⁶“Sana ruhu sorarlar. De ki: “Ruh, Rabbinin emrindedir. Size az bir ilimden başkası verilmemiştir.”” Hasan Basri Çantay, **Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim**, İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1957, 2.cilt s 525.

⁴⁷ “**Kendini bilen Rabbini bilir.**” anlamına gelen bu rivayetin hadis olup olmadığı konusunda tartışma vardır. İbn Teymiye bunun mevzu olduğunu söylerken, İbn Arabî bunun hadis olduğunu ve keşfen bunun sahil olduğunu gördüğünü söylemiştir. <http://www.sorularlislamiyet.com/article/12818/nefsini-bilen-rabbini-bilir-sozunu-nasil-anlamaliyiz.html>. Erişim Tarihi:26/05/2013.

⁴⁸ “Kendini bilmeyenden başka kim İbrahim’in dininden yüz çevirir?” Hasan Basri Çantay, **Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim**, İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1957, 1.cilt s 39.

Sorusuyla âdemoğullarının kendilerini tanımalarının, dinlerinin gereği ve emri olduğunu belirtir. Buna ek olarak insanın kendi eksiklerini bilmek gibi yüce bir bilgi seviyesine çıkmasının önemini anlatır. Şayet bu yapılmazsa insanın düşeceği olumsuz durumda halinin hayvanlardakine yakın belki daha aşağı olacağını ifade eder. Yazar bu konuda Gazâli'den nakil yaparak; insanın nüsha-i kebir (mikro-cosmos) olduğunu, bu yüzden Allah'ı tanımanın yolunun, kendini tanımaktan geçtiğini söyler.

Yazar bu bölümde son olarak ruhun ne olup, olmadığı hakkında hadis ve ayetler yardımıyla açıklamalar yapar. “Ruh; bi-nefsiha kâim, bi-zatihi mudrik ve âlât ve kuvâ ile mutasarrıf, hâkim bir cevher-i mücerred olup cismani değildir. Hadistir. Hadisatı hilkat-i bari ile dir, ebedidir.”⁴⁹ Yani, bedenden bağımsız, bizzat anlayan, bedendeki duygular vasıtasıyla eşyada tasarruf eden, hâkim bir özdür. Elle tutulan, gözle görülen bir madde değildir. Ezeli değildir; Allah tarafından yaratılmıştır, ebedidir. Ölümle yok olmaz. Sadece bedenden ayrılır. Ruh hakkında tam bir malumat sahibi olamamız bizdeki eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Kadir-i Mutlak ruhun mahiyetini insanlara bahşetmemiştir. Bu yüzden kıyamete kadar ruhun tam mahiyeti insanoğlu tarafından anlaşılamayacaktır. İnsana bu hususta sadece acz ve hayret ile Allah'ın kudret ve azametini teslim ve tasdik düşmektedir. Nitekim bugün sadece ruh değil, bilimin en büyük keşiflerinden olan yerçekimi, mıknatıs ve elektrik kuvvetlerinin bile hakiki sebepleri tam olarak anlaşılmuş değildir. Hal böyle iken yaratıcının kullarından bazı sebepler için gizli kıldığı ruhun sırlarını insan elbette anlayamayacaktır.

Yazar son olarak ruhun beden haricinde bulunduğu dair olan düşüncelerin batıl olduğunu ifade eder ve bu konuda tartışmaya gerek olmadığını ifade eder.

Ziya Paşa'nın *Terkib-i Bend*'inde geçen:

“İdrak-i maali bu küçük akla gerekmez,
Zira bu terazi o kadar sıkleti çekmez.”

beytiyle bu bölümü sonlandırır.

Eserin ikinci bölümü *Ruhun idrak vasıtalarıdır*. Bu bölüm sekiz adet alt başlıktan oluşur. Bunlar: *sinir bahsi, dimağ, meh, mehîh mezik-i dimağ, büsla-i sisaiye, neha-i şevki ile sevk-i tabii ve melekât-ı akliye* adlı bölümlerdir. İkinci bölüm genel olarak sinir sistemini ve insan beyninin anatomik yapısıyla bunların insan vücudundaki

⁴⁹ Eğriboz, age., s. 18-19.

işlevlerini anlatır. Yazar bu bölümde yukarıdaki sıraya uygun olarak, sinir sistemini ve beynin işlevlerinden bahsederken tıp terminolojisini kullanır. Onların fiziksel özelliklerini, vücudun neresinde bulduklarını hatta gram cinsinden ağırlıklarını ve milimetre cinsinden boyutlarını verir. Örneğin beynin sağ ve sol olmak üzere iki yarım küreden meydana geldiğini, bunların her birisinin vücudun zıt yönlerini idare ettiğinden bahseder ki bu beyan gününün modern psikoloji kitaplarına paraleldir. Bu bağlamda beynin düz bir satır gibi değil de girintili ve çıkıntılı bir yapıda olduğunu ve bu özel şeklinin onun öğrenme kabiliyeti üzerinde etkili olduğunu ayrıca, beynin sol yarı küresinde konuşma, işitme, dokunma merkezlerinin bulunduğunu ifade eder.

Yine bu bölümde, *sevk-i tabiden* (içgüdü) bahseder. *Sevk-i tabî*'nin öğrenmeden bağımsız olduğunu, hayvan ve insanlarda bulunabildiğini söyler. Kuluçkadaki civcivin zamanı geldiğinde gagasıyla yumurtayı kırması, arının peteği mahsus şekilde örmesi, ipekböceğinin kozayı örmesi, yeni doğan bebeğin veya kuzunun memeyi ağzına alıp emmesi ve doyduğunda bırakması, acıktığında ağlaması gibi süreçlerin hep sevk-i tabî sayesinde olduğunu belirtir. Ayrıca öğrenme de zamanlamanın en önemli faktör olduğunu, gerek hayvan gerekse insanda öğrenilecek davranışın uygun zaman gelmeden asla öğrenilemeyeceğini söyler ki bu ifade gelişim psikolojisinin *kritik dönem* kavramı ile eşanlamlıdır. Buna örnek olarak da papağan, maymun ve ayı gibi bazı hayvanlara insanlar tarafından öğretilen bazı davranışlarda zamanından önce yapılacak öğretimin asla başarıya ulaşamadığını verir. Hayvanlarda da öğrenmenin olduğunu ancak bunun insan öğrenmelerine göre çok basit düzeyde olduğunu belirtir. Hayvanların öğrenme gerçekleştirdiklerine; insanlar tarafından eğitilen bazı hayvanların gösterdiği davranışları ve yavrularını düşmanlardan korumak için gösterdikleri azami gayreti örnek verir. Ancak bu öğrenmenin onları akıllı sınıfına sokacak kadar ileri düzeyde olmadığı ve insanın hayvanlara olan üstünlüğünün akıl ve onun sayesinde yapabildikleri olduğunu belirtir. İnsan akıl ile hayvan his ile nitelendirilmeli ancak onların da beyinlerindeki kıvrımlar nispetinde birbirinden ayrı olduklarının unutulmaması gerekmektedir. Yani insan beyni hayvan beyninden hem hacim, hem de kıvrımları itibarıyla zengindir. Hatta insanlar kendi içinde bile bu zenginlik bakımından tamamen farklıdır. Zekilerin beyinleri, daha az zeki veya aptal olanlara nispetle hem ağır hem de daha ziyade girintili ve çıkıntılıdır. Hakeza maymun ve fil gibi hayvanların beyinleri diğer memeli hayvanların beyinlerinden, papağan ve güvercinlerin beyinleri de diğer

kuşların beyinlerinden hem hacim hem de girinti ve çıkıntı yönünden oldukça zengindir. Bu bilgiler modern psikoloji kitaplarına paraleldir. Söz konusu kitaplarda üstün yetenekli çocukların doğum kiloları ve beyin hacimleri diğer çocuklarından daha fazla olduğu belirtilmektedir. Yazar insanın akli melekelerinin hayvana nispetle çok daha geniş, yeni öğrenmelere imkân tanıyacak cinsten olduğunu, hayvanların ise aksine eksik, nispeten sabit ve yeni öğrenmelere kapalı olduğunu belirtir. Gerek insan gerek hayvanların akli kazanımları sayesinde hayatta kalabildiklerini, aksi takdirde yaşamlarına devam edemeyeceklerini belirtir. Hayvanların insanlara nispeten daha sınırlı akli melekelerle yaratılmaları, insanların onlara hükmetmeleri içindir.

Eserin üçüncü bölümü ise *Kuvay-ı Ruh*'tur.⁵⁰ Yazar bu bölümde *His, İhtisas, İdrakat ve İradat, Akıl, İlim, Hulk, Vicdan ve Ahlâk* gibi ruha ait saydığı yetilerden bahseder. Söz konusu yetiler için ayrı ayrı alt başlıklar yardımıyla açıklamalar yapar.

His kavramı bugün modern psikolojide yine aynı kavramla veya *duyu* olarak adlandırılmaktadır. Kendine özgü organları aracılığıyla dış dünyaya ait nesne ve olguları beyin ilgili yerine ulaştırma işinde birinci basamaktır. İnsan vücudunun her tarafına yayılmış sinirlerin ucunda bulunan sinaptik terminaller dış dünyada bulunan söz konusu nesne veya olguyu fark eder, yani duyumsar. *İhtisas* ise *his*' ten sonra gelen basamaktır. İlgili organlar tarafından fark edilen duyu beyine aktarılır. Beyin bu uyarıyı (stimulus) inceler ve geçmiş olaylara dair hafızada depolanmış olan bilgilerle karşılaştırır. Örneğin, trafikte bir sürücünün kırmızı ışığı fark etmesi *his* (duyu) basamağını, önceki tecrübeleriyle karşılaştırarak bu durumda fren yapması gerektiğini anlaması *ihtisas* basamağına yani modern psikolojide algıya işaret eder.⁵¹

Yazar *idrakat* kavramının *ihtisas* ile çok benzer olduğunu ancak *ihtisasta* nesnellik, *idrakatta* ise öznel olduğunu belirtir. Yani dış dünyada bulunan uyaranlar herkes için aynı özellikleri taşımakta ve nesnel iken, her insanın onlara yüklediği anlam birbirinden farklı olabilir. Örneğin kırmızı ışığa verilecek tepkinin tepki süresi ve şiddetinin farklı olabilmesi gibi. Modern psikolojide bu duruma *algıda seçicilik* denmektedir. Kırmızı ışığın rengi herkes için aynı olduğu halde sürücü ve yayalar için farklı anlamlara gelmesi, tepki şiddet ve süresinin tamamen kişiye özgü olması gibi.

Yazarın *irade* kavramıyla kastettiği durum dış dünyada ki uyaranlara insanın bireysel seçimleriyle verdikleri tepkidir. Bu durum tamamen kişiseldir ve duruma göre

⁵⁰ Kuvay-ı ruh: ruhun kuvvetleri. Develioğlu, age.

⁵¹ Rita L. Atkinson ve diğerleri, Psikolojiye Giriş, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2010 s.39.

değişir. Yani belirli bir uyaran durumu karşısında insanlar tamamen kendilerine özgü ve birbirinden farklı tepkilerde bulunurlar. Modern psikolojide bu durum *bireysel farklar* kavramıyla ilişkilendirilir. Bir köpek gören insanların geçmişteki yaşantılarıyla bağ kurarak bazılarının kaygılanması bazılarının ise heyecanlanması hatta sevinmesi gibi birbirinden tamamen farklı tepkiler vermesi gibi.

Yazar *Hulk* kavramıyla insana özgü davranış örüntüsünü kasteder. Bu kavramın bugün modern psikolojideki karşılığı *karakter, mizaç ve kişilik* gibi kavramlardır. Her birey doğuştan itibaren farklı fiziksel ve sosyal çevrede, farklı yaşantılar geçirmekte ve buna bağlı olarak da farklı davranışları barındıran, farklı bir kişilik geliştirmektedir. Tutum ve davranışları, bir başkasının ki ile asla birebir benzerlik göstermez. Hatta aynı çevrede doğup büyümüş olsalar bile insanlar, farklı zevk, korku ve kaygılara sahiptirler.

Yazar bölümün başında *sevk-i tabîi*'nin nasıl geliştiğini anlatır ve onun zamanla aklın özel bir yeteneğine dönüştüğünü ifade eder. Bu dönüşüm *Havâss-ı Hamse-i Zâhire*⁵² sayesinde olmaktadır. Bunlardan *tat alma, koklama ve dokunma* duyularında, dış dünyadaki varlıkların söz konusu duyu organlarına temasını gerektirirken; işitme ve görme duyularında ses tellerinin titreşimlerinin kulakla, yansımalarında göz ile algılanması sayesinde olmaktadır. O halde his bedenimize dış dünyadan gelen uyarıların algılanmasıdır ve öğrenmenin ilk basamağıdır. İnsanlar duyu organları sayesinde dış dünyadaki uyaranları anlar. Bir şekilde bunlar engellense idrak gerçekleşmez. Zira doğuştan duyu organlarından mahrum olanlar yüz yaşına da gelseler, melekât-ı akliyye noktasında çok zayıftırlar.

Burada yazarın öğrenmeyi, duyu organlarına bağlaması öğrenme psikolojisi açısından dikkat çekicidir. Modern öğrenme kuramlarında da duyu organlarının öğrenmedeki rolü büyüktür. Hatta öğretilecek materyal ne kadar fazla duyu organına hitap ederse, o denli kalıcı öğrenmeyi sağladığı belirtilir.

Bu bölümde *duyu, algı ve öğrenme* kavramlarına açıklık getirilmiş, farklılıkları benzerlikleri ve birbirleriyle olan ilişkilerine örnekler verilmiştir. Buna ek olarak yazara göre uyarılma mutlaka algılamaya sebep olmaz. Bu iki kavram birbirinden farklıdır. Kişi bir uyaran tarafından uyarıldığı halde; bu uyarılma her zaman algıya dönüşmez. Bu da bu kavramların farklı şeyler olduğunu gösterir. Bu durumun üç sebebi vardır:

⁵² Havâss-ı Hamse-i Zâhire: Beş duyu. Develioğlu, age.

Birincisi; uyaran çok zayıftır. İkincisi uyaran çok sık tekrar ediyor veya aralıksız devam ediyordur. Yazar bu duruma insanların giydikleri kıyafetleri hissetmemesi örneğini vermiştir. Üçüncüsü; zihnimiz bir şeyle meşgul olduğunda diğer uyarıcıları algılamaz. Yazar algıyı duyuma, duyumu izlenime izlenimi de hisse bağlamaktadır.

Yazarın ruhun bir başka kuvvesi olarak tasvir ettiği bir kuvve ise, akıldır. Ruha zarurî ve nazarî olan bütün bilgileri öğreten ve anlatan kuvve, akıldır. Akıl; canlı cansız bütün yaratılmışların hal ve davranışlarını, onların güzellik, çirkinlik, mükemmellik ve noksanlıklarını ruhun anlamasına hizmet eder. Fayda ve zararı ayırt etmekle hayatın devamını ve gelişimi onun sayesinde olur. İnsan diğer yaratılanların en âcizi olduğu halde bu kuvvesi sayesinde canavar hayvanları, dağ ve dereleri kendi hükmü altına alabilmektedir. Aklın şeref ve kıymeti, ayet ve hadislerle de tescil edilmiştir. Tezekkür ve tefekkür akıl sahiplerine münhasırdır. Cahilin gözüyle göremediğini akıllı kişi aklıyla görebilir. Yazar mütekaddiminin⁵³ akıl ile ruhu bir saymalarının hata olduğunu, ruhun zâtî; aklın ise ârızî olduğunu iddia etmektedir. Aklın yuları ruhun elindedir. Ruh bir cihette aynı olarak düşünülebilir ancak akıl aynı değildir. Adeta insanların şekilleri gibi o da farklıdır. Üstün, orta ve aşağı gibi mertebelere ayrılabilir. Hatta bu yüzden daha çocukken bile insanların ilerde akıllı veya aptal olacakları bellidir. Yazara göre akıl biricik ve fitrîdir. Öğrenme sayesinde artan akıl değil; fikirdir. Fikir aklın cilasıdır. Fikri olmayan akıl donuktur. Akıl ruhun kuvve-i ilmîyyesi, fikir kuvve-i mümeyyizesidir⁵⁴.

Bu bölümde bulunan diğer bir alt başlıkta; *ilim*dir. İlim maddi ve manevi yani görünen ve görünmeyen âlem ve zihinsel süreçler hakkında bilgi sahibi olmaktır. Bilginin yegâne vasıtası akıldır. Aklı olmayan ilim sahibi olamaz. İnsanların bilgileri yanlış da olabilir ancak yine bilgidir. Akıl zihinsel süreçler veya dış dünya hakkında isterse gerçeğe bağdaşmayan bilgiler üretsin, yine de bilgi üretmiştir. Örneğin dünyanın bir zamanlar düz bir satır olduğu hakkındaki bilgi yanlıştır, ama bir bilgidir. Çünkü onu akıl üretmiştir.

Bir başka alt başlık olarak *vicdan* ele alınmıştır. Yüce yaratıcı, yoktan yarattığı bu âlemi insana hizmetkâr kılmış, insanı da iki önemli kuvvetin esiri olarak yaratmıştır. Bunlardan biri; nefs-ü heva,⁵⁵ diğeri ise, vicdan-ı safadır.⁵⁶ Bu iki kuvvet birbirine

⁵³ Mütekaddimin: Eskiden gelmiş İslâm âlimleri. Kindî ile başlayan felsefî düşünce yapısını ifade eder. Develioğlu, age.

⁵⁴ Kuvve-i mümeyyize: İçte hissedilen şeyleri birbirinden ayırma kuvveti. Develioğlu, age.

⁵⁵ Nefs-ü heva: Nefsin istekleri. Develioğlu, age.

⁵⁶ Vicdan-ı safâ: Temiz ve berrak vicdan. Develioğlu, age.

zıttır. İnsan bu iki zıt kuvvetin taht-ı tesirinde hayatını idame etmektedir. Birinci kuvvet hırçın, haris, bencil ve aceleci gibi olumsuz özelliklere sahipken; diğeri aksine mülâyim, mu'tedil⁵⁷, metindir. İnsan günlük yaşantısında bu iki kuvvetin sürekli olarak birbirine zıt olan tesirlerine göre hareket etmektedir. Birisi otur dese diğeri kalk demekte, birisi şu işi yap dese, diğeri yapma demektedir. Taban tabana zıt hükümleri insana ircâ eden bu iki kuvvetten birinin dost, diğerrinin de düşman olduğu zaruretini ortaya çıkarmaktadır. Öyle ise vicdan-ı safâ dost, nefs-ü heva ise düşmandır.

Yazar bu bölümde vicdanı tarif etmiştir. Vicdan bir terazidir. Bu öyle bir terazi ki en küçük bir yanlışlık asla söz konusu olamaz. O aydınlık bir caddedir, kâmil bir nasihatçidir ve aklın ölçüsüdür. Yani ruh akıldan nasıl müteessir ise; akılda aynı şekilde vicdandan müteessirdir. Vicdan bir yüksek temyiz mahkemesidir.

Yazarın ruhun kuvveleri bağlamında yaptığı bu sınıflama Freud'un psikanalizindeki *id*, *ego*, *süperego* kavramlarına benzer bir yaklaşımdır. Freud, *topoğrafik kişilik kuramının*, kişiliği tam olarak açıklayamayacağına inandıktan sonra *Yapısal Kişilik Kuramı*, adıyla yeni bir model geliştirdi. Bu model kişiliği, birbiriyle insan davranışlarını belirleyecek şekilde etkileşen üç temel sisteme ayırıyordu. Bu temel sistemler *id*, *ego* ve *süperego* dur. Bu yaklaşıma göre *id*, kişiliğin en ilkel bölümüdür, zevk ilkesine göre çalışır ve dış koşulların ne olduğuna bakmaksızın haz peşinde koşar. *Ego* kişiliğin gerçeklik zeminindeki bölümüdür. Gerçeklik ilkesine göre çalışır, ihtiyaçları uygun zaman gelinceye kadar ertelenmesine yardım eder. Bir anlamda *id*'in isteklerini dış dünyanın gerçeklerine göre yontar. Kişiliğin üçüncü bölümü olan *süperego* ise toplumsal değerlerin ve genel ahlaki yargıların içselleştirilmiş halidir. *Süperego* vicdanın karşılığıdır. Kişiliğin bu üç yanı sürekli olarak birbiriyle çatışma halindedir. Günlük davranışlar birbiriyle çatışan bu üç yapının hangisinin baskın geldiğine bakarak şekillenmektedir. *Ego*, *id*'in hemen olmasını istediği hazzı ertelerken, *süperego* hem *id* hem de *ego* ile çatışır. Çünkü kişi davranışları genellikle temsil edilen ahlaki kuralın gerisinde kalmaktadır. Bu kuramda iyi bir kişilik bu üç yapının birbiriyle bütünleşerek anlamlı bir birliktelik sağlanmasına bağlıdır. *Ego* katı olmakla beraber zaman zaman esnekleşebilen bir denetim mekanizması görevi görmelidir.⁵⁸

⁵⁷ Mu'tedil: Ne az, ne çok orta halde bulunan, yavaş, sert olmayan, aşırılıktan uzak. Develioğlu, age.

⁵⁸ Rita L. Atkinson ve diğerrleri, age., s.46-461

Yazarın *nefs-ü heva* olarak tanımladığı nefsin istekleri Freud'un kuramındaki *id*'e karşılık gelmektedir. Ayrıca vicdan-ı safa *süperego*dur. Vicdanı bir temyiz mahkemesine benzetmesi Freud'un kuramında *süperego* adı altında ele alınan genel ve toplumsal ahlak kurallarıdır ki kişi yapmak istediği davranışı bir anlamda bu mahkemeye sunmakta onay almaktadır. Onay almadığında ise reddetmektedir. Yazar insan davranışlarının kişiliğinde bulunan *nefs-ü heva* ile *vicdan-ı safa* nın etkisi altında şekillendiğini bunların da birbiriyle zıt olup sürekli çatıştığını belirtmektedir. Aynı şekilde Freud'da kişiliği oluşturan bu üç bileşenin sürekli bir çatışma halinde olduğunu ve *egonun* görevinin de bu çatışmayı doğru biçimde yönetmek olduğunu vurgular.⁵⁹

Buradaki taksimat, klasik İslam filozoflarının düşüncelerinin devamı niteliğindedir. Kindi'ye göre nefs'in (ruh); düşünme, şehvet (arzu) ve gazap olmak üzere üç melekesi vardır. Bedenin hazlarından uzaklaşıp hayatının büyük bölümünü eşyanın hakikatini yakalamak için tefekkür ile geçiren kimse Yaratan'a oldukça benzeyen iyi bir insandır demektedir.⁶⁰

Bu bölümde son başlık *mekârim-i ahlâktır*.⁶¹ Yazar bu bölümde ahlâk ve ahlâksızlığın ferdi ve toplum hayatındaki iyi ve kötü neticelerini sıralar. Ahlâkın bir medeniyet gereği, ahlâksızlığın ise vahşetle eşdeğer olduğunu ifade eder. Sayıları milyonları bulan bir topluluğun, ahlâk sayesinde huzur ve sükûnet içinde yaşadığı halde; beş haneli bir köyde ahlâksızlık yüzünden kavga, gürültü, zillet ve sefaletin eksik olmadığını ifade eder. Millet, devlet ve hükümetlerin ahlâk sayesinde en yüksek şeref makamlarını eriştiklerini, ahlâksızlık yüzünden zillet ve çöküntüye düştüklerini yine güçlü ancak ahlâksız orduların, sayıca az ama ahlâklı ordulara mağlup olduklarını söyler. Büyüğün küçüğe, güçlünün zayıfa, padişahın köleye zulmetmesinin önüne geçen tek faziletin ahlâk olduğunu, tarihte ahlâken yüksek toplumların ahlâksızlara galebe ettiğini ve bu sayede payidar olduklarını ifade eder. Yazar bu bölümde İslam dininin güzel ahlâka çok ehemmiyet verdiğini, güzel ahlâkı teşvik ettiğini ve kâmil imanın güzel ahlâkla olacağını beyan eden ayet ve hadislerle izah eder.

Sonuç olarak bu eserde; psikolojiye dair temel kavramlara değinilmiş ve bu kavramlar İslami bilgiler ve medrese bilgileriyle birleştirilmeye çalışılmıştır. Yazarın hem Osmanlı ilim geleneğinin ortaya çıkardığı ahlâk kitaplarında geçen; *ruh, can, nefis, nefis-i nâtika*, vb. keyfiyetler hakkındaki bilgileri, hem de Batılı bilim adamlarının tıp, fizyoloji ve anatomi alanındaki telifâtlarını incelediği aşikârdır. Eserin birçok yerinde *mütekaddimin* veya *muahhirin*(sonra gelenler) diye bu bilgi kaynaklarına atıf yapar. Ancak onlardan aktardığı bilgileri bazen kabul etmez.

⁵⁹ Doğan Cüceloğlu, İnsan Ve Davranışı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 13. Basım, 2004, s.407.

⁶⁰ Şerif, age., s.18.

⁶¹ Mekârim-i Ahlâk: Güzel ahlâk. Develioğlu, age.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. HOCA TAHSİN'İN *PSİHOLOJİ YAHUD İLM-İ RUH* ADLI ESERİ

3.1. Hoca Tahsin'in Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri ve Önemi

Hoca Tahsin, gerek kişisel özellikleri gerekse mesleki statüsünden dolayı hakkında bu çalışmada incelenen diğer yazarlardan daha fazla kaynakta çok miktarda bilginin bulunduğu bir kişidir. Bu çalışmada Hoca Tahsin hakkındaki bilgiler farklı kaynaklara başvurmakla birlikte çoğunlukla Diyanet İslam Ansiklopedisindeki bilgilerden derlenmiştir.

Asıl adı Hasan Tahsin'dir. Bugünkü Arnavutluk'un sınırları içinde bulunan Yanya vilayetinin Çamlık bölgesinde Filat kazasına bağlı Ninat köyünde doğan Hoca Tahsin'in doğum tarihi hakkında farklı görüşler vardır. Kimi kaynaklarda miladi 1812 veya 1813 olarak geçen doğum tarihini, Arnavutluk'taki bazı yayınlar 7 Nisan 1811 olarak gösterir.⁶² Akün'ün, Şemseddin Sami'ye⁶³ dayanarak verdiği bilgilere göre yetmiş yaşında ölen Hoca Tahsin'in gerçek doğum tarihi böyle olmalıdır. Babası İşkodralı Mustafa Paşanın İşkodra'ya getirtip kendine muallim ittihaz ettiği ve bilahare Berat müftüsü olan müderris Osman Efendidir.⁶⁴ Hoca Tahsin'de birçok ilim erbabı gibi ilk tahsilini babasından aldı. Sonrasında o zamanlarda adet olduğu veçhile daha ileri seviyede medrese eğitimi almak için İstanbul'a gitti. İstanbul'da Vidinli Hoca diye ün yapmış Mustafa Efendinin derslerini takip ederek ondan icazet almıştır.⁶⁵ İlmiye sınıfına mensup olmasına rağmen hayatının kırklı yaşlarına kadar nerede olduğu, ne tür vazifeler deruhte ettiği hakkında ilginç bir biçimde, hiç bir malumata

⁶² Ömer Faruk Akün, **Hoca Tahsin maddesi**, İstanbul: DİA, 18. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.198-206.

⁶³ Şemseddin Sami: 1850 de Güney Arnavutluk'ta Fraşer kasabasında doğmuş olan Şemseddin Sami, Ansiklopedist ve Sözlükçü olarak tanınır. İlk Türkçe roman Taaşuk-ı Talat ve Fitnat'ın (1872) yazarı, ilk Türkçe Ansiklopedi olan Kamus-ül Alâm'ın (1889-1898) ve modern anlamdaki ilk geniş kapsamlı Türkçe sözlük olan Kamus-ı Türkî'nin (1901) yazarıdır. Osmanlıcılığın en önemli temsilcilerinden biridir. Osmanlı devletinin modernleşerek güçlenmesinin savunmuş, bunun için imparatorluğun ortak dili olan Türkçe'nin önemini vurgulamıştır.

⁶⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son asır Türk Şairleri**, İstanbul: 1988, yayınevi, 4.cilt, 3. Baskı, s. 1871.

⁶⁵ Akün, age., s.199.

rastlanılmamaktadır. Hoca Tahsin hakkındaki birçok malumat, onun Avrupa'ya tahsil için gönderilen Türk öğrencilerin, Arapça, Farsça ve dini bilgilerini geliştirmelerine yardımcı olmak ve Müslüman olmayan tebaadan orada tahsilde bulunanlara da Türkçe öğretmek için Avrupa'ya görevlendirilmesi sonrasındadır.⁶⁶ 14 cümad-el-âhire⁶⁷ 1273 tarihli *Cerîde-i Havâdis* de bu görevlendirme şu şekilde haber yapılmaktadır:

Aklâm ve mekâtibi şahaneden li-ecl-it-tahsîl⁶⁸ Parise izam olunan efendileri okutmak ve orada bulunan Hıristiyan teba-i devlet-i âliyyeye, lisân-ı letâfet beyân-ı Türki'yi öğretmek ve derdesti küşad bulunan Darülfünûn'da okunacak bazı fûnûnu tahsil eylemek üzere bu defa müderrisin-i kirâmdan mekrimetlu Tahsin Efendi ile Selim Efendinin Paris'e i'zâmına irade-i seniye-i hazreti şehinşâhi müteallık ve şeref sudur buyrulmuş idüğü mesmudur.⁶⁹

Bu ve bunun gibi hakkında yapılan haberler ve görevlendirmenin kayıtları sayesinde hayatı hakkında kısmen bilgi sahibi olunan Hoca Tahsin'in bir diğer görevi de oradaki Müslüman talebelerin dini ihtiyaç ve ibadetlerine yardımcı olmaktı. Talebe-i Osmaniyye Müdürlüğü zamanında Mühendishane, Harbiye gibi resmi mekteplerin yanı sıra, Bâb-ı âli gibi yerlerden de tahsil maksadıyla Müslüman ve gayr-ı müslim birçok talebe Avrupa'ya gönderilir. Bu talebelerin dini vecibelerini yerine getirebilmeleri için din adamı da görevlendirilir. Kayıtlardan bu din adamlarının birinin gayr-i müslim talebeler için görevlendirilen papaz Ohannes Hünkarbeyendiyan, Müslüman talebeler içinde Hoca Tahsin Efendi olduğunu görülür.⁷⁰ Ancak her ne kadar Hoca Tahsin Mekteb-i Osmani'de hocalık kadrosunda görevli olsa da, Avrupa'ya gönderilmesindeki asıl maksat; açılması düşünülen Darülfünûn da riyaziye ve tabîî bilimleri okutacak bir hoca olarak yetişmesini sağlamaktı. Bu maksat için Dârümuallimîn'in parlak bir öğrencisi olan Selim Sabit Efendi ile birlikte Avrupa'ya gönderilir. Avrupa' da Selim Sabit Efendi ile birlikte başladıkları tahsil hayatında,⁷¹ Selim Sabit Efendi'nin *Riyâzî* bilimleri, Hoca Tahsin Efendi ise *Tabii* bilimleri seçmiş olduğu bilinmekteyse de; her ikisinin de bu ilimleri hangi müesseselerden ve ne derecede tahsil ettikleri bilinmemektedir. Yine Selim Sabit Efendi'nin diploma alarak yurda döndüğü hakkında

⁶⁶ İbn-ül'emin Mahmud Kemal Bey, Lütfi Efendiye dayandırdığı bilgisinde; Hoca Tahsin'in 1868 de vefat eden Fuat Paşanın (Keçecizâde Fuat Paşa) gassalı(cenaze yıkayan) olmakla meşhur olduğunu belirtmektedir. İnal, age., s.1872.

⁶⁷ Cümad-ül-âhire: Arabi ayların altıncısı.(cemazî-yel- âhir olarakta bilinir.). Develioğlu, age.

⁶⁸ Li-icl-it-tahsîl: Tahsil için, okumak için. Develioğlu, age.

⁶⁹ İnal, age., s.1870.

⁷⁰ Adnan Şişman, **Tanzimat döneminde Fransa'ya gönderilen Türk öğrencileri(1869-1876)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004, s.72.

⁷¹ Kaynaklarda Selim Sabit Efendi'nin görevlendirildiği zaman 27 yaşında olduğu belirtilmektedir. Hoca ise 44 yaşlarındadır.

bilgi mevcut iken, aynı şey Hoca Tahsin için geçerli değildir. Onun aldığı bir yeterlik veya diplomaya dair herhangi bir vesika mevcut değildir. Ancak gerek telifâtı, gerekse İstanbul'da getirildiği görevler dikkate alındığında onun da Selim Sabit Efendi gibi Avrupa'daki tahsil hayatını hakkıyla tamamlamış olduğu kanaati hâsıl olmaktadır.

Avrupa da ne kadar süreyle kaldığı konusunda birbirinden farklı görüşler vardır. Kimilerine göre hayatının büyük bir kısmını, kimilerine göre de on iki veya on altı yılını Paris'te kesintisiz bir şekilde geçirmiştir. Ancak bu bilgiler doğru değildir. 1861 yılında yurda dönen arkadaşı Selim Sabit Efendi gibi onun da o tarihte yurda döndüğü kesin gibidir.⁷² Ancak Hoca Tahsin, 1862 yılında tekrar Paris'e bu defa Abdülhak Hamid ve onun ağabeyi Abdülhalik Nasuhi Bey ile birlikte gider. Hoca'nın elçilik imamlığı da bu ikinci gidişinde olmuştur. Avrupa'da ifa ettiği görevler arasında sayılan imamlığı, tahsil hayatını bitirip ikinci kez kendi isteğiyle gitmesine vesile ettiği bir görevdir gibidir. Çünkü hoca Paris'i medeniyetin merkezi saymakta ve Paris'i görmüş olmayı bahtiyarlık görmeden ölenleri ise bedbaht addetmektedir. Bu düşüncesini şu beytinden anlamak mümkündür:

*Paris'e git hey efendi akl-û fikrin var ise,
Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e.*

Birlikte yolculuk ettiği bu kişilerden Nasuhi Bey Roma'yı ziyaretleri sırasında Hoca Tahsin'in Saint Pierre olarak belirtilen bir kilisenin kürsüsüne çıkarak yüksek sesle ezan okuduğunu belirtmiştir.⁷³

Hoca Tahsin'in Avrupa'da ki yılları hem özel hayatı hem de fikri hayatı yönünden oldukça renklidir. İstanbul'dan başında sarıkla çıkan bir âlim olan Hoca, Paris'te bilardo oynayan ve Abdülhak Hamid'in anlattığına göre hasır şapka ile gezen biri olmuştur. Onun bu tür davranışları hakkında "Gavur Tahsin" yahut "Mösyö Tahsin" denmesine sebep olur.⁷⁴ Ulema sınıfına mensup böyle bir zatın, devrin şartlarında bu lakapla anılması hayli ilginçtir. Ona bu lakabın takılmasına bir başka sebep ise, Paris'te dönemin sanat ve kültür çevresinin tanınmış simalarının uğrak yerleri olan kahvehanelerde, yine o simalarla yapmış olduğu sohbetlerdir. Fransız gazetelerinde

⁷² Akün, age., s.199.

⁷³ İnal, age., s.1872.

⁷⁴ Son Asır Türk Şairlerinde hocanın bu yakıştırmalara karşı bunu kendisine ifade eden birisine: "Yahu ben gâvur muyum? Niçin böyle söylüyorsun? Diyerek çok üzüldüğünü belirtilmiştir. İnal, age., s.1875

devrin tanınmış simaları sayılırken onun adı da geçer.⁷⁵ Öyle ki mezkûr gazetelerde ruh büyüklüğü bakımından şayet görmüş olsa Corneille’yi bile kendine hayran bırakacağına kesin gözüyle bakılan Hoca Tahsin’in, Paris’in şüpheli simaları ile görüşe görüşe sonunda materyalist kesildiği söylenir. Sefaret imamlığı gibi bir görev ifa edecek bir kişinin materyalist bir dünya görüşünü benimsemiş olmakla anılır olması bilhassa o dönem itibariyle oldukça dikkat çeken bir durumdur. Hoca gerçekten belirli bir süre dahi olsa Materyalizmi benimsemiş midir? Yoksa bu hocaya yapıştırılan bir yafta mıdır?

Bu sorular kapsamlı bir araştırma neticesinde cevap bulacaktır ancak bu tartışmanın bile hocanın ilginç olan kişiliği hakkında fikir verdiği kesindir Ayrıca Hocanın o dönemlerde özellikle Paris’te oldukça popüler olan Materyalizm cereyanlarına ve onların naşir-i efkârı olan yayınlara ilgisi olduğu kesindir.

Paris’te ki hayatı, medresede akli ve şer’i ilimlerle yoğrulmuş olan Hoca’nın fikri hayatına yeni ufuklar açar. Modern bilimlerden matematik, kimya, fizik, mekanik, jeoloji özellikle de astronomi ve kozmografya öncelikli iştiğal ve ihtisas sahası olur. Ancak Hoca’nın bu bilimlere olan ilgisi daha Avrupa’ya gitmeden önce belirgindir. Hatta Fransa’ya seçilip gönderilmesindeki sebep bu olabilir.

Hoca, Paris’te bulunduğu sıralarda orada bulunan yeni Osmanlılarla görüşmüş, onlarla münasebet ve dostluk kurmuştur. Hatta bu yüzden Fransız tarihçisi Leon Cahun tarafından Namık Kemal ve diğer arkadaşları gibi hoca da ihtilâlcî ve cumhuriyetçi ilan edilmiş, ancak Hoca’nın gerek yurtdışında gerekse yurda döndükten sonra onların siyasi faaliyetlerinden uzak durduğu görülmektedir.

İstanbul’a döndükten sonra hemen bir buçuk ay gibi kısa bir zaman sonra padişah tarafından, kuruluş hazırlıkları sürmekte olan “Darülfünûn-ı Osmani” ye müdür olarak atanır ve bu müessesenin ilmi ve idari sorumlusu olur. Kaynaklarda bu tarih 8 Nisan 1869 olarak geçmektedir. Darülfünûn’un açılması ise Mayıs ayında planlanmaktadır. Ancak açılış, planlanan tarihte gerçekleşmez ve o yıl Ramazan’a denk gelen bu zamanı değerlendirmek için hiç değilse halka açık bazı konferanslar verilerek değerlendirilmesi uygun bulunur. Bu konferansların programını hocanın “*Dârülfünûn-ı Osmani Müdürî Tahsin*” sıfatıyla imza ve ilan edildiğini görülmektedir.

⁷⁵ (Georges de Wissant, Le Paris d’autrefois. Cafe E Cabarets, Paris 1928)’dan aktaran Akün, age., 136.

Tanzimat döneminde eğitim alanında birçok yenileşme hareketi olmuştur. Bu hareketlerin amacı örgün ve yaygın eğitim yoluyla halkın eğitilmesidir. Devlet adamları yeniliklerin kalıcı olabilmesini iyi eğitilmiş bir toplum, yeni bir aydın grubu ve kadro oluşumunda gördüklerinden bu amaçla ilköğretimden yükseköğretime kadar Batı modelinde bir dizi okulun açılmasına karar verdiler. Bunlardan biri de *Fenler Evi* anlamına gelen Darülfünûn'dur. Darülfünûn Müslüman ve gayr-i müslim vatandaşların bir arada eğitim görebilecekleri bir ortam olarak düşünülmüştür. Bu okulda okuyan öğrenciler yatılı bir okulun eğitim şartlarını içinde kazanacakları ortak bilgilerle yönünü Batıya çevirmiş olan devletin kurum ve kuruluşlarında kamu görevi alacaklardı. Okul medresenin etkisinden uzak, modern bir üniversite eğitimi verecekti. Kendisi için tahsis edilen binada bir kütüphane de barındıran bu kurum, o dönemde Avrupa'da yaygın felsefi akımların(Pozitivizm, Hümanizm) izlerini taşıyan kitaplara sahipti. Bu haliyle Darülfünûn Türkiye'de modern anlamda bir yükseköğretimin ilk izlerini taşımaktadır. Hatta bu kurumda lisansüstü bir eğitim programının olması Türkiye'deki lisansüstü eğitimin başlangıcı olarak kabul edilebilir.⁷⁶

Darülfünûn'un açılış töreninde devletin bütün nazırlarının hazır bulunması bu kuruma yüklenen misyonun ne denli önemli olduğunu açıklamaktadır. Törende Maarif Nazırı Saffet Paşa, Münif Paşa ve Hoca Tahsin Türkçe, Aristokli Efendi Fransızca ve Cemaleddin Efgani ise Arapça bir konuşma yaparlar.⁷⁷

Ramazan geceleri teravih namazını müteakip tertiplenen bu konferanslarda Hoca, hem tertip eden yönetici, hem de konuşmacı olarak yer almaktadır. Oldukça geniş bir halk kitlesinin rağbet ettiği bu konferanslar da konuşma sırası kendisine geldiğinde; "su" konusunda ilmi seviyesi yüksek ve ilgi çekici bir konuşma yapar ve bu konuşması halk tarafından takdirle karşılanır. Ancak tamamı tabii bilimlere mahsus bu konuşmalar bazı mutaassıp kişiler tarafından tenkit konusu olur ve Hoca, dinin reddettiği konuları cahil halka gereksiz biçimde anlatıp onların itikadını bozan bir adam olarak görülür. Hakkında bu minvalde dedikodular yayılır.

20 Şubat 1870 tarihinde "Cemaleddin Efgani" ve Hoca Tahsin'in yaptığı açılış konuşmasıyla eğitime açılan Darülfünûn'un altı aylık eğitim süresinin bitiminde yine ramazan ayına denk gelen tarihte halka açık konferanslar ikinci kez başlar. Ancak bu

⁷⁶ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarih M.Ö.1000 – M.S. 2010**. Ankara: Pegem Yayınları, 2010, s.168.

⁷⁷ Emre Dölen, **Osmanlı Döneminde Darülfünûn 1863-1922(Türkiye Üniversite Tarihi 1)**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.107.

sefer malum mutaassıb çevrelerin itiraz ve tenkitleri daha belirgin biçimde kendini gösterir. Özellikle Cemaleddin Efgani'nin konuşması⁷⁸ bu çevrelerin hazırladığı değirmene su taşımaya yeter de artar bile. Öyle ki Bab-ı âli bu şiddetli tepkiye karşı duramaz ve ikisini de Darülfünûn'dan uzaklaştırır. Cemaleddin Efgani'nin Dehriyyûn'a ait Farsça telif ettiği eseri Türkçe'ye çeviren Şamlı Münir Efendi, bu kitabın mukaddimesinde söz konusu olayı ve hocanın bu olaydaki rolü şu şekildedir:

Tahsin Efendi'nin sanayiye teşvik için Darülfünûn'da bir konferans vermesini rica etmesi üzerine Efganî, Türkçe'sinin noksanlığını ileri sürerek kabul etmez. Ancak hoca ısrar edince, konuşma metnini yazıya döker ve Maarif Nazırı Safvet Paşa ve Meclis-i Kebîr-Maârif⁷⁹ Reisi Münif Efendi'ye takdim eder. Onlar bu metni takdir eder ve konferans belirlenen günde büyük bir kalabalık huzurunda îrâd edilir. Dinleyenler içinde dönemin şeyhülislamı, Hasan Fehmi Efendi, Efgani'ye olan düşmanlığından dolayı sanayi için verilen bir konferansta nübüvvetten bahsedilmesini, nübüvvetin peygamberlikle özdeşleştirildiği şeklinde yorumlar ve bunu etrafa yayar. Hatta meşhur fıkıh alimi Filibeli Halil Efendi bu konuda şiddetli bir reddiye bile yazar. Bu olaydan sonra Efgani Mısır'a gider, Hoca da müdürlükten azledilir.⁸⁰

Bazılarına göre ise bu azledilişin sebebi, HocaTahsin'in, canlıların hava olmadan yaşayamayacağını ispat etmek için yaptığı tecrübî bir deneydir. Söz konusu deneyde hoca, bir cam fanusun içine hapsettiği bir kuşu fanusun havasını boşaltmak suretiyle öldürür. Bu olay hocanın Darülfünûn'daki meslekî hayatının sonunu hazırlar. Ancak yaygın kanaat bu olaydan ziyade konferanslardaki üslubun azledilmeyi beraberinde getirdiği yönündedir. Nitekim Paris sefiri Safvet Paşa, Berlin sefiri Sadullah Paşa ya yazdığı bir mektupta meselenin asıl sebebini açılış konuşmasındaki Arapça sözleri ayet zanneden bir tekke şeyhine ve hal ve fikirleri ne olduğu belli olmayan Efgani'nin "nübüvvet sanattır" sözlerine bağlar.⁸¹ İlginç olan ise bu konuşmaların metnini kontrol eden ve takdir eden en başta Safvet Paşa olmasıdır.

Bu azledilme kararı zamanın gazetelerinde şu şekilde yer alır:

⁷⁸ Peygamberlik sanattır benzetmesi.

⁷⁹ Meclis-i Kebîr-i Maârif: Maârif İşleri Heyeti.(Bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kuruluşunun karşılığıdır.). Develioğlu, age.

⁸⁰ İnal, age., s. 1873.

⁸¹ İnal, age., s.1874.

“Darülfünûn müdürlüğünde bulunan mekrimetlu Tahsin Efendinin hasbelicab vuku-ı infisaline mebni, yerine Maarif Nezaret-i Celilesi muavinlerinden mekrimetlü Kazım Efendi muvakkaten müdür tayin olunmuştur.”

Hoca hakkındaki ayıplayıcı, onur kırıcı kamuoyu had safhaya ulaşır ve hatta onu tekfir (dinden çıkmış görme) edenler olur. Hocanın bu duruma çok üzüldüğü ve haksız olarak hedef tahtasına oturtulduğunu düşündüğü çok açıktır. Şu beytini o zamanlarda ki kırgınlığıyla söylediği bilinmektedir.

Cehalet mültezem, kesb-i kemaldır cünhamız bildim,

*İlahi cürm-i tahsil-i ilimden tövbeler olsun*⁸²

Yirmi ay kadar ancak müdürlük yapabildiği Darülfünûn’dan uzaklaştırılınca, Bâb-ı âlf’de tersane emini Yusuf Efendi’nin Taşmektep olarak anılan Sıbyan mektebine çekilen Hoca, zamanını burada kitaplarına, ilmi araştırmalarına ve talebelerine ayırır. Sayıları bazen on beşi bulan talebelerine jeoloji, fizik, kimya, astronomi, kozmografya, riyaziye, Fransızca, felsefe ve felsefe tarihi gibi çok geniş bir yelpazede dersler vermeye başlar. Bazıları onun bu dersleri ücretli verdiğini söylerse de, arkadaşı Sami Paşa ve bizzat talebeliğini yapmış olan Necip Asım Hocanın bu dersleri ücretsiz verdiğini belirtirler. Hocanın Taşmektep ’teki tedrisi yine malum çevrelerce tenkide ve hakkında tahkikat açılmasına varan şikâyetlere uğrar. Ancak o dönemde Maarif Nazırı olan Saffet Paşa ve dostu Münif Paşa bu dönemde Hoca’yı kollamış ve girişimleri neticesiz bırakmışlardır. Bilhassa bu iki şahıs Hoca’nın ilim ve irfanına son derece itimat etmiş ve en zor zamanlarında Hoca’yı himaye etmişlerdir.

Tüm bu olumsuz gelişmelerden sonra Hoca 1874 yılında bozulan sağlığına şifa olur düşüncesiyle memleketine gider. Ancak orada da talihsiz olaylar yaşar. Filat’ta iken Allah’ın mekândan münezzehiyeti meselesine kozmografyadan birtakım ilmi deliller getirmesi ve bu arada söylediği bazı sözleri hoş karşılanmayan Hoca, zamanın Yanya Valisi Mustafa Asım Paşa tarafından tutuklanır ve İstanbul’a tekrar gönderilir. Zaptiye nazırı Hüsnü Paşa’nın gözetiminde tutuklu iken Avlonya’lı İsmail Kemal’in aracılığıyla serbest bırakılır.

Hoca’nın memleketinde iken Arap harfleriyle oluşturmuş olduğu bir Arnavut alfabesi bastırıldığı, hatta bu yüzden hükümet tarafından İstanbul’a çağırıldığı belirtilmektedir.

⁸² Cehalet lazımmış. Bildim ki günahımız kemale ermek imiş, İlahi, ilim tahsil etmek cürmünden tövbeler olsun.

Yaşadığı çalkantılı dönemde devrin siyasi atmosferinde devlet ricâlinden yakın dostluğunu ve saygısını kazandığı kişiler olmasına rağmen o, siyasetten uzak durmayı, ilim ve marifetle meşgul olmayı yeğlemiştir. Ancak Batının üstünlüğü karşısında İslam âleminin uyandırılması ve İslam milletleri arasında bir yakınlaşmanın doğması idealini her zaman taşıyan Hoca bunun için Cemiyet-i İttihad-ı İslamiye adında bir cemiyet kurmak istemiştir. Sonraları Münif Paşanın da yardımıyla kurulan bu cemiyet Batıdaki tepkiden çekinildiği için Memalik-i İslamiye-i Coğrafiye ismiyle açılmıştır. Ayrıca bir yazısında 1877 yılında Prizren de olduğu ve Osmanlı-Rus savaşı için bir gönüllü Arnavut taburu kurmak için orada olduğu anlaşılmaktadır. Birde Arnavutluk kültürüne sahip çıkmak ve Arnavut diline ait bir alfabe yapmak için 13 Ekim 1879 da kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye'nin bazı toplantılarına katıldığı bilinmektedir. Hoca burada da Arnavutluk adına siyasi gayeli faaliyetlerden uzak durur, yalnız ilmi faaliyetlerle bulunur. Hoca aynı yıl Cemiyet-i Milliye adında bir cemiyetin kurulmasına önyak olmuş ve bu cemiyet adına yayımlanmaya başlayan *Mecmua-i Ulum'a* hem yol göstermiş hem de yazılar yazarak destek sağlamıştır.

Bu dönemde yakalandığı verem yüzünden sağlığı iyice bozulur. Kendini ölüme yakın hisseden Hoca, *Mecmuâ-i Ulûm* 'un kapatılmasıyla, yerine kurulmuş olan *Hazine-i Evrâk* mecmuasına gönderdiği yazılarını artık bu dönemde “*Bir Mariz*” diye imzalamaya başlar. Münif Paşa, Hoca'nın durumunun iyice ağırlaştığını görünce onu Erenköy'deki köşküne aldırır.⁸³ Burada Hoca felsefi düşünceler ve hüznle dolu olarak Allah'a sığınışını anlatan; “*Fuzalay-ı Benamdan Bir Marizin Eser-i Hazinidir.*” başlıklı uzun bir manzume kaleme alır.

Hoca ölümünden bir gün önce içlerinde Mahmud Cemal'in de bulunduğu bir grubunun kendisiyle yaptığı bir röportajda ömrünün muhasebesini yapar ve kesin bir biçimde Allah'a olan imanından, Hz. Muhammed'e olan sadakatinden ve en yüce din olarak İslam'ı gördüğünden bahseder. Ertesi gün vefat eden Hoca Erenköy'deki Sahrâ-yı Cedit mezarlığına defnedilir.⁸⁴ Bazı endişelerden dolayı mezarına ilmi şahsiyetine

⁸³ Hoca Tahsin hiç evlenmemiştir.

⁸⁴ 1812-1880, Yazar, şair, bilgin, Darülfünûn'un ilk müdürüdür. Mezarı Erenköy'de Sahrâ-yı Cedit mezarlığındadır. M. Orhan Bayrak, **İstanbul'da gömülü meşhur adamlar(1453-1978)** , İstanbul: Türkiye Anıtlar Der. İst. Şub. Yay. No:5, 1979, s. 163.

münasip belirleyici bir mimari yapılmadığından maalesef mezarı belli değildir.⁸⁵ Hocanın vefatı 8 Şaban 1298 (6 Temmuz 1881) tarihli *Vakit* gazetesinde şu ifadelerle bildirilir:

Sabık Darülfünûn-ı Osmaniye Müdür-i Meşahir'den Hoca Tahsin Efendi, bu kere irtihâl-i dâr-ı beka etmiştir. Mûmâ-ileyh, pek çok ulûm-u fûnûnda ve ale-l-husûs ulûm-u tabiyede tefennün etmişti. Cenab-ı Hak, taksirâtını ile mazhar-ı gufrân eyleye.

Ölümünden sonra “*Hazine-i Evrâk Mecmuası*” Hoca'nın bazı manzumelerini yayımlamaya devam etti. “*Tercüman-ı Hakikât*” gibi bazı gazetelerde bu manzumeleri yayımlamıştır. Kendisini yakinen tanıyan talebesi Şemseddin Sami “*Hafta*” ismiyle yayımladığı mecmuada onun yeterince ve doğru tanınmadığını anlatan uzunca ve oldukça ayrıntılı aşağıdaki makaleyi yayımlar.⁸⁶

Hocanın hayat hikayesi pek sade ve kısadır. “*Ettalibül ilmi minel mehdi ilel lahdi*”⁸⁷ tabi olup, ömrünü peygamberin bu emrini hakkıyla yerine getirmek yoluna sarf etmiş ve bu kelamın hükmiyle yarım asır süren bir ömrü doldurmuş bir insan tasavvur buyurun. İşte Hoca Tahsin odur. Kitap elinden düşmezdi. Etrafı kitaplarla çevrilmiş idi. Okumayı, yalnız okutmak için geçici olarak bırakırdı. Bir fayda sağlamayan boş sözlerden asla hoşlanmazdı. Vatanımızda “savân” yani âlim yahut allâme unvanının asrımızda Hoca Tahsin'den başka kimseye layık olmadığını iddia etsek aydınlarımızı darıtmış olmayız zannederim. Dini ve şer'i ilimlerde, tefsirde, hadiste, Arap, Fars ve Türk edebiyatında derin bilgisi vardı. Pek nükteli ve sanatlı şiir ve tarih söylemeye ve pek büyük bir açıklıkla da nesir yazmaya yetenekli olduğu gibi, tabiat, matematik, hesap, astronomi gibi alanlardaki bilgileri yüzeysel olmayıp bu bilimlerin tamamını uygulamalarıyla beraber bilirdi. Hiçbir bahis ve meselede kitaba başvurmaya ihtiyacı yoktu. Kâinatın sayfalarında, tabiatın garip keyfiyetlerinde, mahlûkatın azameti Halik'ın kudreti içinde kendi cisim ve şahsını pek küçük görüp kaybetmişti. Kendini düşünmeye, kendine bakmaya vakit bulamazdı. Saçları perişan, cübbesi toz içinde, şalvarının paçaları çarpık, saçları ve tırnakları birçok vakitten beri kesilmemiş olan bu kişi, düzen ve temizliği sevmez bir kişi değildi. Lakin kendin düşünmeğe vakti yoktu. İttihâd-ı İslam maksadı ilk önce onun zihninden doğup bir tatlı rüya gibi efkârını okşardı. Dokuz

⁸⁵ Münif Paşa'ya Hoca'nın kabrine demirden bir kubbe yapılsa iyi olur diyen birisine Paşa'nın cevabı: - Alem habbeyi kubbe yapıyor. Hoca'ya kubbe yapsak kim bilir ne yaparlar! Şeklinde olur. İnal, age., s. 1875.

⁸⁶ İnal, age., s. 1876.

⁸⁷ Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz.

On sene evvel medresesinde bir cemiyet teşkiline de muvaffak olup ecnebilerin şüphesini ve itirazını davet etmemek için “Memalik-i İslamiye ve Coğrafya Cemiyeti” namını vermişti. Bu yüzü kapalı isim kendine zorla kabul ettirilmişti. Bizim maksadımız insaniyete, hakikate hizmet etmektir. Medeni Avrupa bizim bu kutlu maksada nasıl mani olabilir. Protestan ve Katolik misyonerleri dünyanın her tarafına gidip kendi dinlerini yaymaya çalıştıkları gibi bizim de kendi dinimizi yaymaya çalışmamız tabiidir derdi. Hoca Tahsin tarihin pek güç ve nadir yetiştirebildiği büyük kişilerdendi. Onun ilminden, fazlından, fenninden, fikirlerinden, her hizmetinden vatan ve evlâd-ı vatan pek çok istifade edebilirdi. İşte o istifade ölümüyle yok oldu. Hoca Tahsin’in inancının tam ve kâmil olduğuna benimle beraber şahitlik edecek pek çok kişi bulunur. Amelde kusuru var idiyse heyhat! Kimin yok?⁸⁸

Şemseddin Sami’nin etraflıca kaleme aldığı bu hayat hikâyesi, Hoca Tahsin hakkında oldukça doyurucu bilgiler barındırmaktadır. Aynı zamanda Hoca hakkındaki birçok haksız ve yanlış bilgileri tashih etmek bakımından oldukça önemlidir. Hocadan ders almış olan Şemseddin Sami, bu makaleyle hocasına duyduğu derin saygıyı ölümünden sonra da olsa ifade etme şansı bulmuştur.

Yine Hoca’dan ders ve feyiz almış olan meşhur edip Abdülhak Hamid, Hocanın ölümü üzerine, buraya bir kısmı alınan aşağıdaki manzumeyi kaleme almıştır.⁸⁹

*Mersiye.*⁹⁰

Devrimiz devr-i zayiât mıdır? Hoca Tahsin Efendi de gitmiş.

Ekmeliyet de mahv olub bitmiş Bu da Ya rabb nedir hayat mıdır?

Şu büyük kâinatın altında Geçinir bir garib idi yalnız.

Efkârı bi-nasib idi mazlum Hastalanmış tabib idi mazlum.

Hakka az çok kârib idi yalnız Kubbe-i pür semanın altında.

Hoca Tahsin devrin pozitif bilimlerine olan yetkinliğinin yanı sıra bir edebiyat ustası ve şairdir. Onun bu yönünü Şinasi ve şair-i azam Abdülhak Hamid gibi edipler tereddüt etmeden vurgulamışlardır. Şinasi, hocanın sadece Türk değil Arap ve Fars

⁸⁸ İnal, age., s.1876-1877.

⁸⁹ Bu manzume sansürlenmiştir. İbnülemin Mahmud Kemal Bey Abdülhak Hamid’e sansürlenmiş kitalarını bizzat sorduğunu ancak şairin hatırlayamadığını ifade etmektedir. İnal, age., s.1877.

⁹⁰ Bu manzume Hafta Dergisinde yayınlanmıştır. İnal, age., s.1876.

edebiyatında da derin bilgisi olduğunu hem nesir hem de nazım türünde son derece kıymetli eserler verdiğini belirtir. Kendisini tanıyanların aşk derecesinde tutulduğunu belirttikleri ilim, onu şiir yazmaktan alıkoymamış aksine şiirlerine ilham vermiştir.

Hoca Tahsin, tarih düşürerek yazılan şiir türünde de oldukça mahirdir. Çeşitli sebeplerle tarih düşürerek pek çok şiir yazmıştır. Bunlardan bir tanesi hocası Vidin’li Hoca Mustafa Efendi için yazdığı şu beyittir:

Yazıldı eşk-i Tahsin ile tarih

Vefat etti Vidin-i muhakkik

Yine Hoca’nın;

Kitab-ı âlemin evrakıdır eb’âd-ı na- mahdûd

Sutûr-ı hadisat-ı dehrdir a’sâr-ı na-madûd

Basılmış destgâh-ı levh-i mahfûz-i tabiatta

Mücessem harf-i manidârdır âlemde her mevcud

dörtlüğü çok kabul görmüş ve meşhur olmuştur.⁹¹

Hoca’nın kendini tekfir (dinden çıkmış görme) edenlere⁹² karşı yazdığı ve meşhur Nef’inin:

Tahir Efendi bana kelb demiş, /iltifatı bunda zahirdir.

Maliki mezhebim benim zira/itikadımca kelb Tahir’dir.

Örneğine benzeyen ta’rizli şiiri:

Bana bi-din dedi erbâb-ı garaz

İrtikâb eylediler kizbi heman.

Ben dahi onlara dindar dedim,

Yalanın karşılığı oldu yalan⁹³

Hoca Tahsin, gerek ifa ettiği resmi görevler, gerekse başardıklarıyla Türk Eğitim tarihimizde önemli bir şahsiyettir. Açılacak Darülfünûn için yurtdışına tahsil yapması için Selim Sabit Efendi ile birlikte seçilmesi, onun yetkin bir eğitimci olarak kabulünün resmi ifadesidir.

⁹¹ Bu dörtlük Hoca’nın Paris arkadaşı Hattat Vahdeti hattı ile taşbaskı yapılp levha olarak duvarlara asılmıştır. Talebesi Necib Asım 1876’ da İstanbul’a geldiğinde her köşede bu levhaya rastladığını söyler. Akün, DİA, age., s. 206.

⁹² Kazım Paşa’nın şu kıtayı Hoca’yı tekfir ettiğine delil getirenler olmuştur; Şimdi asar-ı terakkidir bozuldu eskiler/Mösyö Tahsin namını Petroya tahvil ettiler/ Sende göster kendini baş kaldırıp eyle kıyam/Ey Endazeyi metroya tahvil ettiler.

⁹³ İnal, age., s.1882.

Darülfünûn'un ilk müdürü olması onun eğitim tarihimizdeki yerini anlamamız açısından oldukça önemlidir. Batının hemen her alandaki üstünlüğünün kabul edildiği bu dönemde, Batıyı yakalamak için çareyi modern eğitimde bulan devlet büyükleri, bunun için modern okullar kurmanın lüzumuna inanıyordu. Hoca Tahsin bu iş için seçilmiş ve yurtdışındaki eğitiminden döndükten sonra Darülfünûn'un başına getirilmişti. Orada hem öğretmen hem de idareci olarak görev almıştır.

3.1.1. Eserleri

Hoca Tahsin'e ait eserler, kendisi hayatta iken dergi eklerinde verilenler ve öldükten sonra bastırılanlar olarak iki kısımdır. Talebesi Nadiri Fevzi'nin 1891-1892 yılları arasında kendi gayretiyle “*Külliyat-ı Hoca Tahsin'den*” adıyla basmış olduğu ve bugün bilinen yalnız dört kitaptır. Ancak bunlar bile tam ve muntazam olarak muhafaza edilebilmiş değildir. Örneğin *Esrâr-ı Ab-ü Hava* ve *İlm-i Heyet* in dergi eki olarak verildiği basımları ile sonradan kitap olarak basımları arasında farklar mevcuttur. Bu duruma ölümünün üzerinden on yıl gibi uzun bir zaman geçtikten sonra basılması sebep olmuştur. Hoca'yı yakinen tanıyanlar, ilmi ve mesleki şahsiyetine vakıf olanlar, yazdıklarının bunlarla sınırlı olamayacağını⁹⁴ ancak eserlerinin ehil olmayan kişilerin elinde kaybolup gittikleri kanaatindedirler.

Hoca'nın Tek Başına Telif Ettiği Eserler;

1. ***Esrâr-ı Ab-ı Hava***: (İstanbul: Kasbar matbaası, H.1309, M.1892). Bu kitap Hoca'nın Darülfünûn'da “Su” konusunda verdiği ve dinleyiciler tarafından ilgi ve takdirle karşılanan konferansın tam metnidir. Kitapta genel olarak suyun fiziki özellikleri, kimyevi terkibi ve meteoroloji bakımından tanımı yapılmış, suyun insan ve tabiat hayatı için önemi vurgulanmıştır. Hidrojen ve oksijen gibi iki cansız maddeden teşekkül etmesine rağmen, canlılar için yeri doldurulamaz derecede ki önemi vurgulanmıştır.

⁹⁴ İbnülemin bu konuda: Görebildiğim manzumeleri üç-beş satırdan ibarettir. Elbette daha başka eserleri de vardır. Fakat nerede? Demektedir. İnal, age., s.1876.

2. ***Psikoloji Yahud İlm-i Ruh***: (İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310). Ruh konusunu felsefeden ayrı bir bilim dalı olarak ele almaktadır. Kitapta geçen bir kayıttan 1873 yılından sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Ruhi faaliyetler hakkında bilgiler vermesi ve psikolojiye fizyolojik bakış açısıyla yaklaşan unsurlar barındırması hasebiyle orijinaldir. Birçok yönüyle öncü olabilecek bir içerik barındırmasına rağmen telifinden çok uzun bir zaman sonra basılmış olması buna engel olmuştur.
3. ***Esâs-ı İlm-i Heyet***: (İstanbul: Matbaa-i Safa ve Enver, H. 1311, M. 1893). Henüz Hoca hayatta iken bir kısmı⁹⁵ Hey'et-i Alem adıyla basılmıştır. Hoca'nın tahsil ve talim ettiği bilimler içerisinde en çok öncelik verdiği Astronomi'ye dair telif ettiği eseridir. Bu kitapta dikkat çeken önemli bir husus, selefi Başhoca İshak Efendi'nin kitabındaki ağır dilin aksine oldukça yalın bir dil kullanmasıdır. Teknik detaylardan çok, özlü ifadeler ile konunun anlaşılmasının hedeflediği bu eserde hoca, Astronomiyi halkın seviyesine indirmeyi başarmıştır.
4. ***Tarih-i Tekvin Yahut Hilkat***: (İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310). Hoca'nın eserleri içinde en önemlisi olarak kabul edilen bu kitap, dünyanın varoluş serüvenini jeoloji, kimya, mekanik, botanik, coğrafya, cebir ve yüksek matematik bilgisi ve birikimi eşliğinde verir. Dünyanın jeolojik yapısından, güneş sisteminin nasıl teşekkül ettiğinden ve ilk oluşumun evrelerinden bahseder. Hoca Tahsin bu kitabın adıyla mütenasip olarak yaratılışın tarihi akışını verirken diğer yandan kitabın ismine zıt bir eksende gelecek hakkında tezler öne sürer. İnsanoğlunun sadece dünyaya sıkışıp kalmayacağını, gezegenler arası yolculuk gibi bugün için bile oldukça yeni olan konulardan bahseder. Maddenin ezeli ve ebedi değil, bir başı ve sonu olduğunu ifade eder. Bilimlerin ilerlemesi sonucu yakın gelecekte Tayy-ı zaman⁹⁶ ve tayy-ı mekan⁹⁷ olaylarının yaşanacağını söyler.

⁹⁵ 28-63 sayfaları arasındaki bölüm. Sonraki baskılarda Şemseddin Sami'nin Hafta mecmuasındaki makalesi, Abdülhak Hamid'in mersiyesi(isimsiz olarak)ve Hoca'nın Astronomi dair olan kasidesi de mevcuttur. Akün, DİA., age., s. 202.

⁹⁶ Tayy-ı zaman: Zamanı atlarcasına geçmek. Develioğlu, age.

⁹⁷ Tayy-ı mekan: Mekanı ve mesafeyi atlarcasına geçmek. Develioğlu, age.

Ortak telifler

1. *Usûl-i Fenn-i Felahet- Kimya-yı Ziraat*: (İstanbul: Mektebi Sanayi Matbaası, H. 1291, M. 1874). Mahmud Nedim ile birlikte telif ettiği eseridir. Ziraata dair genel bilgiler, toprak çeşitleri ve ekim usulleri gibi genel bilgiler verilmektedir.
2. *Mürebbi-i Etfâl*: (İstanbul: El- Cevaib Matbaası, 1872). Yine Mahmud Nedim ile birlikte telif ettiği bu eser genel olarak; çocuk eğitimi ve bu hususta bazı yöntemleri içerir. Hoca'nın eğitimci kişiliğini yansıtmaktadır.

Tercüme Eseri

1. *Nevamis-i Tabîyye*: (İstanbul:1310) François Volney'den tercümedir. Her türlü dogmayı reddeden bir eserdir.

Hoca Tahsin bu eserlerden başka kurucusu olduğu *Cemiyet-i İlmiye*'nin yayın organı olan *Mecmua-i Ulum*⁹⁸ da kaleme aldığı birbirinden ilginç ve değerli pek çok yazı ve makaleleri vardır.⁹⁹ Akün'e göre buradaki yazılar, Hoca'yı hakkıyla tanıyabilmenin yegâne şartıdır. Kişiliğinin tam olarak fark edilmediği diğer eserlerdense bu yazı ve makaleler ile birlikte topyekûn bir bakış açısı yakalamayı salık verir. Çünkü Hoca'nın felsefi düşünceleri, eğitimci kişiliği, materyalizm karşısındaki duruşunu en iyi bu yazılar vermektedir.

Mecmua-i Ulum'daki yazıları:

“Tarih-i Terakki” (Sene 2, Numara 5, 1 Safer 1297).

“Aklâm-ül Akvam”(Sene 1, Numara 1, 1 Zî'lHicce 1296).

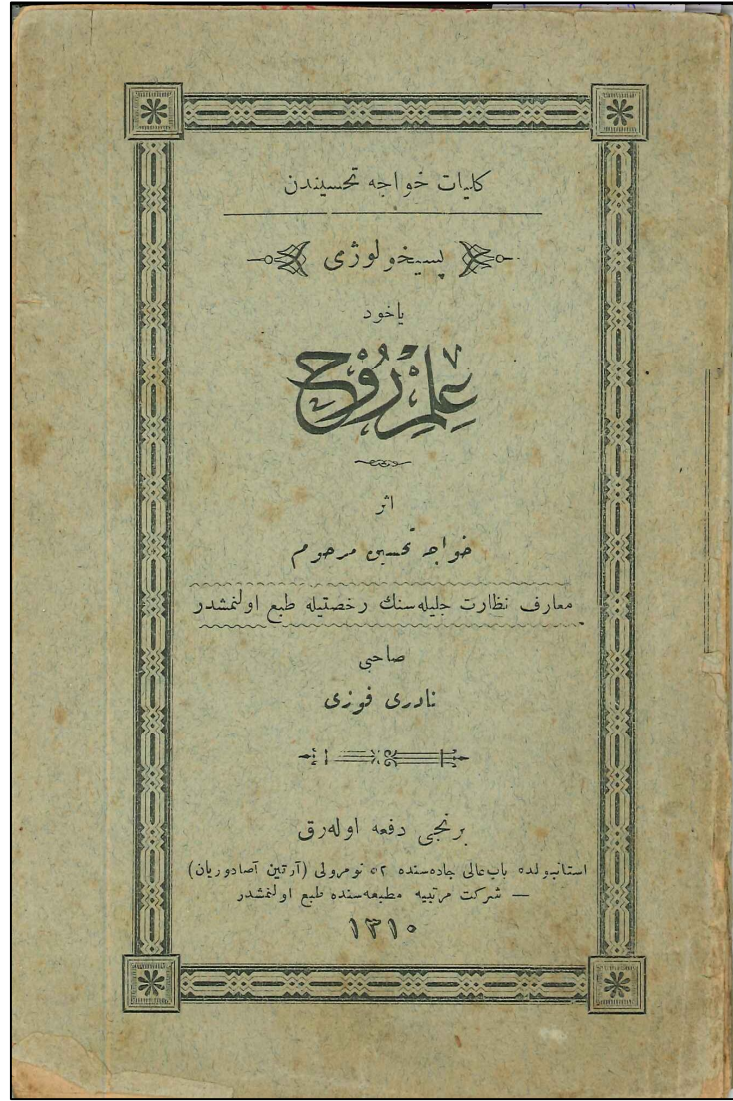
“İlme Dair Bir İki Söz- Şeref-i Fazl-u İlim”, (Sene 1, Numara 1, 1 Zî'lHicce 1296).

“Terakki-i Maarif- Tarih-ü Taksim-ü Semerât-ı Ulûm”, (Sene 1, Numara 2, 15 Zî'l Hicce 1296).

⁹⁸ Cem'iyet-i İlmiye tarafından yayımlanan ilmî-edebî dergi.1 Zilhicce 1296-1 Rebülevvel 1297 (16 Kasım 1879-12 Şubat 1880) tarihleri arasında neşredilen dergi her ayın birinde ve on beşinde olmak üzere toplam yedi sayı çıkmıştır. İlk sayısında yer alan talimatnameye göre Avrupa'daki örneklerinde görüldüğü gibi derginin yarısı ilim, fen, sanat ve sanayideki yeni icatlara, diğer yarısı edebiyat ve felsefeye ayrılacaktır.

⁹⁹ Akün, *Mecmua-i Ulum*'u başlı başına Hoca Tahsin'in ayrı bir telifi olarak görmektedir. Akün, DİA. age., s.205.

3.2. Psiholoji Yahud İlm-İ Ruh Adlı Eserin Biçim Açısından Değerlendirilmesi

Fotoğraf 9. Hoca Tahsin'in Psiholoji İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserinin kapak fotoğrafı

مقدمه

كلزار معارفده يتشون فونز هلاسه ادب رحكمتك
استاد بي انباري، شرق و غرب علمای نامتك كتابخانه
طولوس آثار قيمتداريني تتبع و مطالعه ايد فزون
متنوعده كسب آشنایي ايدرك اوده ايكنجي عصر
هكسانك ممتازي خواجه تحسين افندي مرحومك
(پسيخولوژي) يعني فن احوال روح عقنره قلم
آلد قلمري اثر يكوهرك اوراق زمردينينك باد
خزانه ايد زمامك خاك فنا اولامسيوره اخموف
يادگار اولوق اوزره اثر مذكوري عالم مطبوعه
وضع ايدورم.

خواجه مشارالبرك شهرت فضل و كمال بالكلز
استانبول شهر دلاسانده دكل! اوروياده ايد
مجلي آراي شيوخ اولشدر.
خواجه تحسين افندي هم عالم همده شاعر

Fotoğraf 10. Hoca Tahsin'in Psikoloji İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserinin iç kapak fotoğrafı

و ناظم امري . نظماً ، نثرأ بيانہ بيوردقلمري بالجملہ
 افکار و مطالعاتي دائماً فنونہ ، حکمتہ عامردور .
 مشاراليريك بي دربي نثر ايدہ حکم آثار عالیہ سی
 ایلہ (حسی . احساس . ازعانہ . اتقانہ . تعقل .
 تفکر . عقل . شعور) کبی خصایص روحیہ دہ باہت
 اولادہ بو رسالہ حکیمانہ سی آیات مدعای فضلہ
 برہانہ جلیبیر .

بیچولوزی فنہ وار بوآنہ قدر بر رسالہ نثر
 اولنہ یغندرہ بو نفعانی مرہوم مشارالہ اکمال
 ایلہ مشور . بو رسالہ نقیسہ دیرہ حقیقت بین ایلہ
 مطالعہ اولنہ قرہ نہ دیرہ ہائے نصاب الہمیت
 اولنہ یغنی مستبانہ اولہ یغندرہ سوزی اوزانغہ لزوم
 کورہ مم . بنا علیہ بو اثر جبریک مطالعہ سی متناقین
 فن و ادبہ توصیہ ایدرک استاد محترمک روحنی شاد
 ایلرم ومن اللہ التوفیق والہدایۃ
 عبدعاجز
 نادری قوزی

Fotoğraf 11. Hoca Tahsin'in Psikoloji İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserinin iç kapak sayfasının devamı.

Mukaddime¹⁰⁰

Gül-zâr-ı maârifte yetişen nev-nihâlân edeb u hikmetin üstâd-ı bî-enbâzı, şark ve garb ulemâ-yı benâmının kütüphaneler dolusu âsâr-ı kıymettârını tetebbu‘ ve mütalaa ile fûnûn-i mütenevvi‘ada kesb-i âşinâyî ederek on ikinci asır hükemâsının mümtazı Hoca Tahsin Efendi merhûmun *Psiholoji* yani *Fenn-i Ahvâl-i Ruh* hakkında kaleme aldıkları eser-i pür-gevherin evrâk-ı zümrüdîninin bâd-ı hazân ile rû-mâlî-i hâk-i fenâ olmaması için ahlâfa yadigâr olmak üzere eser-i mezkûru âlem-i matbuâta vaz‘ ediyorum.

Hoca-i müşârun ileyhin şöhret-i fazl ü kemâli yalnız İstanbul şehri dil-ârâsında değil! Avrupa’da bile tecellî-ârâ-yı şüyû‘ olmuştur. Hoca Tahsin Efendi hem âlim hem de şair ve nâzım idi. Nazmen, neşren beyan buyurdıkları bi’l-cümle efkâr ve mütalaâtı daima fûnûna, hikmete aittir.

Müşârun ileyhin peyderpey neşredeceğim âsâr-ı âliyesi ile *his*, *ihsas*, *iz‘ân*, *itkân*, *ta‘akkul*, *tefekür*, *akıl*, *şuur* gibi hasâis-i ruhiyeden bahsolan bu risâle-i hakimânesi isbat-ı müddeâ-yı fazlına burhân-ı celîdir.

Psiholoji fennine dair bu ana kadar bir risale neşrolunmadığından bu noksanı merhûm-i müşârun ileyh ikmâl eylemiştir. Bu risale-i nefise dâde-i hakikat-bîn ile mütalaa olundukta ne derece hâiz-i nisâb-ı ehemmiyet olduğu müstebân olacağından sözü uzatmaya lüzum göremem. Binaenaleyh bu eser-i cedîdin mütalaasını müştakkîn-i fenn u edebe tavsiye ederek üstâd-ı muhteremimin ruhunu şâd eylerim.

Ve minellâhi’ttevfik ve’l-hidaye.

Abd-i Âciz
Nâdirî Fevzi

¹⁰⁰ Hoca Tahsin’in *Psiholoji İlm-i Ahval-i Ruh* adlı eserinin iç kapak sayfasının çevrim yazısı.

Psikoloji Yahud İlm-i Ruh, Hoca Tahsin'in vefatından sonra Hicri 1310, Miladi 1892-1893 yıllarında, İstanbul Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaasında basılmıştır.¹⁰¹ Kapağında “*Külliyat-ı Hoca Tahsin'den Psikoloji yahud İlm-i Ruh, HocaTahsin Merhum*” şeklinde bir yazı ile Nadiri Fevzi tarafından bir araya getirildiği ve Maarif Nezaret-i Celilesinin izniyle bastırıldığına dair bir ifade bulunur. Eser, Nadiri Fevzi'nin Hoca Tahsin'in ilmi cephesini anlattığı ve eserin bu meyanda neşrolunan ilk müstakil psikoloji kitabı olduğunu belirttiği mukaddemesiyle; “Fenn-i Psikoloji” “Psiholocya” ve “ Külliyat-ı Makule ve Mefhumât-ı Mücerrede” adlı üç bölümden müteşekkildir. Toplam 45 sayfadır¹⁰².

Metinlerde normal ve köşeli parantezler çokça olarak kullanılmıştır. Genelde yazara ait dipnot ve açıklamalar için kullanılan bu parantezler mevzunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak içindir. Ayrıca anlatılan mevzunun niteliğine göre madde numaralarına yer verilmiştir. Bu numaralandırmalar okuyucuya, mevzunun bir sıra dâhilinde ilerlediği izlenimi vermektedir.

Eserde noktalama işaretleri ve dipnot kullanılmıştır. Nokta, virgül, üç nokta en çok kullanılan işaretlerdir. Dipnotlar köşeli parantez içerisinde yıldız işaretiyle belirtilmiştir. Bu dipnotlar ilgili sayfaların alt tarafında bugünkü metinlerde olduğu gibi uzun çizgi çekilerek açıklanır. Genellikle Batı kökenli eserlerden yapılan alıntılar veya teknik bir terim için kullanılan bu dipnotlarda, terimlerin hem Osmanlıca telaffuzları hem de orijinal Latin'ce halleriyle verildiği de görülür. Eserin bu hali bilimsel bilgi vermek için yazıldığını göstermektedir.

3.3. Psikoloji Yahud İlm-i Ruh Adlı Eserin İçerik Açısından Değerlendirilmesi

Eser bir mukaddimeye ekolarak üç bölümden oluşmaktadır. Mukaddime, nâşir Nadirî Fevzi'nin Hoca Tahsin'i ilmî ve mesleki veçhesiyle kısaca tanıttığı, eseri bastırmasının hikmetini anlattığı ve eserin psikoloji bilimine dair neşrolunan ilk eser olduğunu belirttiği bölümdür. Burada nâşir, Hoca Tahsin'in doğu ve Batı

¹⁰¹ Hoca Tahsin, **Psikoloji Yahud İlm-i Ahval-i Ruh**, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310.

¹⁰² Şerif Mardin, bu eseri Hoca Tahsin'in modernizmini vurgulamak için “ Türkçe yazılmış ilk psikoloji kitabı “ olarak gösterir. bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu*, The Genesis of Young Ottoman Thought, çevirenler Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s.251.

kütüphanelerini dolduran kıymetli eserleri inceleyip araştırarak elde ettiği ilmî seviyesine atıf yaparak, onun hakkıyla on ikinci asır filozofları arasında seçkin bir yere sahip olduğunu belirtir ve hocasının yazdığı bu kıymetli eserin kaybolmaması, gelecek nesillere yadigâr kalması maksadıyla bastırıldığını belirtir. Naşire göre Hoca Tahsin, sadece İstanbul'da değil; Avrupa'da da ilmî seviyesi takdir edilen bir kişi, âlim, şair ve nâzımdır ve bu kitabın içeriği söz konusu iddiaya delildir.

Nadirî Fevzi, psikoloji alanında şimdiye kadar müstakil bir eserin neşredilmemesinin önemli bir eksiklik olduğunu; bu eseri hakkı teslim eder bir nazarla okuyanların Hoca Tahsin'in ne kadar önemli bir iş yaptığını ve bu eksiği hakkıyla tamamladığını görececeklerini belirtir.

Birinci bölüm olan “Fenn-i Psikoloji” de Hoca Tahsin, ilk olarak Mantık ilminin tanımıyla işe başlar. Mantık fikrin harekât ve kanunlarından bahsetmesinden dolayı bir ilim; hakikatlerin araştırılması ve keşfedilmesinde fikirleri kullanmasından dolayı da bir sanat olduğunu belirtir. Bu yüzden nefis-i natikânın ahvâlinde bahseden Psikoloji mantık biliminin esası olmaktadır.

Psikoloji bilimi, ruh ve onun kuvvetlerinin fiillerinden ve bunların sonuçlarının gerçek sebeplerinden bahseden yüksek bir ilimdir. Ruh; algı ve anlayışına hizmet eden bir takım kuvvetlere sahiptir. Bu kuvvetlerin varlığına da ancak vicdan ve bazı iç tesirler sayesinde hükmedilebilir.

Psikoloji, bilimin ancak son zamanlarda ortaya çıkmış basamaklarından biridir. Bunun sebebi ise; insanların genellikle, dış dünya ile ilgilenmeleri, kendi iç âlemlerini ise nadiren merak etmeleridir. Hâlbuki bilimin üstüne kurulduğu anlama ve idrak etme insanın iç dünyasını öncelemesini zaruri kılmaktadır. Çünkü insana dış dünyanın ne olduğunu tanımlayan anlama yetisinin de nasıl gerçekleştiği cevaplanması gereken bir soru gibidir. İşte bilim ancak yakın geçmişte bu idrak ve anlamının nasıl meydana geldiğinin anlaşılması için mantık biliminin kanunlarına başvurdu. Ardından da insan düşüncelerinin nasıl meydana geldiğine dair sorulan sorular geç de olsa psikolojinin müstakil bir bilim olarak doğmasına sebep olmuştur. Bir ilim ortaya çıkış zamanına göre kendisinden önce çıkan diğer şubelerin önüne pekâlâ geçebilir. Bu bağlamda ruhta bulunan ve idrakin vesilesi olan kuvvetler, elbette o idrakin neticesi olan fikirlerin kullanım sahalarından daha öncelikli ve önemlidir. Ruhun bu kuvvetlerinin birbiriyle

olan münasebetleri anlaşılmadan onların teorik ve pratik yönlerinin saptanması imkânsızdır.

İkinci bölüm olan “psiholocya” da yazar, beden ve zihnimizin derinliklerinde zamanla şekillenen ve gelişen bir kuvve-i müdrikenin olduğunu ve bu kuvvenin dış dünyayı anlamaya yaradığını söyler. İşte bu kuvve duyularımızın kendisine gösterdikleriyle yetinmeyip daha derin ve duyu organlarıyla erişilemeyen sırlı bir âleme nüfuz eder. Burada eşyanın görüldüğünden daha fazla manaları, gerçek sebepleri ve gölgelerin asıllarını bulur. Bu âlem, tabiat ve fizik kanunlarının nihayet hududunda, zaman, mekân ve içindeki bütün eşyanın kesintisiz olarak oraya dönüp yine oradan cereyan ettikleri bir merkezdir.

İşte bu kuvvenin (kuvve-i müdrike) sahibi olan insana dair iki bilim çıkmıştır. Bunlar; insanın hayvanî yönüne dair olan Fizyoloji, natıkıyet (konuşabilme) özelliğine dair olarak da psikolojidir.

Bu bölümde “His”, “İdrak”, “İhtisas”, “Fikir”, “Tasavvur”, “Tasdik”, “Taakkul” ve “Tefekkür” gibi eşyanın hakikatini anlamaya yarayan kavramların tanımları ve bunların benzer ve farklı yönleri belirtilir. Örneğin “his” ile “ihtisas” birbiriyle karıştırılmamalıdır. “his” sadece dış dünyadaki bir uyarıcının duyu organları üzerinde bıraktığı sınırlı bir etki iken; “ihtisas”, söz konusu etkinin anlamlandırılması ve idrak edilmesidir. Hatta bu idrak, kendi içinde “Şuur”, “Dikkat”, “Mülahaza”, “Hiss-i Zahiri”, “İhticac”, “Hıfz”, “İktiza”, “ta’ mim” gibi basamaklara ayrılır.

İnsanların düşünceleri her zaman bilinçli olarak seçtiği kavramlar üzerinde çalışmaz. Çoğu zaman kişi istem dışı birçok fikirle boğuşmakta, zihnini bu fikirlerden arındırmak için adeta zorlamak ihtiyacındadır. Modern psikolojide bu durum *çağrışım* kavramıyla açıklanmaktadır. Aklın birbiriyle ilgisiz veya amaçsız konu ve kavramlar arasında sürekli gezinti yapması onun düşünce derinliğine zarar verir. Bu hal çocuklukta daha sık görülür ve yaşla birlikte azalması beklenir. Şimdiki gelişim psikolojisi kitaplarında da çocukların dikkatlerini herhangi bir konu üzerinde uzun süre tutma konusunda yetişkinlere nazaran daha az yetenekli oldukları belirtilir. Çocukluktan gençlik ve yetişkinliğe geçiş sürecinde bu durum azalma eğilimindedir. Şayet azalmaz ise o kişide düşünce derinliği kaybolur. Aydın ve düşünürlerin sayıca az olması bu yüzdendir. Keza mükemmel bir hafıza, çok nadirdir. Çünkü birçok faktöre bağlıdır. Bunlar; hızlı bir kavrama, öğrenilen şeylerin kolaylıkla korunabilmesi yeteneği ve

unutulmuş olan bilginin hızlı bir şekilde tekrar hatırlanabilmesi yeteneği. Bunların tamamının bir kişide toplanması ise çok nadirdir.

Dış dünya hakkındaki bilgilerimizi duyu organlarımızı kaplayan ve beynimizden bu organlarımıza yayılan sinirler sayesinde elde ederiz. Bu sinirler ince, beyaz ve elastiki bir maddeden yapılmıştır ve cildimizin altında, vücudumuzun her tarafına yayılmışlardır. Bu sinirlerin bittiği yer hangi duyu organımız ise; onun işlevine uygun olarak, farklı algılar geliştiririz. Göz sinirleri beyne görüntü, kulak sinirleri ses iletirken; dil ve damakta bulunan sinirler tat iletmektedir. Ancak akıl; kıyas, tasavvur gibi, kendine özgü mekanizmalarıyla bu duyu organlarıyla elde edilen bilgileri dış dünyada mevcut olmayan birçok soyut bilgi için kullanır. Örneğin dolunayı gördükten sonra, Ayın diğer şekillerinin hayal edilmesi, yan yana üç adam görüldüğünde o kişilerle dış dünyada hiç görülmeyen üç sayısının eşleştirilmesi veya 1292 kenarı olan ancak hiç kimsenin görmediği bir geometrik şeklin tasavvur edilmesi gibi.

İnsan akli dış dünyada gördüğü eşyadan hareketle, o eşyadan bağımsız bir gerçeklik geliştirmektedir. Örneğin sıcak bir su veya kırmızı bir elbise insanın zihnine *sıcaklık* ve *kırmızılık* gibi aslı vücudu olmayan soyut kavramlar oluşturmasına sebep olur. Bu konudaki beyanı şu şekildedir:

İşte akl-ı insanî bu vechile her şeyin keyfiyet ve kemiyet ve ahval-i sairesine sarf-ü dikkatle, maddeden bi't-tecrîd ol şeyden mümtaz olarak bir "*mefhum-ü külli*" tasavvur eder. meselâ sıcak bir su ve kırmızı bir libas görüp hararet ve humrete atf-ı nazar ile bu iki mahiyetten mefhum-u küllîler tasvir eder. Bu vechile yaptığı efkârı, cüz'iyat-ı mahsûsaden temyiz etmek için bunlara "*mefhumat-ı külliye*" tabir ederler. Kuvve-i âkile, bunların mâ-fevkinde ve ikinci bir mertebede olarak yine tecdid tarîkiyle onun sahay-ı husûle getirdiği diğer mefhumât-ı külliye vardır ki onlara "*ecnas ve enva ve esnaf*" derler. Meselâ bir armut ve kiraz ve incir ve emsâli ağaçlar gördükte bunlardan hasıl olan suver-i zihniye muhtelif ve mümtaz olduğu kütük, dal, filiz, yaprak gibi eşyay-ı müşterekesini görünce bunları câmi olan "*ağaç*" mefhum-u müştereki teşkil eder.¹⁰³

Hoca Tahsin'in zihinsel süreçlerle ilgili bu yaklaşımı Piaget'in şema kuramına benzemektedir.

Bu bölüm, diller hakkında açıklayıcı bilgilerin verildiği bir kısım son bulur. Yazar dili, fikirlerin göz ve kulağa hitap eder hale gelmesine yarayan bir özel işaret olarak tanımlar. İnsanlar birbirlerine fikir ve düşüncelerini iletme için dile ihtiyaç duyarlar. Tek başına yaşayan bir insanın ise dile ihtiyacı yoktur. Dilsizlerin

¹⁰³ Hoca Tahsin, age., s. 22-23.

kullandıkları işaret dili veya hiyeroglif ve Çin ahâlisinin yazıları bile, özel bir dil sayılabilir; ancak bizim düşüncelerimizi belirttiğimiz yazılarımız dil sayılmaz.

Kelimelerden oluşan konuşma dili, birbirinden farklı anlamları yüklediği, fikirleri daha iyi açıkladığı ve kavramları birbirinden daha iyi ayırdığı için işaret dilinden daha önemli, ayrıca hayal gücünü anlatmaya yaradığı ve zihinsel gelişime daha fazla katkıda bulunduğu için de işaret dilinden kıyas götürmez derecede önce gelir.

Dil olmasa, fikir denen bir şey olamaz. İnsanlar dil sayesinde meramlarını ifade eder; yeni kavram ve fikirler oluştururlar. Bir dildeki kelimeler tıpkı avcılarının tuzak ve kafesleri gibi kavram ve fikirleri yakalayıp muhafaza ederler. Dolayısıyla bu kelimelerden oluşan dil olmasa fikirlerin ismi bile kalmaz.

Yazar bilgi ve geniş fikirlere sahip olmanın yolunun, lisanın iyi öğrenilmesine bağlıdır. Ancak bazı diller anlamları ifade etmek bakımından diğerlerine göre avantajlıdır. Mükemmel bir dil, toplumun maddi ve manevi gelişimine müsait olmalıdır. Bu durum ise dilin kolayca anlaşılır, açık ve ifade etmek istediği şeyi tam olarak ifade etmesi durumudur. Bir dil herkesin üzerinde anlaşacağı, kolayca ifade edilen kelimelerden oluşmalı yoksa sadece yetenekli bir azınlık veya sayıca az olan zeki insanlara has kalır. Böyle olunca diğer insanlar başka bir dil kullanmak zorunda kalacaklarından söz konusu toplum tabakaları arasında iletişim olmaz. Bu yüzden kullanılan dil ortalama zihin seviyesinde olmalıdır. Ayrıca bir dil açık, net, herkes tarafından aynı şeyin anlaşıldığı kelimelerden oluşmalıdır. Aksi takdirde yeni kavramlar gelişmez ve toplum bundan faydalanamaz. Böyle toplumlar ise gelişemez ve geri kalırlar. Yine bir dilde kelimelerin çokluğu değil; bu kelimelerin anlam bakımından sınırlarının tam olarak belirlenmesi daha önemlidir. Aksi takdirde insanların zihinleri gereksiz kelime yığınlarıyla boşu boşuna uğraşır.

Bir dildeki kelimeler, karşılık oldukları kavram ve olguların var olması, anlaşılması ve ifade edilmesi için yegâne unsurlardır. Örneğin eski Rusya halkının kullandığı dilde *adalet* kavramının karşılığı olan bir kelime yoktu. Bu yüzden *adalet* kavramının anlaşılması imkânsızdı. Nice sonra medenileştikçe (*prabocydie*) kelimesini kullanmaya başlamışlardır.

İnsanoğlunun bütün canlılara hükmederek onları emri altına alması, şüphesiz bir dili konuşabilme yeteneği sayesinde. Dilin önemi o kadar büyüktür ki Leibniz gibi

bazı filozoflar, tıpkı Matematikte ki gibi bütün toplumların kullandığı hesap-ı aşarı gibi ortak bir dilin bile oluşturulması gerektiğini düşünmüşlerdir.

Eserin son bölümü “külliyyât-ı ma’kule” ve “mefhumat-ı mücerrede” dir. Bu bölümde Hoca Tahsin, tüm bilgilerin beş duyu organları aracılığıyla alındığını ancak, aklın bu bilgileri kullanarak kendine özgü başka soyut bilgiler ürettiğini ifade eder.

Hoca Tahsin, miladi 1873 yılından sonra Avrupa filozoflarının zihinsel süreçler hakkında çok fazla araştırma yaptıklarını ve bu sayede eski filozofların yanlışlarının daha iyi anlaşıldığını belirtir. Ona göre bu gibi ince meseleler bir veya birkaç insanın bir yere kapanarak kitap karıştırmalarıyla değil, bütün aydın kişilerin birlikte çalışmasıyla halledilebilir.

Yazar zihindeki bilgilerin beden ve duyu organları aracılığıyla elde edildiğini, bunda da sinirlerin önemli rol oynadıklarını belirtir. Eserin bu son bölümü tıp ve fizyoloji biliminin verilerinin aktarılmasından ibarettir. Yazar muhtemelen, Avrupa’da kaldığı süre zarfında bu bilimlerin esasını teşkil eden kitaplardan öğrendiği kavram ve deneyleri okuyucuya aktarmaktadır. Örneğin beyninin bir bölümüne kızgın bir demir bastırılan bir güvercinin istemsiz hareketler yaptığı, havaya atıldığında kanatlarını çırptığı ancak tüm bunları kendi isteğiyle yapamadığının ispatlandığı bir deneyden bahseder.

Ayrıca beynin fiziksel ve kimyasal özelliklerinden bahseder. Beynin buruşuk olması, sağ ve sol iki yarı küre oluşması ve bunların bedende zıt yönleri idare etmesi, felç hastalığına sinirlerdeki tahribatın sebep olması hatta makam-mevki meraklılığı, büyülenmek, hayalperestlik gibi ruh hastalıklarının bile beyindeki bazı arızalarla ilgili olduğunu belirtir. Yine beyinde müstakil bir konuşma merkezinin bulunduğunu ve onun tahrip edilmesi halinde kişinin birdenbire bu yetisini kaybettiğini ifade eder.

Yeniçağ filozoflarının eskilere göre hüküm verirken daha dikkatli olduklarını ve iyice araştırmadan karar vermediklerini ifade eder ve bunun insanoğlunun geleceği açısından daha doğru ve yararlı olduğunu belirtir.

Son olarak aklın ruhtaki kuvvetlerin; vehmin ise cismani kuvvelerin âmiri olduğunu belirtir ve bir bilginin zihindeki oluşumunun ihsas (duyumsama), *tahayyül* (hayal etme) ve *taakkul* (hükme varma) şeklindeki bir sırayla olduğunu belirtir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. AHMED NEBİL (ÇİKA) İLE BAHA TEVFİK'İN “PSİKOLOJİ-İLM-İ AHVAL-İ RUH” ADLI ESERİ

4.1. Ahmed Nebil(Çıka) ile Baha Tevfik' in Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri ve Önemi

4.1.1. Ahmed Nebil (Çıka)

Tarihin hep güçlüleri yazdığı sık rastlanan bir durumdur. Geçmişte olumlu veya olumsuz güçlü bir etki bırakanlar hatırlanırken, yaşadığı dönemde böyle bir etki bırakamayanlar zamanla unutulmuş, hatta yaşayıp yaşamadıkları bile sorgulanır olmuştur.

Ahmed Nebil'de yukarıdaki durumdan nasibini alan bir kişiliktir. Onun her zaman Baha Tevfik'le anılır olması, zamanla gerçek bir kişilik miydi? Değil miydi? Sorusuna dönüşmüştür. Türk düşünce hayatında ciddi bir yeri olan Hilmi Ziya Ülken bile bu konuda net bir görüş belirtmekten kaçınmış, “*Ahmed Nebil'in kim olduğunu, hatta böyle bir kişinin yaşayıp yaşamadığını bilmiyoruz*”¹⁰⁴ şeklindeki bir ifadeyle konuya ihtiyatlı yaklaşmayı yeğlemiştir. Esasen Ülken, in söz konusu kitabında birkaç yerde Ahmed Nebil hakkında alışlagelen şekliyle Baha Tevfik'in arkadaşı olarak bahsetmesi, ancak sonrasında aynı kitabın hem de aynı sayfasında böylesi bir ifade kullanması düşündürücüdür.

Bazı kaynaklarda ise Ahmed Nebil'in gerçek bir kişilik olduğu, ancak kendisine atfedilen kitap telifi ve tercüme gibi işleri yapabilecek kadar yetkin birisi olmadığı belirtilir. Bu görüşte zayıf bir görüştür.

Ahmed Nebil'in gerçek bir kişilik olduğu ve Baha Tevfik'in yakın dostu ve mesai arkadaşı olduğu görüşünün dayanakları, onun hakkında Halit Ziya (Uşaklıgil) ve

¹⁰⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1979, s.228.

Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu) eserlerinde bulunan beyanatlardır. Bu beyanlara göre, Halit Ziya, Tiran büyükelçiliğinde kâtip olarak çalıştığı yıllarda oğlu Vedat Uşaklıgil intihar etmiştir. Cenaze işleri ile ilgilenen büyükelçi bu konuyu bir mektubunda ayrıntılı bir biçimde anlatır. Halit Ziya bu mektubu bilahare oğluyla ilgili hatıraları yazdığı *Bir Acı Hikâye* adlı eserinde yayımlar. Mektupta geçen ifadeler konuyu açıklığa kavuşturur niteliktedir:

“Cenaze arabaya konulduktan sonra da Arnavut gazetecilerinden (ve zamanın aydınlarından) Nebil Çıka, bir nutuk söyleyerek rahmetlinin üstünlük ve seçkinliklerinden, Tiran'da bıraktığı çok iyi ve güzel izlenimlerden uzun uzadıya söz etti.”¹⁰⁵

Ahmed Nebil hakkında bir diğer önemli bilgi ise romancı ve diplomat Yakup Kadri'nin Tiran büyükelçiliği yıllarını anlattığı *Zoraki Diplomat* adlı eserinde görülmektedir. Yakup Kadri Tiran'a büyükelçi olarak görevlendirildiğinde kendisini Tiran'da karşılayan bir grup insanın içinde Ahmed Nebil'i de sayar. Ahmed Nebil'in fiziki görünümünü de anlama şansı yakalanan bu ifadeler kitapta şöyle geçmektedir.

-...ya şu, kendini bana, Nebil Çıka diye hatırlatan uzun boylu, yakışıklı adam, bir vakitler, mektep arkadaşım Baha Tevfik'e edebiyatçılık çömezliği eden ve İstanbul'un bazı dergilerinde kısacık mensur şiirlerin altında imzası görülen Ahmed Nebil'den başka kim olabilir.¹⁰⁶

Bu çalışmada Türk edebiyat tarihinde önemli bir yer tutan Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Halit Ziya Uşaklıgil'in beyanlarından Baha Tevfik'in yakın bir mesai ve dava arkadaşı olduğu anlaşılan Ahmed Nebil'in daha sonra neler yaptığı ve nerede öldüğü hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

4.1.2. Baha Tevfik (1884-1914)

Birçok kaynaktaki¹⁰⁷ Baha Tevfik'in 1881-1882 yıllarında doğduğu yazmaktadır. Ancak yakın dostu Suphi Ethem, ölümünden sonra kaleme aldığı bir yazıda; Baha Tevfik'in 1Nisan 1300' de (13 Nisan 1884) tarihinde İzmir'de doğduğunu belirtir.

¹⁰⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Bir Acı Hikâye*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991, s.260.

¹⁰⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, Ankara: Bilgi yayımları, 1967, s.57.

¹⁰⁷ Hilmi Ziya Ülken ve Süleyman Hayri Bolay Baha Tevfik'in doğum tarihini 1881, Ali Çankaya 1882 yılını, Bursalı Mehmet Tahir Efendi ise doğum tarihini belirtmeden sadece ölüm tarihini vermektedir.

Rüsumat (gümrük) memuru İzmirli Mehmet Tevfik Efendi'nin oğludur.¹⁰⁸ Mehmet Tevfik Efendi memurluktan sonra 31 Mart Vak'ası (13Nisan 1909) ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra ailesiyle İstanbul'a gelip yerleşmiş, Bâb-ı âlî'de *piyano kütüphanesi* adlı bir kitap-kırtasiye dükkânı açarak ticaretle uğraşmıştır.¹⁰⁹ Mehmet Tevfik Efendi, son derece vatanperver bir babadır. Baha Tevfik, bir eserinde babasının odasında gördüğü bir sakallı adamın resminin kime ait olduğunu sorduğunu, babasının pek çok hürmetle Kemal Bey'e (Namık Kemal) ait olduğunu, vatanın en mukaddes kıymet olduğunu, Kemal Bey'in de en büyük vatanperver olduğunu anlattığını yazar.

Bezmi Nusret (Kaygusuz) *Bir Roman Gibi* adlı eserinde, Baha Tevfik'in iki erkek kardeşi olduğunu yazar. Bunlardan birisi Fikri Tevfik isminde Darülfünûn-i Osmani, Tabiat Şubesi mezunu olup, Baha Tevfik'in başmuharrirliğini (başyazar) yaptığı "*Yirminci Asırda Zekâ*" adlı mecmuada gazetenin ilim ve fen muharrirliği, İzmir'de çıkarmış olduğu 11 Temmuz adlı gazetede de müdürlük görevlerini ifa etmiştir. Baha Tevfik'in annesi ve diğer kardeşi hakkında henüz bir bilgiye rastlanmamıştır.

Baha Tevfik hayatı boyunca maddi zorluklar yaşamış hiç evlenmemiştir. Kimilerine göre zamanında müdahale edilmeyen bir apandisit yüzünden¹¹⁰ kimilerine göre ise yakalandığı karaciğer hastalığından dolayı yatırıldığı Haydarpaşa hastanesinde çok genç yaşta vefat etmiştir.¹¹¹ Mezarı Karacaahmed mezarlığındadır.¹¹² *Şehbal* gazetesi Baha Tevfik'in ölümünü şu şekilde vermektedir:

"Karagöz" ile "Zekâ" sermuharrirliğini(başyazarlık) ifa etmekte olan Baha Tevfik Bey, ahiren düçar olduğu(yakalandığı) hurac-ı kebed(karaciğer iltihabı) hastalığından dolayı icra olunan bir ameliyeyi(ameliyat)müteakip irtihal etti. Gençler arasında zeki, cevval ve faal olanların böyle birer birer içimizden eksilmeleri ne kadar sezay-ı kederdir(üzüntü verici)".¹¹³

Ölümünde matem tutan *İçtihat* ta ise Abdullah Cevdet; onu gayesiz ve fantezist olarak anan Ömer Seyfettin'i reddederek, Baha Tevfik'in hakkında şunları yazar:

¹⁰⁸ Mehmed Zeki Pakalın, *Sicil-i Osmani Zeyli*, IV cilt, s.24.

¹⁰⁹ İzmir'de çıkan ve Baha Tevfik'in başyazarlığını yaptığı 11 Temmuz gazetesinin 20 Ağustos 1908 tarihli ilk sayısında gazetenin imtiyaz sahibi olarak Mehmet Tevfik görünmektedir.

¹¹⁰ Abdullah Uçman..**Baha Tevfik maddesi**, İstanbul: DİA, 4. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.452.

¹¹¹ Mehmed Zeki Pakalın Baha Tevfik'in yirmi sekiz yaşında öldüğünü yazar. Pakalın, age., IV.cilt, s.25.

¹¹² Bayrak, age., s. 163.

¹¹³ Mehmet Akgün, **Materyalizmin Türkiye'ye girişi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s.238.

“Geçenlerde vefat eden Baha Tevfik Bey, adeta yırtıcı manasıyla büyük bir zekâ idi. Bilhassa bu sıfatla mümtaz bir genç idi. Büchner’in *Madde ve Kuvvet* ünvanlı bütün dünyanın kafasında dehşetli bir inkılap yapmış olan kitabını tercüme etmesi, hiç diğer bir hizmeti olmasa da namını unutturmamaya kâfidir. Gayesiz bir genç demek doğru değildir. Taassubu kırmak, nura koşmak bir gaye değil midir?”¹¹⁴

Ölümünden sonra Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Memduh Süleyman ve Suphi Ethem, Baha Tevfik’in kişiliğini, gayesini ve başardıklarını anlatan birçok yazılar yazmışlardır.

Tahsil Hayatı

Baha Tevfik ilk tahsilini İzmir’de bulunan Namazgâh Mektebinde yapmıştır. Ardından İzmir Rüştüye’sine akabinde de İzmir Mülki İdadisi ’ne devam etmiştir. İzmir Mülki İdadisi’ni müfredatında *Fıkıh, Ahlâk, Türkçe, Kitabet ve Tahrir Usulü, Kavanin, İlm-i Servet, Malumat-ı Ziraiye, Riyaziye, Hendese, Kimya, Fizik, Arapça, Farsça ve Rumca* gibi derslerin bulunduğu modern bir okuldur.¹¹⁵Baha Tevfik bu okulda sonradan Türk siyasi ve kültür hayatında önemli roller icra edecek olan simalarla aynı sıralarda okur. Bunlar; eski başbakanlardan Şükrü Saraçoğlu, eski adalet ve içişleri bakanı Hilmi Uran, *Yaban* romanı yazarı, edebiyatçı ve diplomat Yakup Kadri(Karaosmanoğlu), Şahabettin Süleyman, Hamit Suphi’dir.¹¹⁶Baha Tevfik, bu okulda Fransızca ’ya olan ilgisi sayesinde Avrupa edebiyatına ilgi duymaya başlamış, edebi yönünü geliştirmiştir. Baha Tevfik’in edebiyata ve felsefeye olan ilgisi bu okul yıllarında başlamıştır. Hatta bu yüzden okulun ilk yılında şiire olan düşkünlüğü onun sınıf tekrarı yapmasına sebep olmuştur. Biraz Felsefe adlı kitabının önsözünde bu kitaptaki makalelerini henüz idadiyi bitirmeden yazdığını ifade eder.¹¹⁷

Kendisini yakından tanıyanların ifade ettiğine göre çok zeki ve aykırı bir kişiliği olan Baha Tevfik, aynı zamanda çok okuyan ve araştıran meraklı bir kişiliğe sahiptir.

¹¹⁴ Rıza Bağcı, **Baha Tevfik’in Hayatı, Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerine bir Çalışma**, İzmir: Kaynak yayınları, 1996, s.194.

¹¹⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir: İzmir Büyükşehir belediyesi Kültür Yayını, 2002 s.5.

¹¹⁶ Bezmi Nusret Kaygusuz, a.g.e., s.6.

¹¹⁷ Baha Tevfik, **Biraz Felsefe**, İzmir: 1909.

İzmir Mülki İdadî 'sinin son sınıfında iken Hocası Bıçakçı zade Hakkı'nın¹¹⁸ çıkardığı İzmir gazetesine yazdığı felsefî yazıları onun materyalist fikirleri henüz çok genç bir öğrenciyken benimsediğini göstermektedir.

Baha Tevfik, 1904 yılında İzmir Mülki İdadisinden “aliyyülâlâ” derecesiyle mezun olur ve aynı yıl İstanbul'daki Mülkiye Mektebine kayıt yaptırır. İstanbul'a geldikten sonra İzmir gazetesine ilki 3 Eylül 1904 yılında olmak üzere yazı göndermeye devam eder. Devam eden yıllarda (B.T.) rumuzuyla birkaç hikâye tercümesi yayınlanır.¹¹⁹Bunların yanı sıra Hüseyin Hamit¹²⁰ takma adıyla pek çok yazılar yazıp gönderir. İstanbul'da ki Mülkiye yıllarında Fransızcasını iyice geliştirir ve akrabası Hasan Vasfî Mentşeş'le¹²¹ birlikte “*Fransızca İştikak Lügatini* çıkarır.

İstanbul'daki bu döneminde, Baha Tevfik'in önceden var olan Batı Edebiyat ve Felsefesi merakı iyice kuvvet bulur ve zaten çok iyi olan Fransızcasıyla Ludwig Buchner'in “*Madde ve Kuvvet*”ini, Alfred Fouillee'nin “*Felsefe Tarihi*”ni ve Ernest Haeckel'in “*Kainatın Muammaları'nı*”ve “*Vahdet-i Mevcut*”unu (Monizm)okur.

Baha Tevfik, bunlardan başka, Ribot, Worms, Boirac de Laoutier gibi tanınmış felsefecilerin eserlerini okur, Kant felsefesini dikkatlice inceler. Feminizm konusunda Odette Lacquerre'den beslenen Baha Tevfik'in okuduğu yazarlar arasında Nietzsche, Gustave Flaubert, Leon Tolstoy'u görmek mümkündür. Ancak o en çok Ludwig Buchner'in Madde ve Kuvvet adlı eserinde etkilenir. Baha Tevfik'in Allah, kader, din, ruh ve yaratılış konularındaki düşüncelerinin materyalist olarak şekillenmesinde en çok, bilahare Ahmed Nebil ile birlikte Türkçeye tercüme edeceği bu eserin ciddi payı vardır.

Baha Tevfik, kendisini yakinen tanıyanların ifadelerine göre oldukça zeki, hazır cevap, nüktedan ve aykırı bir kişiliğe sahiptir. Çok çalışkan ve yılmayan biridir. Fikirleri için insanlarla ters düşmekten hiçbir zaman çekinmeyen, sözlerini bildiği gibi söyleyen ve tenkidi çok seven bir mizacı vardır. Bu ahlâkı yüzünden çok az arkadaşı

¹¹⁸ Bıçakçızade İsmail Hakkı:(1861-1950) İzmir idadisinde edebiyat ve felsefe öğretmenliği yapmış kültür ve edebiyat adamı. İzmir'in en önemli edebî gazetesi olan “İzmir'i uzun süre çıkarmış ve değişik gazetelerde de edebî yazılar yazmıştır. Fazıl Gökçek, **Bıçakçızade İzmir'li İsmail Hakkı'nın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: 1990.

¹¹⁹ 1904 yılında 20 li yaşlarda olan Baha Tevfik'in tercümelerinin bir gazete tarafından yayınlanıyor olması onun ne kadar üretken bir kişiliği olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

¹²⁰ Rıza Bağcı, o dönemde İzmir'li yazarlarla birlikte yaşamış olan ve pek çoğunu tanıdığını düşündüğü Hakkı Tarık Us'un kendi kütüphanesinde bulunan yazılarda ki Hüseyin Hamit isminin üzerinden çizilerek yerine Baha Tevfik yazıldığını ifade etmektedir. Rıza Bağcı, age., s.15.

¹²¹ Hasan Vasfî Mentşeş: Baha Tevfik'in yakın akrabası aynı zamanda İzmir idadisinde ve İstanbul'da Mülkiyede ki okul arkadaşıdır.1186 da İzmir'de doğmuştur. Cumhuriyet döneminde büyükelçi müsteşarlığı, büyükelçilik ve İzmir milletvekilliği yapmıştır. Rıza Bağcı, age., s.16.

olmuş, hatta öldüğünde cenazesine beş on kişilik bir yakın arkadaş grubundan başka kimse gelmemiştir. Yıllarca çalıştığı gazete bile ölümünü bir iki cümle ile geçmiştir. Piyano mecmuasında *Muhterem Simalar*. *Baha Tevfik Bey* adlı bir yazıda, Rıza Tevfik onu şöyle tarif eder:

Daima tetiktedir. Herkesi düşürmekten, onların fikirlerini ezmekten hoşlanır. Bu ameliyalarında ekseriya muvaffak ve galiptir. Bi- taraflığı pek sever ve bütün yazılarında- tenkitlerinde demiyorum, çünkü onun her yazısı, zaten her sözü bir tenkitti. Bu kat'i ve haklı prensibini takip etti. Bütün kendine has tabiatları gibi onun daima hande-i istihzası kendisinin mümtaz bir ciddiyetidir ve hiç şaşırmanın bir hatiptir.¹²²

Baha Tevfik'in yazı hayatı daha İzmir İdadisinde ki öğrencilik yıllarında başlamıştır. Babasından bu konuda destek gören Baha Tevfik, zaten kısa olan hayatının çok daha kısa olan yazarlık bölümünde birden fazla gazete çıkarmış, farklı gazetelerde birbirinden farklı konularda yazılar kaleme almış veya başmuharrirlik yapmıştır. O dönem için oldukça yaygın olan gazete kapatma olayları onu yıldırmamış, her kapanan gazetenin ardından bir yenisini çıkarmayı başarmıştır.¹²³ Baha Tevfik'in gazete yazarlığı; 1904-1908 yıllarında (II. Meşrutiyete kadar) 1908-1909 yıllarında (II. Meşrutiyet sonrası) İzmir'de, 1909-1914 yılları arasında ise İstanbul'da devam etmiştir.

1907 yılında İstanbul'da Mülkiyeyi bitirip memleketi olan İzmir'e döner. İdadi'den çok sevdiği hocası Bıçakçızade İsmail Hakkı'nın 1896 yılından beri çıkardığı ve 1905 yılında yayımı durdurulan "İzmir" gazetesini iki yıl aradan sonra arkadaşları Hüseyin Hilmi ve İsmail Suphi ile birlikte yeniden çıkarmaya başlarlar. Gazetede Bıçakçı zade Hakkı, Ömer Seyfettin, İsmail Suphi, Bezmi Nusret ve Tarık Us ile Baha Tevfik'in kardeşi Fikri Tevfik'in yazıları çıkmaktadır.¹²⁴ Baha Tevfik'in birlikte telif ve tercüme birçok eseri kaleme aldığı yakın arkadaşı Ahmed Nebil'in "*Uçurtma*" adlı yazısı bu gazetenin 34. sayısında yayınlanır.

II. Meşrutiyetin nispeten serbest ortamında daha rahat yazmak emeliyle, İzmir'de 11 Temmuz adlı bir gazete çıkarır. Gazetenin imtiyaz sahibi babası Mehmet Tevfik Efendi, başyazarı da kendisidir.

¹²² Pakalın, age., IV cilt, s.25.

¹²³ O dönemde "İttihat" gazetesinin başyazarı bu durum için:

-Bilmem... Baha Bey'in tali-i nasazına mı? isnad edelim. Her nedense! Gittiği gazeteler bir şimşek hızıyla sönüyor, sükut ediyor. Şeklinde ifade eder. Tevfik Rüştü. "*Sedat'a Dair*" İttihat, nr.86, 15 Kanunus-sani 1324/28 Ocak 1909

¹²⁴ Bu gazete 12 Ekim 1907 tarihli 10. Sayıda "*Usbu-i İzmir*", 28 Aralık 1907 tarihli 20. Sayıda "*Haftalık İzmir*" adını almıştır. Ayrıca bu sayıda Baha Tevfik başmuharrir olur. Rıza Bağcı, age., s.20.

Baha Tevfik'in, II. Meşrutiyet'ten sonra *Menba-ı Füyuzat Mekteb-i Hususiyesi* Müdürü olarak başladığı ancak çok kısa süren memuriyet hayatı bu zamana rastlamaktadır. Menba-ı Füyuzat Mektebi o tarihte İzmir'de bulunan sekiz adet özel okuldan biridir. İşkodralı Mahmud Nedim tarafından kurulmuştur. Bu zat genellikle Mülkiye mezunlarından maiyet memurluğu yapmış olan parlak öğrencileri eğitim kadrosuna alarak okula cazibe kazandırmıştır. Ancak Baha Tevfik'in buradaki öğretmenliği pek uzun sürmez. 11 Temmuz gazetesinin ilk sayısında yazdığı bir yazı nedeniyle hakkında dava açılır ve bu durum gazetede de ilan edilir. İlerleyen günlerde gazete kapanır ancak Baha Tevfik henüz dava sonuçlanmadan Menba-i Füyuzat Mekteb-i Hususiyesindeki görevinden istifa eder. Kısa bir süre sonra maiyet memurluğuna atanırsa da idarecileriyle anlaşamaz ve oradan da ayrılır. Baha Tevfik bu memuriyetten kısa bir süre sonra Rehber- İttihad-i Osmani Mektebi'nde Felsefe hocalığı yapmaya başlamıştır.

Baha Tevfik'in Fikir ve Düşünce Hayatı

Baha Tevfik Edebiyata ilgi duysa da onu asıl cezbeden her zaman felsefe olmuştur. Ona göre Felsefe geleceğin ilmidir.¹²⁵ Her zaman dünün felsefesi bugünün ilim ve fenni, bugünün felsefesi de yarının bilimidir.¹²⁶

1910 yılında yakın arkadaşı Ahmed Nebil ile birlikte kurmuş olduğu *Teceddüd-i İلمي ve Felsefi Kütüphanesi* adlı yayınevinde topluma bilhassa gençlere felsefeyi tanıtmak amacıyla birçok eser yayımlamıştır. O, bununla ilmi ve içtimai bir inkılabın olabileceğine inanmıştı. Bilhassa cemiyete yanlış bir surette yerleşmiş olduğunu düşündüğü zararlı inanç, gelenek ve göreneklere savaş açmakta, bu savaşın başarısını da materyalizm anlayışının cemiyete yerleşmesinde görmekteydi. 1913 yılında çıkardığı Felsefe mecmuasında¹²⁷ genellikle bu gayeyi takip eden yazılar yazmış ve bu anlayışı kabul etmeyen kişileri durmadan eleştirmiştir. Hanioglu, Alman materyalizminin Osmanlı coğrafyasına olan etkisini bu fikir akımının içinde sunulan paketin gücüne

¹²⁵ Uçman, DİA, age., s.452

¹²⁶ Baha Tevfik, “Felsefe mecmuası”.1326 tarihli. sy.1 s.1

¹²⁷ Bazı kaynaklar bu mecmuayı ülkede felsefe adına çıkan ilk yayın olarak sayarlarsa da daha önce Selanikte bir yayın çıkmıştır.

bağlamaktadır.¹²⁸ Bu paket o dönem oldukça popüler olan bilim mecmualarıdır. Dönemin eğitimli tabakaları bu mecmualar aracılığıyla Avrupa'nın hâlihazır terakkisinin fikri zeminini Haeckel ve Büchner'in sunduğu materyalist düşünce olarak işaret etmekte idiler. Bu açıdan bakıldığında etkisinin bugün bile hala güçlü bir şekilde hissedildiği, hayatın her alanında katı ve tartışmasız bir bilimsel otorite üstünlüğünün topluma yerleşmesinde Baha Tevfik önemli bir rol üstlenmiştir. Bilimin ve yalnız tecrübeye dayanan tabiat ve tıp bilimlerinin, her türlü eski felsefeye dini inanca savaş açan yönü oldukça benimsenmiş; *“bilim her şeyin üstündedir, günümüz insanının bilimden başka hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, insan dindarlaştıkça kültür ve bilgiye daha az ihtiyaç hisseder”* gibi sloganlar söz konusu çevreler tarafından sıkça dile getirilmiştir.

Felsefenin ilgilendiği hemen tüm konularda aykırı bir tarz ile kendini gösteren Baha Tevfik, özellikle Ahlâk ve Ahlakın kaynağı ile ilgili çok sıra dışı yazılar kaleme almıştır. O, gerek dini gerekse felsefeyi referans alan eski Ahlâk anlayışına karşı çıkmaktadır. Referansını yine insandan alan bir Ahlâk anlayışına sahiptir. Ona göre; eğer insandaki fikir, hassasiyet, içgüdü, gibi ruhi ve fizyolojik hadiseler iyi idare edilirse ideal anlamda bir ahlâk sistemi kendiliğinden doğmuş olur. Baha Tevfik'in bu düşünceleri onun hümanist anlayıştan etkilendiğinin kanıtıdır. Çünkü erdemın gerçek sahibi ve taşıyıcısı olan insanın bu erdemleri iyi bir eğitimle ve yaşamının içinde kullanarak daha da geliştirmesi düşüncesi Hümanizm'in temel hareket noktasıdır. Hümanistler insanın hem kendini hem de içinde yaşadığı dünyayı denetleme gücüne sahip olduğunu ve mutlu olabilmek için kendilerinde var olan iyi eğilimlerinin eğitim yoluyla yetkin kılınması gerektiğini düşünürler.

Baha Tevfik bu fikirlerinin gerçekleşebilmesi için İmmoralizm'i (töretanımazlık) kabul etmiş ve bu konuda Nietzsche'yi kendine rehber etmiştir. Baha Tevfik, biyolojik bir materyalizmi savunur ve onu her ortamda serbestçe savunmaktan geri durmaz. Fikir hayatımızda Baha Tevfik, toplum tarafından mukaddes tanınan şeylere pervasızca hücum eden bir kişilik olarak görülmektedir.

Yönünü tümüyle Batıya ve Batı felsefesine çeviren Baha Tevfik, kendisi gibi düşünen arkadaşlarıyla birlikte kısa süren yayım hayatında bu fikirlerine destek olacak nitelikte çok miktarda da çeviri yapmıştır.

¹²⁸ M. Şükrü Hanoğlu, **Osmanlıdan Cumhuriyete Zihniyet, Siyaset Ve Tarih**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2006, s.41.

Baha Tevfik'in üstünde önemle durduğu iki konu; fert ve ahlaktır. Ayrıca kadının toplumdaki yeri ve rolü, eşitlik, evlilik ve aile kurumu, metafizik, inançlar tenkidi bir bakış açısıyla ele almıştır. Bu konuları ele aldığı yazıları ile o dönem ve sonrası genç nesiller üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Özellikle Büchner'den tercüme ettikleri “*Madde ve Kuvvet*” adlı eseri üniversite öğrencileri ve pozitif bilimlerle ilgilenen kişiler arasında yayılmış ve rağbet görmüştür. Hatta bu rağbet İslamcı simalarda tepkiye neden olmuş ve ilmi reddiyeler yazılmıştır.¹²⁹

4.1.2.1. Eserleri

Baha Tevfik'in çok kısa ama bir o kadar da verimli bir yazı hayatı vardır. Telif ve tercüme irili ufaklı yirmi kitap, gazete ve mecmualarda da yüzlerce yazısı vardır. Eserleri edebi eserler ve felsefi ve sosyolojik eserler olarak iki alanda yoğunlaşır.

Baha Tevfik daha çok mensur tarzda yazılmış şiirler yazmıştır. İzmir İdadisinde okuduğu sıralarda şiire merak salan hatta bu yüzden sınıf tekrarı yapmak zorunda kalan Baha Tevfik, ilerleyen yıllarda şiiri “bir mahsulat-ı marazi” olarak görmüş ve şiirle uğraşmayı bırakmıştır. Şiire ilişkin değişen fikirlerini “*Edebiyat Kat'iyyen Muzırdır*” adlı makalesinde genişçe anlatır. Ancak tüm bunların yanı sıra yazdığı şiirler edebi bir ürün olma özelliğini hak etmiştir. Onun ilk ve nazım şekliyle yazdığı tek şiiri, padişah II. Abdülhamit'e yazdığı ve edebi tür olarak tam bir methiye olarak değerlendirilebilecek olan “*Tebrik-i Cülus*” adlı şiiridir. Baha Tevfik bu şiirini padişahın hilafetteki 28. yıldönümü münasebetiyle yazmış, şiirinde padişahın memleket ve millet için hayırlı hizmetleri övmüştür.¹³⁰ Bu şiir şekil olarak divan nazım şekline uygundur. Aruz vezniyle beyitler halinde ve ağır bir dille yazılmıştır.

Baha Tevfik daha sonra edebiyat tarihimizde Halit Ziya'nın yaygın bir tür haline getirmiş olduğu şiirle nesir arasında bir yer işgal eden¹³¹ “mensur şiir” türünde şiirler kaleme alır. Bu şiirlerinde insana ait şahsi duyguları ve cansız eşyayı ele alır. Bu cansız

¹²⁹ Bu reddiyelerin ilki, Harputizade Mustafa Efendi'nin “*Red ve İsbat*”, İsmail Ferid'in “*İbtal-i Mezheb-i Maddiyun*”, Şehbenderzade Ahmed Hilmi'nin, “*Maddiyun Meslek-i Dalaleti*” ve İsmail Fenni'nin (Ertuğrul) “*Maddiyun Mezhebinin İzmihlali*” adlı reddiyelerdir. Uçman, DİA., age., s.453.

¹³⁰ İlerleyen yıllarda birçok aydın gibi Baha Tevfik te sıkı bir Abdülhamid muhalifi olacaktır. Bu şiirin içeriğine bakıldığında Baha Tevfik'in o yıllarda henüz materyalizm ile tanışmadığı ve kutsal addedilen hilafet, hac, cami, vs. gibi kavramlarla henüz savaştığını görmek mümkündür. (hazırlayanın notu.)

¹³¹ Ömer Faruk Huyugüzel, **Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerine Bir Araştırma**, İzmir:1984, s.53.

varlıklar adeta canlı birer varlık gibi ele alınır ve insana ait birtakım duygular onlara verilir. Bu şiirler *Domino*, *Şekerleme Kasesi*, *Vazo*, *Şair* ve *Camekan* adlı şiirlerdir.

Kitap Halinde Yayımlanmış Eserleri

1. Fransızca iştikak lügatı: (Hasan Vasfi Mentesh'le birlikte)İstanbul:1907, 320 s.
2. Tetkikat: teracim-i Ahval İstanbul:1909, 40 s.
3. Ba'sü Ba'de-l Mevt(Leon Tolstoy'dan Tercüme)İstanbul:1910, 167 s.
4. Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlâk(Ahmed Nebil ile birlikte)
5. Vahdet-i Mevcut-Bir Tabiat Âliminin Dini(Ahmed Nebil ile birlikte Ernest Haeckel'dentercüme) İstanbul:1911, 88 s.
6. Madde ve Kuvvet (Ahmed Nebil ile birlikte Ludwig Buchner'den tercüme) İstanbul: 1911, 219 s.
7. Feminizm Ve Âlem-İ Nisvan (Odette Lacquerre'den tercüme) İstanbul: 1912, 85 s.
8. Psikoloji- İlm-i Ahvâl-i Ruh (Ahmed Nebil ile birlikteRibot, Fouillee, Worms, Rabier, Boirac, de Laoutiere'den bittasarruf tercüme) İstanbul: 1912, 203 s.
9. Nietzsche Hayatı Ve Felsefesi (Ahmed Nebil ve Memduh Süleyman ile birlikte) İstanbul: 1912,
10. Karagöz Salnamesi, İstanbul: 1913, 120 s.
11. Muhtasar Felsefe İstanbul: 1913 231 s.

Baha Tevfik'in Osmanlı Fikir Hayatına Etkileri

Baha Tevfik, tenkitleri, kalem kavgaları, felsefeye olan tutkusu ve edebi kişiliği itibariyle II. Meşrutiyet döneminin en renkli kişiliklerinden biridir. Henüz lise yıllarında başladığı ve ölümüne kadar sürdürdüğü yazı hayatında pek az insanının başarabileceği miktarda yazı kaleme almıştır. Bu yazılarında samimiyetle inandığı değerlerin hararetleli bir savunucusu olmuş ve toplumu o değerlerin öngördüğü biçimde etkilemek istemiştir.

Baha Tevfik'in hayata ve olaylara, natüralist, pozitivist, materyalist ve immoralist bir bakış açısı vardır. Doğal olarak eserlerine yansıyan bu bakış, gerek kendi yaşadığı dönem, gerek sonrası nesiller üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. İlk olarak onun

ve arkadaşı Ahmed Nebil'in kaleminden dilimize çevrilen Ludwig Buchner'in Madde ve Kuvvet adlı eseri özellikle üniversite öğrencileri üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Bir anlamda materyalist düşüncenin Türkiye'ye girişine kapı açan kişi Baha Tevfik'tir. Bu yönüyle I.Meşrutiyet döneminde Beşir Fuat'ın oynadığı rolü oynamıştır.

Baha Tevfik'in fikir ve edebiyat düşüncesinde Namık Kemal, Beşir Fuat, Abdullah Cevdet gibi yerli yazar ve düşünce adamlarının yanı sıra Emile Zola, Gustave Flaubert, Leon Tolstoy, Guy de Maupassant, Kant, Ludwig Buchner, Ernest Haeckel gibi Batılı fikir ve yazarlar etkili olmuştur. Eserlerinde bu fikir adamlarından hayranlıkla bahseder. Hatta Nietzsche'nin hayatı ve felsefesini anlatmak amacıyla aynı isimde bir eser bile kaleme alır.

Baha Tevfik Tanzimat döneminden beri yön problemi yaşayan Türk aydınları içerisinde yönünü tamamen Batıya çeviren ve bunu ısrarla vurgulayan ilk kişidir. O, Batıyı tek doğru yön ve gaye olarak görür ve kararlı bir biçimde bunu savunur. Bu uğurda o dönem fikir hayatında çok tepkiyle karşılanan Darwin'izm, ateizm, monizm, materyalizmi topluma yaymak için hatırı sayılır bir gayrete girer.

Baha Tevfik'in bu gayreti sonuçsuz kalmamış, pek çok önemli fikir ve edebiyat adamı üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Bunların içinde ilk akla gelen Ömer Seyfettin'dir. Ömer Seyfettin'in hikâyeciliğinde eski alışkanlıklara, törelere karşı açılan savaşta Baha Tevfik'in İmmoralizm'ini bulmak mümkündür. Daha çok Türkçü yönü ön planda tutulan ve bu yüzden hep Ziya Gökalp'tan etkilendiği vurgulanan Ömer Seyfettin, aslında Baha Tevfik'in sıkı dostu ve hayranıdır. Ömer Seyfettin'in yakın arkadaşı Bezmi Nusret (Kaygusuz) bu durumu;

“Baha Tevfik garp edebiyatı ve tefekkür âlemini iyi tetkik etmişti. Hatta diyebilirim ki Ömer Seyfettin'i yetiştiren odur.”¹³² diye ifade eder. Yine Ömer Seyfettin'in yakın arkadaşı Aka Gündüz bu konuda şunları anlatır (Ömer Seyfettin) İzmir' e gidinceye kadar Fransızca bilmezdi. Birçok şeyleri ben tercüme ederdim. Orada entelektüel muhitle tanıştı. İzmir, aslında insanın gözünde büyür. Münevveri en az yer İzmir'dir. Bu meyanda Gümrükteki Türkçü Necip ve Baha Tevfik'le tanıştı. Bunları bana hep kendisi anlattı. Baha Tevfik buna:

-Azizim, senin edebiyata büyük istidadın var. Fakat olduğun noktada kalacaksın. Katiyen ilerleyemeyeceksin. Bir ecnebi lisanı bilmiyorsun. Mutlak isim yapabilmek için Fransızca öğrenmelisin. Yoksa harabat şairleri gibi kalırsın. Bu sözler Ömer'e

¹³²Kaygusuz, age., s.28-29.

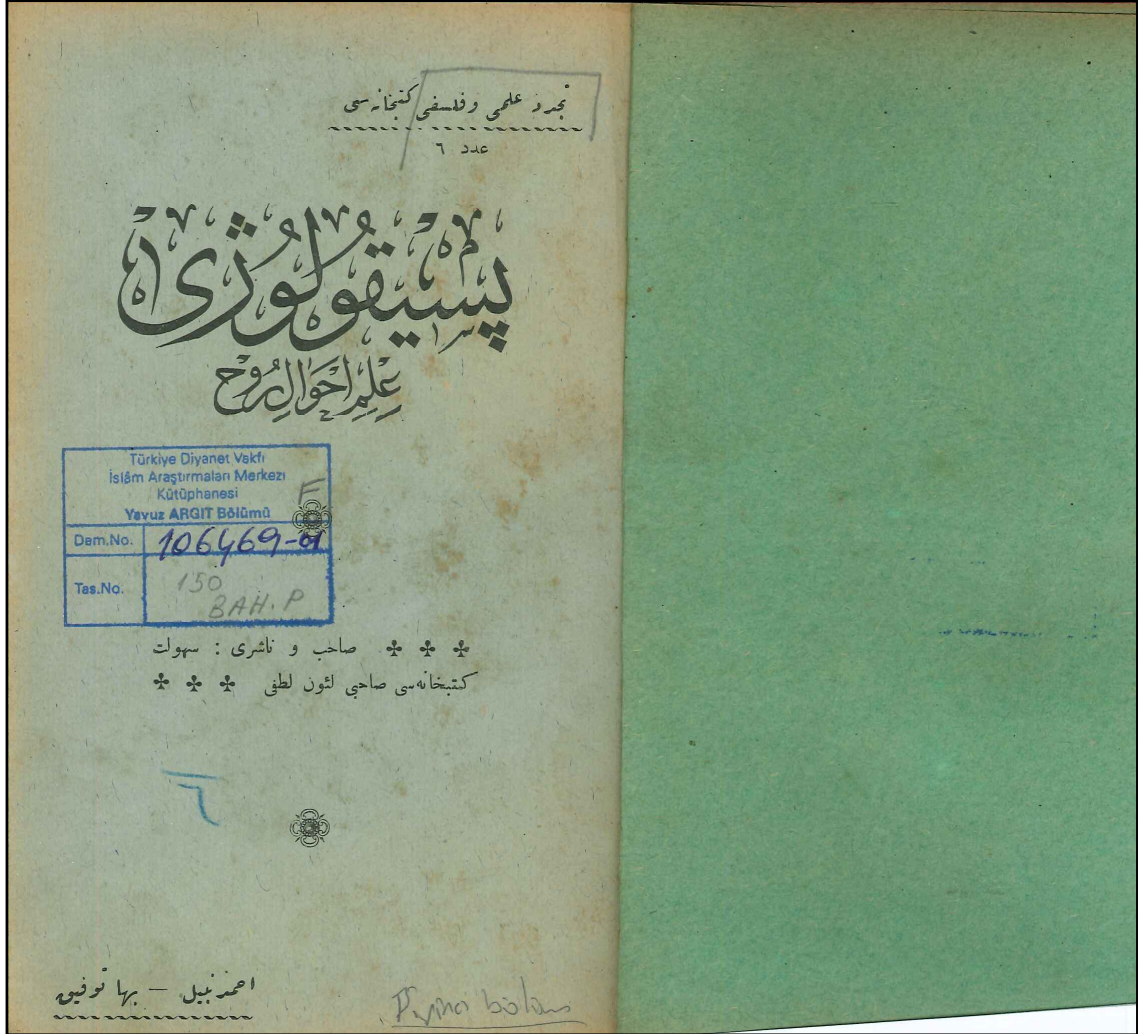
çok tesir etmiş. Bu sözleri hazmetmiş. Ertesi gün hemen bir Fransız pansiyonuna geçiyor, Türkçe konuşmamak için dışarıya az çıkıyor. Ayrıca müşküllerini Baha Tevfik'le halleder ve ders verirmiş. Üç sene sonra Paris'te çıkan Mercur de Soleil mecmualarında Perviz imzasıyla şiirler yazıyor, mecmualarda basıyordu...¹³³

Baha Tevfik ayrıca o dönemde yaşamış edebi ve fikri şahsiyetlerden olan Memduh Süleyman, Ahmed Nebil, Şahabeddin Süleyman, Aka Gündüz, Suphi Ethem gibi kişileri ciddi biçimde etkilemiştir. Bu kişiler bu etkiyle pek çok eser kaleme almışlar ve Baha Tevfik'ten hep saygı ile söz etmişlerdir. Yakup Kadri Zoraki Diplomat adlı eserinde Ahmed Nebil için "Baha Tevfik'e edebiyat çömezliği yapan adam olarak söz eder.

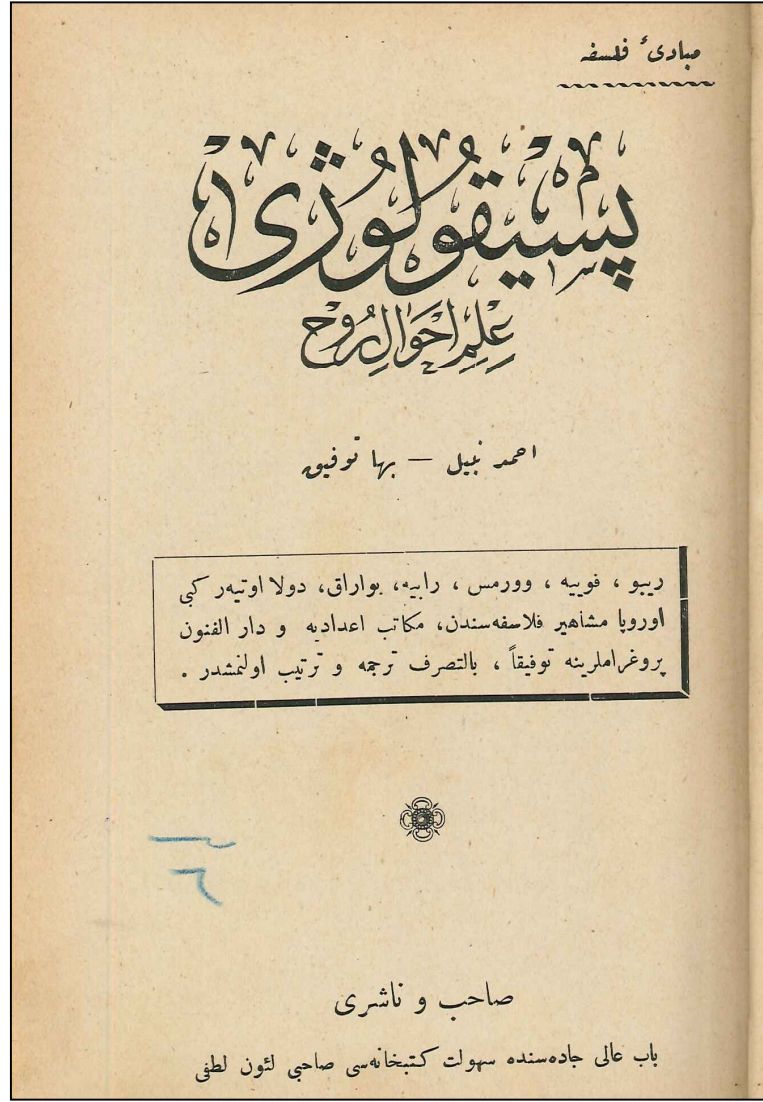
Sonuç olarak Baha Tevfik gerek yazdıklarıyla gerek savunduklarıyla Türk düşünce hayatında bir dönem çok etkili olmuş olan Darwinist, Materyalist ve Pozitivist akımın öncüsü olmuş ve Türk aydını üzerinde bu anlamda ciddi etkiler bırakmış bir kişidir.

¹³³ Aka Gündüz, "Ömer Seyfettin İhtifali", Vakit, nr.7766, 24 Ağustos 1939

4.2. Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Ruh Adlı Eserin Biçim Açısından Değerlendirilmesi

Fotoğraf 12. Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Ruh Adlı Eserin kapak fotoğrafı.

Fotoğraf 13. Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Ruh adlı eserin iç kapak fotoğrafı.

*Mebadi-i felsefe*¹³⁴

Psikoloji-İlm-i Ahval-i Ruh

Ahmed Nebil- Baha Teyfik

Ribot, Fouillee, Worms, Rabier, Boirac, de Laoutiere gibi Avrupa meşahir-i felasifesinden mekteb-i idadiye ve Darülfünûn programlarına tevfikân bittasarruf tercüme ve tertip olunmuştur.

Sahib ve Naşiri

Bab-ı Ali caddesinde suhulet Kütüphanesi sahibi Leon Lütfi

¹³⁴ Psikoloji-İlm-i Ahval-i Ruh adlı eserin iç kapak fotoğrafına ait çevrim yazı.

Ahmet Nebil ile Baha Tevfik'in "Psikoloji, İlm-i Ahval-i Ruh" adlı eseri H.1328 (M.1910-1911) yılında¹³⁵, İstanbul'da Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaasında basılmıştır. Eser, içinde *ilim, ilimlerin sınıflandırılması, felsefe, felsefenin ehemmiyeti* adlı alt başlıkların bulunduğu bir *mukaddeme* ile *psikolojinin tarifi, vicdan, psikoloji ile fizyolojinin farkları, psikolojide usul, psikolojinin kısımları* adlı başlıkların bulunduğu bir *medhal*¹³⁶ kısmıyla başlamaktadır. Ardından eserin ana fikrinin verildiği dört bölüm¹³⁷ gelmektedir. Bu bölümler insanın sevinç ve üzüntü gibi duygularının anlatıldığı hassasiyet, seçme özgürlüğü, arzu, seçme özgürlüğünün varlığı, içgüdü gibi konuların anlatıldığı "iradât" ve "irade-i cüz'iyeye", insanın düşünebilme yetisinin ele alındığı "Fikret" ve ruh ile beden arasındaki ilişkinin verildiği "Ruh ile cismin beynindeki münasebet" adlı bölümlerdir. Bu temel dört bölümden sonra yazarın felsefenin alt dallarını anlattığı bir bölüm ve fihrist vardır. Eser toplam iki yüz üç sayfadır. Kitabın en sonunda konuların hangi sayfalarda verildiğinin gösterildiği bir fihrist vardır.

Eserde noktalama işaretleri yaygın olarak kullanılmıştır. Nokta, noktalı virgöl, iki nokta, üç nokta, virgöl, ünlem ve soru işareti kullanımı günümüz metinlerindeki kullanımına benzer biçimdedir. Ayrıca parantez, köşeli parantez ve tırnak işaretleri de bugün kullandığımız şekliyle mevcuttur. Normal parantezler daha çok metin içerisinde açıklanan bir kelime veya kavram için kullanılırken; köşeli parantezler dipnotlar ve başka kitaplardan yapılan alıntılar için kullanılmıştır.

Dipnotlar tıpkı günümüz ders kitaplarındaki gibi sayfanın alt tarafında bulunan bir yarım çizginin altında verilmiştir. Bazı dipnotlar köşeli parantez içinde yıldızla belirtilirken, bazıları içinse rakamlar kullanılmıştır. Bu dipnotlarda her başlık veya bölüm bittiğinde numaralandırma da bitirilmiş ve diğer başlıklar için yeniden başlatılmıştır.

Eserde dikkat çekici bir husus, metin içerisinde Latin alfabesinin kullanılmış olmasıdır. Özellikle Batılı kaynaklardan yapılan alıntılarda bazı kuram ve kavramlar ile şahıs isimleri hem Arap alfabesiyle, hem de Latince yazılmıştır. Kuram ve kavramların genellikle Osmanlıca-Fransızca karşılıkları birlikte verilmiştir. Kitabın baş tarafında

¹³⁵ Bağcı, age., s.230.

¹³⁶ Medhal: giriş, önsöz, esere giriş. Develioğlu, age.

¹³⁷ Binaenaleyh kitabımızı dört kısma ayırıyoruz. Ahmed Nebil-Baha Tevfik, **Psikoloji İlm-i Ahvâl-i Ruh**, İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası. H.1328 (M.1912), s.43.

Baha Tevfik'in tek başına veya Ahmed Nebil ile birlikte yazdıkları veya tercüme ettikleri eserler için kısa tanıtım yazıları mevcuttur. Başındaki şu metinden eserin okullarda ders kitabı olarak okutulması amacıyla yazıldığını anlamak mümkündür:

“Ribot, Fouillee, Worms, Rabier, Boirac, de Laoutiere gibi Avrupa meşahir-i felasifesinden mekteb-i idadiye ve Darülfünûn programlarına tevfikân bittasarruf tercüme ve tertip olunmuştur.¹³⁸”

Eserin dili günün şartlarına göre oldukça bilimsel ancak anlaşılır ve akıcıdır. Bu durum yazarların özellikle de Baha Tevfik'in edebiyata, nazım ve şiire dair olan yeteneği ve ömrünün büyük bölümünü verdiği gazeteciliğin etkisine bağlanabilir. Yazarın, Türk öykücülüğünün büyük kalemi ve dilde sadeliğin hararetli savunucusu Ömer Seyfettin'in edebiyattaki ustası olmasına bakılırsa bu durum daha rahat anlaşılır.

Eserin içerik düzeni ve bölümlerin sırası günümüz ders kitaplarındaki ünite düzenine benzemektedir. İlk bölümler arkadan gelecek bölümlere zihinsel hazırlık yaparcasına genel bilgilerin verildiği bölümlerdir. İlerleyen sayfalarda ise kitabın asıl konusu olan psikoloji ve onun kavramları verildiği bölümler gelmektedir. Kitabın en sonunda ise bölümler ve onların hangi sayfada geçtiğini belirten bir fihrist vardır.

Kitabın sayfa düzeni de günümüz ders kitaplarına büyük ölçüde benzemektedir. Sayfaların üst kısmında bir çizgi çekilmiş ve üstüne ilgili bölümün adı ile sayfa numaraları yazılmıştır. Bölümler ve başlıklar koyu renk mürekkeple belirgin halde yazılmış, bölümlerin sonu birtakım özel süsleme şekilleri ile bitirilmiştir. Yine yer yer başlıkların da aynı şekilde verildiği görülür.

Yazarlar kitaplarda vermek istedikleri mesajı bezen soru cümleleriyle başlatmakta, ardından bu soruya cevap vermektedirler. Bu da okuyucunun dikkatini çekme ve konuyu ilginç kılma amacı olduğunu düşündürmektedir.

¹³⁸ Ahmed Nebil-Baha Tevfik, age.s.4

4.3. Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Ruh Adlı Eserin İçerik Açısından Değerlendirilmesi

Ahmet Nebil ile Baha Tevfik'in *Psikoloji, İlm-İ Ahval-i Ruh* adlı eseri günümüz psikoloji ders kitaplarına benzemesi bakımından bu çalışmada ele alınan diğer eserlerle kıyaslandığında bariz biçimde önde gelmektedir. Çünkü konular ünite şeklindedir ve ünitelerin bölümleri ve alt başlıkları sistematik olarak ilerlemektedir. Ayrıca psikoloji ve diğer konularla ilgili kuram, kavram ve teoriler için yapılan alıntılar özenle verilmiş ve kaynak gösterilmiştir.

Eserin giriş kısmı Sokrates'in bir öğrencisine sorduğu ilim nedir? Sorusuna, öğrencisinin bir tanım yapmak yerine, üç ilmin ismini sayması üzerine, Sokrat'ın:

- "İlim; efkâr-ı umumiyenin hey'et-i mecmuasıdır."

Diyerek yaptığı ilim tanımıyla başlar. Devamında Aristo ve Haeckel' gibi filozofların, ilim tanımları verilmekte ve bu tanımlar örneklerle izah edilmektedir. Bu tanımların ortak noktası, bir bilginin bilimsel bilgi olabilmesi için sahip olması gereken temel özelliğin, onun genellenebilir olması, kanun haline getirilebilmesi ve sınırlarının belirlenmesidir.

İnsan tabiatı gereği her olayın nedenini bilmek ister. Bu yüzden sürekli sorular sorar ve aldığı gündelik cevaplar onu tatmin etmez ve bu cevaplar mutlaka yeni soruları akla getirir. Bu duruma son vermenin tek çaresi bilimlerin genel-geçer kanunlarının öğrenilmesi ve bu kanunların evrendeki tüm olaylara uygulanmasıdır. Örneğin; yerçekimi kanunu bilindiği takdirde, eşyanın yere düşmesi, gel-git olayı hatta gzyaşlarımızın yere doğru düşmesinin tek bir açıklaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ya da Kimya biliminin "her kimyasal tepkimede ısı açığa çıkar" kanunu birçok soruyu tek başına cevaplamaktadır. Öyle ise bilimlerin genel kanunlar ile desteklenmelidir.

Giriş bölümünün ilerleyen paragraflarında ise bilimlerin ayrışmasının lüzumu ve gerekçeleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu bölümde bilimlerin ne zamandan itibaren ve hangi filozoflar tarafından sınıflandırıldığı ile bazı bilim dallarının neden ayrı bir bilim olmadığını hakkında açıklamalar yer alır. Bu bölümde yazarlar bazı bilim dallarını tek tek ele alarak ne zaman kim tarafından ayrı bir dal olarak ele alındıklarını belirtirler. Avrupalı bilim adamları Newton, Bacon, Spencer, Comte, vb. bu konudaki görüşleri aktarılır. Bilim dallarının hem Osmanlı'daki isimleri, hem de Batıdaki isimleri

birlikte verilir. Kimya, Fizik, Biyoloji ve bunların alt dalları ve onların bilim olma serüveninde geçirdikleri aşamalar uzun uzadıya anlatılır.

Bilim dalları maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılmakta yukarıda saydığımız bilimler maddi; felsefi ilimler ile toplum bilimleri ise manevi ilimler olarak adlandırılır.

Bu bölüm felsefi ve toplum biliminin alt dallarının sayıldığı ve psikolojinin yerinin tayin edildiği bir paragrafla son bulur. Bu paragrafta, felsefi bilimler Psikoloji, Mantık, Metafizik ve Ahlâk bilimi olarak dörde; toplum bilimleri ise; Dilbilim, Tarih, Siyaset bilim, Uluslararası ilişkiler, Uluslararası hukuk bilimi ve İktisat olarak altı bölüme ayrılır.

Özetle giriş kısmı, genelde bilimin sınıflandırılması ve bilim dallarının çıkış noktaları, birbiriyle olan ilişkileri, farklılık ve benzerlikleri ile hal-i hazırdaki durumlarının anlatılması, özelde ise bunların arasında psikolojinin yerinin belirlenmesi amacı taşımaktadır denilebilir.

Medhal (giriş) adlı bölümde psikolojinin tarifıyla bu bilim dalının özerk bir disiplin olma serüveni hakkında bilgi verilir. Bu bölümde psikolojinin artık bağımsız bir bilim dalı olarak adlandırıldığını ve bunu kendi sahasında gösterdiği gelişim ve bilimsel genişlik sayesinde hak ettiği vurgulanır.

Yazarlar ruhsal süreçlerin birbirinden çok farklı olduklarını ancak hepsinin ortak bir noktada buluştuklarını ifade ederler. Bu ortak nokta ise hepsinin aynı vasıta ile hissedilmesidir. Bu vasıtaya psikoloji lügatinde *vicdan* denildiğini, ancak bu ahlâk kitaplarında iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış ayırmaya yarayan hisle eşanlamlı olmayıp; insan tabiatında kendi kendini hissedilen bir his olduğu ifade edilir.

Bu bölümde psikoloji ile fizyoloji bilimlerinin birbiri ile olan ilişkisine değinilmekte ve bazı düşünürlerin düşünme, anlama vb. aslında psikolojinin alanına giren zihinsel süreçlerin salt beyindeki sinirler aracılığıyla gerçekleşmesinden dolayı fizyolojik olarak görme eğiliminde oldukları belirtilir. Hatta bu yüzden psikolojiyi de fizyolojinin bir alt şubesi olarak gördüklerini belirtilmiştir. Ancak bu fikrin bazı düşünürler tarafından kabul edilmediği, çünkü sinirler ancak istemli olan bu süreçlerin amaca ulaşması için aracılık etmektedirler. İlk karar bunlardan çıkmamaktadır. Bir bakıma asıl yetkili değillerdir. İşte bu yüzden bu süreçler kendini his eden bir başka şeyin (*vicdan*) ürünüdür. Ancak gerçekleştikten sonra biz beyindeki tezahürlerini

görebiliriz. Oysaki bunların ilk kararını veren başka bir merkez olduğu aşikârdır. Bu durumda bu gibi süreçler fizyolojinin değil, psikolojinin ilgi alanına girmektedirler.

Psikoloji tıpkı diğer bilim dalları gibi genel-geçer kanunlar ortaya koymak zorundadır. Hiçbir psikolog dikkat ve araştırmasını yalnız kendi ruhsal ve zihinsel yetileriyle sınırlayamaz. Tüm insanlarda bulunabilecek hatta kendinde bulunmayan söz konusu süreçlerle meşgul olmak zorundadır. Örneğin; ruh ve akıl sağlığı yerinde olan insanlar kadar, hastalar, deliler, katiller gibi farklı toplum tabakaları üzerinde çalışmak zorundadır. Özellikle bu kişilerin bozulan akli yetileri, psikologlar için çok dikkat çekici bir saha açmaktadır.

İnsanların hayvanlardan ayıran özelliği olan düşünebilme yetisi akıl sayesinde olmaktadır. Bu ise ortaya koydukları maddi eserlerle kendini gösterir. Örneğin, resim, müzik, şiir, heykel gibi güzel sanatlar, bunları yapan sanatkârların iç dünyalarının, yaşadıkları ruhsal süreçlerin dışı vuru mudur. Bir toplumun dili, bilime kazandırdıkları kavramlar, sanat eserleri hatta geçmişte başardıklarını kaydeden tarihleri bile o toplumun bireylerinin iç dünyasının dışı yansımış halinden başka bir şey değildir. Bu açıdan bakıldığında psikoloji, tüm bilim dallarıyla çok sağlam bir ilişki halindedir. Onlar psikolojik araştırmalar için eşsiz fırsatlar sunmaktadırlar.

Bu bölümün sonunda psikolojinin fizyoloji veya diğer bilimlerin çalışma alanlarına girmemesi gerektiği belirtilir. Psikolojinin temel uğraş alanı insandaki üç ruhsal süreçtir. Bunlar; *melekât-ı ruhiye* adı verilen *hassasiyet*, *irâdât*, *fikret*dir. Bunlar her ne kadar birbirinden farklı süreçlerse de çoğu zaman iç içedirler ve birlikte çalışırlar. Örneğin; bir iş için karar verildiğinde *irade* iş başındadır. Hemen ardından o işin neticeleri düşünülür. Bunu yapan muhakeme yani *fikret* özelliğidir. Son olarak yapılacak işin arzu edilen neticeyi vermesini istemek ise *hassasiyet* kuvvesidir. İşte bu üç kuvvet, ruh denilen soyut kavramı oluşturan unsurlardır.

Eserin birinci bölümü *hassasiyet* bahsidir.¹³⁹ Hassasiyet iki ana şubeye ayrılır. Birincisi *teessürat*, ikincisi *temayülât* ve *ihtirasat* şubeleridir. Eserde *teessürat* adı verilen ruhsal süreç için sevinç ve üzüntü gibi iki temel duyguyu örnek vermektedir. Her insan günlük yaşantısında mutlaka bu iki duyguyu yaşamakta ise de bunları tam olarak tarif etmek mümkün değildir. Tabiatını tam olarak tarif edemediğimiz bu iki duygunun özelliklerini, bireysel yaşam tecrübelerimiz sayesinde anlarız.

¹³⁹ Ahmed Nebil-Baha Tevfik, age.s.44

Sevinç ve üzüntü görecelidir. Şiddet ve süresi değişiklik gösterir. Bu değişiklikte sevinç ve üzüntüye sebep olan olayın niteliğinin, zamanlamanın ve bu duyguları yaşayan veya yaşatan kişinin psikolojisinin etkileri vardır.

Günümüz psikoloji kitaplarında da bu durum, benzer faktörlerle açıklanmaktadır. Sevinç ve üzüntüye sebep olan bir olayın büyüklüğü, zamanlaması ve bu olayı yaşayan kişiye göre farklılık göstermektedir. Genel anlamda önemsiz ve küçük olarak nitelendirilen bir olay nispeten önemli ve büyük bir olay kadar sevinç ve üzüntüye sebep olmaz. Yine olayın meydana geldiği zaman dilimi ve o zaman diliminde olayı yaşayan kişinin içinde bulunduğu psikolojik durum, olaya verilen tepkinin şiddetini belirlemektedir. Aynı kişi aynı olaya, farklı zamanlarda farklı şiddette üzüntü ve sevinç tepkisi verebilir. Yine insanların ortak bir olaya birbirinden çok farklı şiddette tepki vermelerine sıkça rastlanır. İnsanlar yokuş aşağı kaymaya başlayan bir arabanın içindeyken dehşet değil korku yaşarlar. Ancak arabanın tekerlekli bir kosterin üstünde olduğu biliniyorsa korku daha az olacaktır. Biri tarafından önemsenmediğinin kendisine söylenmesi durumunda da benzer duygu farklılıkları yaşanır. Sana aldırış etmiyorum, seni önemsemiyorum şeklindeki bir konuşmaya maruz kalan kişi bu sözü söyleyeni kişinin durumuna veya kendi anlık durumuna göre birbirinden tamamen veya şiddet yönüyle farklı şeyler hisseder. Söyleyen kişi bir yabancı ise öfkelenme, arkadaş ise kırılma, üzülmeye şayet daha önce hiç görmediği bir akıl hastası ise hiç üzülme veya zıt yönlü başka bir duygu durumu yaşanacaktır. Bu durum günümüz psikoloji kitaplarında *Bireysel farklar* ve *Algıda Seçicilik* ve *Bilişsel Değerlendirme* kavramlarıyla açıklanmaktadır.¹⁴⁰

Eserin ikinci bölümüne yazarlar tarafından *iradat* ismi verilmiştir.¹⁴¹ Bu bölümde *iradat* ruhsal süreçlerin(hadisat-ı ruhaniye) ikinci silsilesi olarak adlandırılır.

Bu bölümde *arzu*, *heves içgüdü*, *cebriyat* ve *özgür irade* gibi kavramları açıklanmıştır. Öncelikle dilimizde arzu ve hevesin aynı anlamda kullanılmasının yanlış olduğu, arzunun kişinin iradesiyle verdiği kararlar, hevesin ise herhangi bir şeye karşı duyulan basit istek olduğu ifade edilir. Heves gelip geçicidir ancak arzu böyle değildir. Arzu elde edilmesi imkân dâhilinde olan şeylere bakarken, heves böyle bir ayırım yapmaz. İnsan normal şartlarda olmasını istemediği şeylere de heves edebilir. Örneğin

¹⁴⁰ Rita L. Atkinson ve diğerleri, age., s.394-395

¹⁴¹ Ahmed Nebil-Baha Tefvik, age.s.64

eski zamanda yaşanmış eşkıya hikâyeleri dinleyen bir kişide, eşkıya olma hevesi uyanır ancak birisi ona eşkıyalık teklif etse bunu kesinlikle reddeder.

Bir diğer alt başlık “*cebriyat*”, “*determinizm*” ve “*iradenin varlığı*”dır. Burada¹⁴² insan zihninin günlük hayatta yaşadığı olaylar karşısında birbirine zıt birçok çözüm geliştirdiği ve her birinin muhtemel sonuçlarını düşünerek en sonunda birinde karar kılması ele alınır. Acaba kişi kendi hür iradesiyle mi böyle bir karar almakta, yoksa ona dışarıdan bir başka güç mü hükmetmektedir. Yani kişi seçimlerini yapmaktan özgür müdür? Değil midir? Ya da kişinin iradesi var mıdır? Yok mudur?

Yazarlar bu soru karşısında ahlâk ve bilimin ters düştüğünü iddia ederler. Özgür irade yok denildiğinde ahlakın olamayacağı, var denildiğinde ise psikolojinin bunu kabul etmediği ileri sürülür. Çünkü psikoloji bilim olduğuna göre ortaya kişiden kişiye, zamandan zamana değişmeyen kanunlar koyar. Kişinin herhangi bir sebepten dolayı bu kanunların öngördüğü şekilde değil de başka davranması söz konusu kanunları alt üst edecek ve ruhsal süreçler için kanun konamayacaktır. Bir bilim dalı kanunsuz olamayacağına göre, özgür iradenin varlığı psikolojinin yokluğu sonucunu doğurur. Bu ise imkânsızdır.

Üçüncü bölüm *fikret* adlı bölümdür. Bu bölümde insanın kendine ve dış dünyaya ait bilgileri ile ve bunların altında yatan fikirler sorgulanmaktadır. Fikirlerin his ve *idrak*, *hafıza*, *muhayyile*, *tecrid*, *ta'mim*, *tasavvur* ve *tasdik* adlı yedi kaynaktan beslendiği belirtilir.

His ve *idrak* başlığı, bugün psikoloji terminolojisindeki *algı* kavramını açıklamaktadır. Algının insan beyninin bir uyarıcı karşısındaki ilkin uyarılması, ardından onu anlamlandırması ve son olarak da uygun tepkiyi vermesi gibi üç aşamadan geçerek meydana gelen davranışta önemli bir yere sahip olduğu belirtilir. Bu süreç günümüz psikoloji kitaplarında davranışçı psikolojinin davranışı açıklarken kullandığı; (U-T) bağıdır. Her davranışın bir uyarıcı karşısında uygun bir tepki verilmesi amacına yönelik bir eylem olduğu ve bu davranışın meydana gelirken fiziksel anlamda belirli bir zaman dilimine ihtiyaç duyulduğu belirtilir. Örneğin yıkık bir duvarın görülmesi ve onunla ilgili akıl yürütülmesi durumu nasıl gerçekleşmektedir? İlk önce dış dünyada bir duvarın varlığı ve onun güneş ışınlarını yansıtması aşaması vardır. Ardından duvardan yansıyan bazı ışınların duvara doğru bakan kişinin gözüne isabet etmesi durumu

¹⁴² Ahmed Nebil-Baha Tefvik, age.s.66

gelmektedir. Göze gelen bu ışınlar, gözdeki sinirler aracılığıyla beyne iletilmektedir. İşte buna *his* denir ve buraya kadar olan süreç maddidir. Beyindeki bu his; yeter miktarda bir iz bırakıp zihinde duvarın bir şekli hayal edildiğinde maddi olan süreç bitmiştir ve o andan itibaren psikolojik süreç başlamıştır. Beyne hisler aracılığıyla gelen bilgilerin, eski bilgilerle desteklenmesi, kıyaslanması, tamamlanması ve son olarak da yeniden yorumlanarak yeni bir bilgi haline getirilmesi durumu yaşanır. Örneğin yıkık duvarın depremden dolayı yıkılan bir evden geriye kalan sağlam bir duvar olduğuna hüküm verilmesi gibi. İşte bu bilgi idraktır ve idrak mutlaka histen sonra gelmektedir.

Bu bölümde paylaşılan bir deney oldukça dikkat çekicidir. Bir ışık kaynağının karşısına oturtulan denek, ışığı gördüğü anda elinde tuttuğu elektrikli bir butona basmak zorundadır. Butonuna bağlı olan bir çingirak ise basıldığında ses çıkaracak şekilde düzenlenmiştir. Bir kronometre aracılığıyla denek 'in ışık kaynağını gördüğü saniye ile çingirak sesinin duyulduğu saniye belirlenmekte ve aradan geçen zaman hesaplanmaktadır. Bu zaman dört ayrı nitelik kazanmıştır. Birincisi ışığın göze gidişi ve göz tarafından hissedilmesine kadar geçen zamandır ki buna ilk fizyolojik zaman denir. İkincisi görme olayının gerçekleştiği andır ki buna ilk psikolojik zaman denir. Üçüncü olarak görme olayından sonra butona basma kararını verinceye kadar geçen zamandır ve buna ikinci psikolojik zaman denir. Son olarak butona basmak için verilen karar anından çingirak sesinin duyulduğu ana kadar geçen zamandır ve bu da ikinci fizyolojik zaman adını alır.

Bu bölümde ele alınan bir diğer konu temel beş duyu ve bunları hisseden organlardır. Koku alma duyusunun ile tat alma duyusunun birbiriyle sürekli etkileşim halinde olduğu ifade edilmektedir. Dokunma duyusunun ise sadece el aracılığıyla değil, bütün bedeni kaplayan cildimiz aracılığıyla meydana geldiği belirtilir. İşitme ve görme duyuları beş duyu içinde en önemli duyular olarak sayılmıştır.

Bu bölümdeki bir diğer başlık hafızadır. Günümüz psikoloji kitaplarında aynı isimle veya bellek olarak adlandırılmaktadır. İnsan beyninde sürekli olarak öğrenilen bilgilerin bir müddet sonra kaybolup, yerine yenilerinin geldiği, ancak bu kayboluşun geçici olduğu ve tam anlamıyla bir yok olma olmadığı belirtilir. Bunları yeniden geri getirmek mümkündür. İşte bu geri getirme fiilinin adı hatırlamaktır.

Burada bahsedilen durum, günümüz psikoloji kitaplarında da benzer şekilde ele alınmıştır. İnsan beyni kısa süreli ve uzun süreli bellek adında farklı işlevlere sahip iki

hafızaya sahiptir. Bilgiler önce kısa süreli hafızaya oradan da uzun süreli hafızaya aktarılır. Uzun süreli hafızaya aktarılan bir bilgi kolay kolay kaybolmamakta, kişi istediği zaman bu bilgileri hatırlayabilmektedir. Bu işleme “ara-bul, geriye getir” denilir.

Bir başka başlık *muhayyile* adıyla anılan hayal gücüdür. Eserde muhayyile insan zihninin bir birimi olarak ele alınır. İnsanlar daha önce görmediği, kimseden duymadığı, kendi kendine tecrübe etmediği birtakım düşünce, fikir ve olayları bu mekanizmayla bizzat kendileri oluşturmaktadırlar.

Bu bölümün önemli bir diğer başlığı akıldır. Eserde “*Raison*” kelimesiyle ifade edilen akıl, zihinsel süreçlerin toplamı olarak tarif edilmektedir. İnsan beyninin düşünce sürecinde kullandığı ve yukarıda sayılan mekanizmaların tamamı akli oluşturmaktadır. Bu bölümde bilginin doğası ele alınmaktadır. Bilginin en basit düzeyi his, en mükemmel hali ise tasdik olarak adlandırılır. Bilgilerinin nicel ve nitel anlamda çokluğu, karmaşıklığı ve birbiriyle ilişkilendirilebilmesi oranında insanlar bilgili, az bilgili veya cahil olmaktadır.

Aklın tarifinin yapıldığı bu bölümde, aklın kaynağı da sorgulanmaktadır. Akıl doğuştan mıdır? Tecrübelerin sonucu mudur? Ya da biriktirilmiş bilgilerin özü müdür?

Kant’ın saf aklın eleştirisi adlı kitabında akli doğuştan gören yaklaşımı ve bu yaklaşımın diğer düşünürler tarafından reddedilmesinin gerekçelerinin verildiği bu kısım genel itibarıyla bilgi hakkındaki felsefi yaklaşımları vermektedir.

Üçüncü bölümün son başlığı zihinsel faaliyetlerin neticesidir. Zihinsel faaliyetler sayesinde insanda sonsuz sayı ve nitelikte birtakım fikirler meydana gelmektedir. Bir sınır konulamayan bu fikirler üç temel özellik taşır. Kişinin kendi iç dünyasına ait olarak geliştirdiği enfüsi¹⁴³ fikirler, dış dünyaya yönelik afaki¹⁴⁴ fikirler ve hem kendi hem de dış dünya hakkındaki fikirlerinin kaynağına yönelik olarak geliştirdiği fikirlerdir. Bu üçüncü kısım bir yaratıcıya inananlara göre Allah, materyalistlere göre madde, başka düşüncelere göre daha başka bir şeydir.

Bu başlık, ele alınan konunun psikolojinin değil metafiziğin konusu olduğunun ifade edildiği bir cümle ile bitmektedir.

Dördüncü bölüm ruh ile cisim arasındaki münasebet adlı bölümdür. Bu bölümde manevi olan ruhun, maddi olan beden üzerinde etkisinin olduğu ancak bunun ne olduğu

¹⁴³ Enfüsi: Nesnelere gerçeğine değil, ferdin düşünce ve duygularına dayanan, öznel. Develioğlu, age.

¹⁴⁴ Âfâki: Dış dünyaya dönük. İnsanın iç dünyasının dışında kalan âlem. Nesnel. Develioğlu, age.

ve nasıl olduğunun açıklığa kavuşması gerektiği belirtilir. Korku, üzüntü veya sevinç gibi ruha ait olan duyguların, insan bedeninde saptanmış değişiklikler yaptığını ve bunun tüm insanlara genellendiği belirtilir. Bu durumda ruh ile cesedin birbiriyle ilişkisinin kesinleştiği sonucu çıkarılır ancak bir erkek ile bir kadının, bir hasta ile sağlıklı bir kişinin, çocuk ile yetişkinin aynı yaşantılar karşısında farklı bedensel tepkiler verdiği açıktır. Yine aynı şekilde insan beynine gelen bir darbe veya hastalık sonucu insanın bazı zihinsel yetilerini kaybetmesi, üzücü bir haber sonucu bazen bedeninin biyolojik olarak ölmesi herkesin bildiği yaşantılardır.

Bu konunun da psikolojiden çok metafiziğin konusu olduğu ve metafizikte vahdet-i vücut başlığı altında incelendiği belirtilir.

Bu başlıkta Avrupalı filozofların özellikle de Ribot ve Descartes'in evrenin ilk maddesi hakkındaki görüşleri açıklanır ve Descartes gibi düşünürlere göre bir yaratıcı tarafından hem ruhun hem de bedeninin birbiriyle ilişkili olacak şekilde yaratıldığı belirtilir.

Estetik adlı başlıkta zevk, sanat ve güzel kavramları açıklanır. Estetiğin güzelin bilimi olduğu, onun anlaşılması için söz konusu kavramların anlaşılması gerektiği belirtilir.

Canlıların değişmez özelliği olan hareket, hayatlarını devam ettirebilmelerine yarayacak bir iş, uğraş ve meslek ile sürekli meşgul olmalarını sağlar. İnsanlar hayatları boyunca sürekli hareket ve çalışma halindedir. Bu çalışma neticesinde zaruri ihtiyaçlarını tamamen karşılasalar bile çalışmaktan asla vazgeçmezler. Karşılığında maddi hiçbir karşılık almayacaklarını bildikleri işler bile yaparlar. İşte hiçbir karşılık almadan yaptıkları bu işe zevk denir. Sanatçıların işte bu zevk sayesinde sanatlarını herhangi bir maddi kaygı içinde olmadan icra eden kişiler olduğu, tıpkı çok sevdiği bir oyunu oynayan bir çocuğun ruh haliyle sanatlarını icra ettikleri belirtilir.

Başlığın sonunda güzelin ne olduğu sorusuna ilişkin açıklamalar ve bazı düşünürlerin güzel kavramı ile ilgili vecizeleri vardır. "*Ruhun Furu Halleri*" adlı başlıkta *uyku*, *rüya*, *uyurgezerlik*, *akıl hastalıkları*, *hayal görme* gibi kavramlarla ilgili açıklamalar vardır. Yazarlar eskiden çok gizemli görünen bu kavramların bugün bilim sayesinde basit bir şekilde açıklığa kavuştuğunu belirtirler.

Uyku zihinsel faaliyetlerin belirli bir zamanda durdurulması halidir. Günlük faaliyetlerin insan bedeninde meydana getirdiği yorgunluk, beyne giden kanın azalması

ve özellikle geceleyin insan cildi üzerinde uyarıcı etkisi bulunan güneş ışıklarının kaybolması uyku halini doğurur.

Uyku esnasında beyinde az miktarda bir kan akışı sayesinde meydana gelen kısmi bir titreşim sayesinde meydana gelir. Hayal kuvvesinin(muhayyile) uyanık iken insanın duyu organları sayesinde elde ettiği birbirinden farklı bilgileri, uyku esnasında kendine has bir şekil vererek adeta dokumasıdır.

Uyurgezerlik rüyaya benzer ancak sadece fikirlerin görüntülenmesi değil bedensel hareket gerektiren mükemmel bir ruhsal faaliyettir. Rüyalar karışık ve dağınık ancak uyurgezerlik aksine düzenli ve intizamlıdır. En zor ve tehlikeli işlerin uyurgezerlikle mükemmel bir şekilde yapıldığı görülmüştür.

Hissi marazlar başlığında *vehim, ümitsizlik, agorafobi, (açıklanan korkusu)* Fikret (düşünce) marazları başlığı altında hafıza kayıpları, *cinnet, şahsiyet marazları* başlığı altında da kişilik bozuklukları ele alınmıştır.

Ruhların mukayesesi adlı başlıkta Descartes'in hayvanın ruhu yoktur şeklindeki görüşünün bir zamanlar kabul gördüğü ancak şimdi bunun bir öğrenci idadiye öğrencisi tarafından bile reddedildiği belirtilir. Hayvanların kendilerine has bir sevinç, üzüntü, hafıza ve irade halleri vardır. Ruh sahibi olduklarına göre hayvanlara doğal olarak psikolojinin ilgi alanına girmelidirler.

Günümüz psikoloji kitaplarında psikolojinin organizma (hayvan ve insan) davranışlarını inceleyen bilim dalı olduğu belirtilmektedir.

Ruh-u insani başlığı altında genel olarak insanların birbirinden farklı özelliklere sahip oldukları izah edilir. Kimisi zeki, kimisi hassas, kimisi duygusaldır. Hatta zekâ olarak birbirine yakın olanların bazılarının hafızası, bazısının hayal gücü, bazısının da akıl yürütme özelliği diğerlerinden fazladır. İşte bu özelliklere bağlı olarak da insanlar tüccar, işçi, gazeteci, filozof vb. birbirinden farklı mesleklere yönelirler.

Umumiyet-i ruh adlı son başlıkta ¹⁴⁵ise bitkilerin tıpkı hayvan ve insanlardaki ruhsal faaliyetlere benzer birtakım tepkiler verdiği anlatılır. Bir bitkinin ışık ve yeraltındaki maddelere duyarlık göstermesi ruhun bir özelliği olan hassasiyete, üzerine yapılan bir işareti veya yarayı saklaması hafızaya, güneşe doğru dönmesi, köklerinin su ve gıdanın olduğu tarafa yönelmesi, çiçeklerinin açılıp kapanması ise ruhun en açık bir tezahürü olan harekete örnektir.

¹⁴⁵ Ahmed Nebil-Baha Tevfik, age., s.201

Yazarlar bitkilerin yukarıda sayılan özelliklerinden dolayı onlarda bir insanınki gibi bir vicdan (ruh) olabileceğini düşünmediklerini ancak bunun bütün bütün akıldan uzak görülmemesi gerektiğini belirtirler. Henüz bilim her şeyi tam olarak açıklayacak bir olgunluğa gelmediğine göre bu durum ihtimal dışı kabul edilmemelidir. Bitkiler ile hayvanların farklılaşması, beslenmeye ilişkin davranışlarıdır. Bitkiler yaşamlarını devam ettirmek için ihtiyaç duydukları gıdaların tamamını yerden alırlar, hayvanlar ise bunun için hareket etmek zorundadır. Bitkiler ihtiyaç duydukları besinleri bulduktan sonra dururlar daha fazlasını almazlar. Bu onlar için bir fizyolojik bir adet iken, zamanla onların asli tabiatları olmuştur. İhtiyaç duyduğu besin miktarını bulduktan sonra daha fazla büyümek için gıda alan bir bitki yoktur. Ancak hayvan ve insanlarda durum böyle değildir. Onlar ihtiyaçtan daha fazla besin için sürekli hareket halindedir ve bu hareket onların ruhunun mükemmelliğine hizmet etmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. YUSUF KEMAL BEY'İN “GAYETÜ'L BEYAN Fİ HAKİKAT-İ İNSAN YAHUD İLM-İ AHVAL-İ RUH” ADLI ESERİ

5.1. Yusuf Kemal Bey'in Osmanlı İlim Hayatındaki Yeri ve Önemi

Yusuf Kemal Bey, hakkında 21 Recep 1304 (M.15 Nisan1887) tarihli *Sicill-i Ahval*¹⁴⁶ defterinde geçen kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla H.1265 (M.1849) tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası, şimdiki benzeri Sayıştay olan Divan-ı Muhasebattan emekli İsmet Bey'dir. Yusuf Kemal Bey altı yaşında Sıbyan Mektebine başladı. İki yıl sonra padişah sultan Mecid zamanında Valide Sultanın II. Mahmud türbesi yanında yaptırdığı Darülmaarife kaydoldu. Burada dört yıl boyunca Arapça, Farsça ve Mukaddemat-ı Riyaziyat öğrendi. Buradan 9. Şevval 1282 (M.25 Şubat1866) tarihinde mezun olmuştur. Bu tarihten sonra lisan okulunda üç sene Fransızca öğrenim gördü. Yusuf Kemal Bey Arapça ve Farsçayı anlar, Fransızca ve İtalyancayı konuşur, Türkçe yazar ve Almancaya da aşinadır.

Hicri 27 Safer 1268 (M. 22 Aralık 1868)tarihinde, Meclis-i Hass-ı Vükela'da¹⁴⁷ açılan Fransızca imtihanını kazanarak henüz yirmi yaşında iken 500 kuruş maaşla Hariciye Nezaretinde (Dış İşleri Bakanlığı) bünyesinde bulunan, görevi Osmanlı ve yabancı devlet elçileriyle yazışmaları gerçekleştirmek olan “Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemi” ne çırak olarak atanmıştır.

1286 (M.1869-70) yılında Bahriye Nezâreti Celîlesi memuru olarak Viyana'da inşa edilen olan mitralyözlerin denemelerinde mütercimlik yapmak üzere tüfenkçi başı Miralay Salih Bey ile birlikte Viyana'ya gitmiştir. İstanbul'a geri döndüğünde ise eskisi gibi hariciye müşavirleri Fransızca müsvedde mütercimi sıfatıyla yine aynı kalemde çalışmaya başlayan Yusuf Kemal Bey, 1290 (M.1873-74) yılında ise 15 Lira maaşla

¹⁴⁶ BOA, *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri*, nu.10, s.619, 1304.

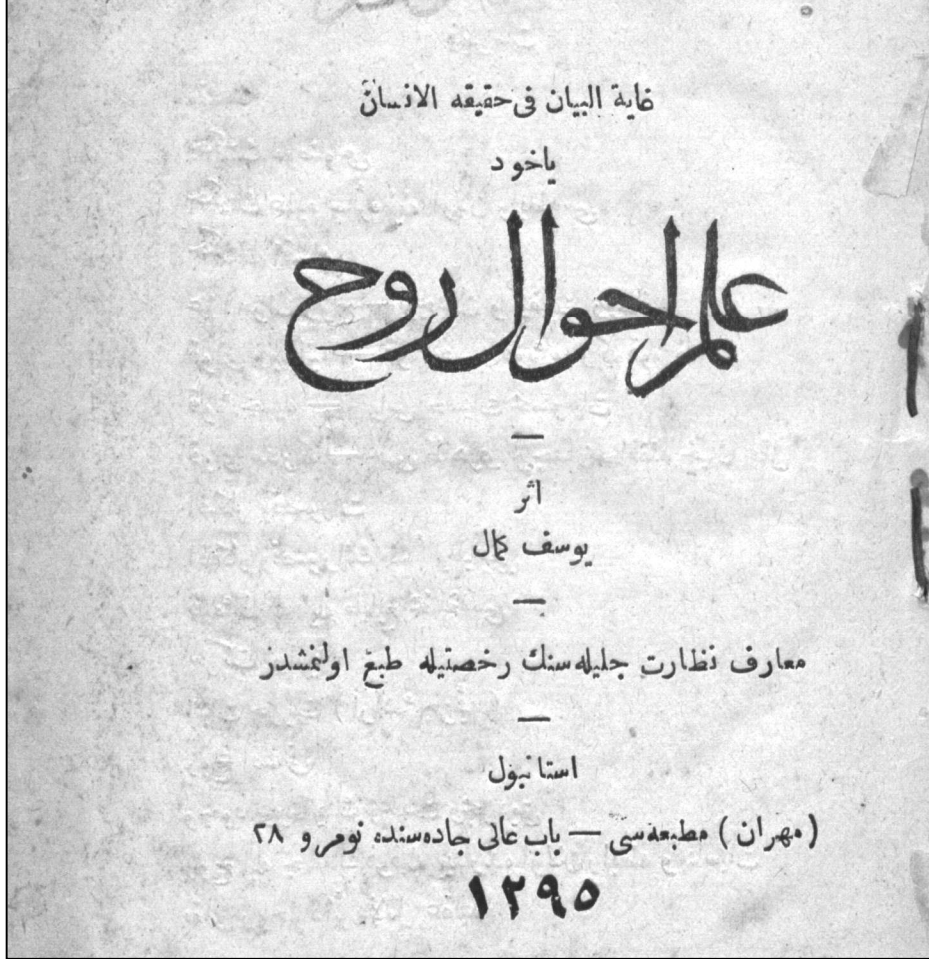
¹⁴⁷ Meclis-i Hass-ı Vükela: Meclis-i Vükela Osmanlı Devletinde Sadrazamın başkanlığındaki Şeyhülislamla diğer nâzırlardan meydana gelen meclisin adı; vekiller meclisi. Bu meclis, devletin iç ve dış siyasetiyle ilgili mühim hususlarda kararlar alırdı. Buna “Meclis-i Has” “Meclis-i Hass-ı Vükelâ” da denirdi. Bugünkü karşılığı Kabine, yâni Bakanlar kurulu demektir. Develioğlu, age.

Roma elçiliği ikinci kâtipliğine tayin edilmiş, burada on bir ay kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a dđnmüřtür. 1291 (M.1874-75) yılında 1000 Kuruş maaşla Belediye Altıncı Dairesi, Muhasebe muavinliğine ve daha sonra ise aynı dairede Kontrat Müdürlüğü görevine getirilmiştir.

1296 (M.1878-79) yılı şevval ayında İki Bin Kuruş maaşla şehremaneti Mütercimliği'ne tayin olan Yusuf Kemal Bey hakkında, şehremini Mazhar Paşa tarafından yazılan mülahazâda onun mütercimliğe ait vazifesini oldukça güzel bir şekilde yerine getirdiği belirtilmiştir.

Yusuf Kemal Bey'in bu çalışmada incelenen *Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-i İnsan-Yahud İlm-i Ahval-i Ruh* adlı eserinden başka birde Reşit Paşa'nın Osmanlı devletine yaptığı hizmetleri anlatan bir makalesi vardır. Yusuf Kemal Bey'in bu belgede son olarak 1296'da ifa ettiği belirtilen görevinden sonra, nerede ne gibi görevlerde bulunduğu ve kaç yılında öldüğüne dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

5.2. Gâyetü'l-Beyan fî Hakikati'l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh Adlı Eserin Biçim Açısından Değerlendirilmesi

Fotoğraf 14. Gâyetü'l-Beyan fî Hakikati'l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh adlı eserin kapak fotoğrafı.

Gayet-ül Beyan fî Hakikat-i İnsan yahut İlm-i Ahval-i Ruh

Eser

Yusuf Kemal

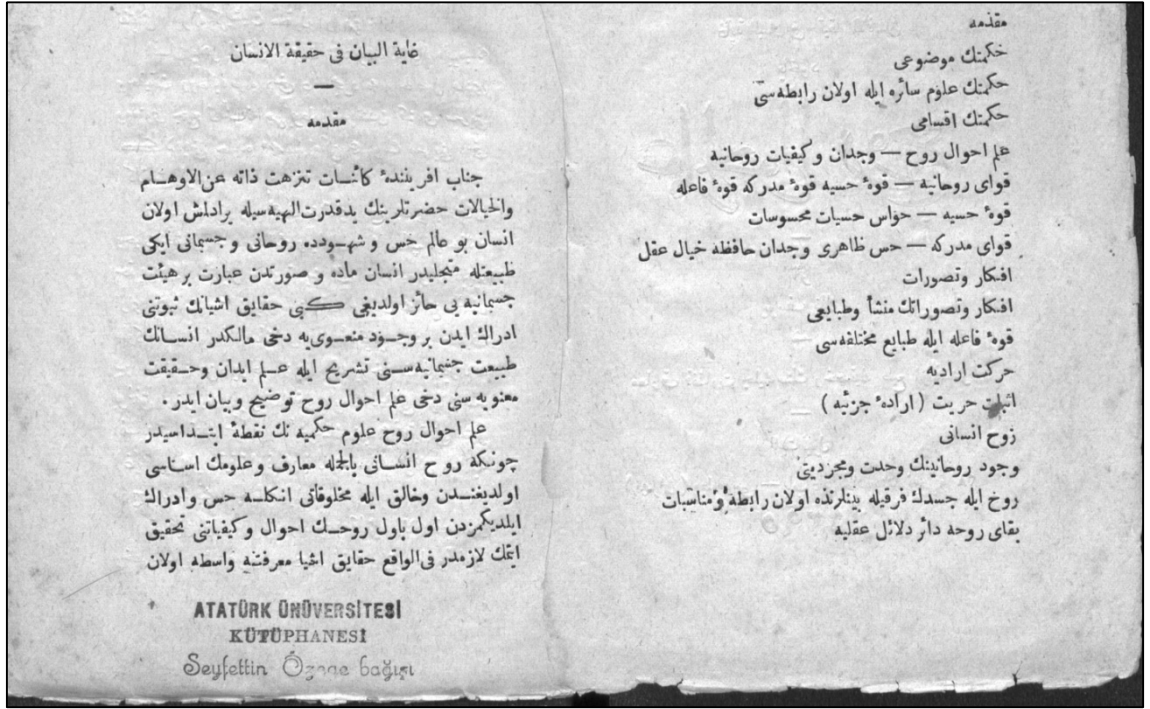
Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla tab olunmuştur.

İstanbul

(Mihran) Matbaası Bab-ı Ali Caddesinde Numara 68

1295¹⁴⁸

¹⁴⁸ Gâyetü'l-Beyan fî Hakikati'l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh Adlı Eserin kapak sayfasına ait çevrim yazı.

Fotoğraf 15. Gâyetü'l-Beyan fi Hakikati'l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh adlı eserin iç kapak fotoğrafı.

Fihrist

Mukaddime

Hikmetin mevzuu

Hikmetin ulum-u saire ile olan rabitası

Hikmetin aksamı

İlm-i ahval-i ruh-viddan ve keyfiyet-i ruhaniye

Kuvay-ı ruhaniye- kuvve-i hissiye kuvve-i müdrika kuvve-i faile

Kuvve-i hissiye- havass-ı hissiyat-ı mahsusa

Kuvay-ı müdrike-hiss-i zahiri vicdan hafıza hayal akıl

Efkar ve tasavvurat

Efkar ve tasavvuratın menşei ve tabayii

Kuvve-i faile ile tabayi-i mahsusası

Harekat-ı iradiye

...../(irade-i cüz'iyeye)

Ruh-u insani

Vücut-u ruhaniyenin vahdet ve mücerrediyeti

Ruh ile cesedin farkıyla beyinlerinde olan rabita ve münasebet

Bekay-ı ruha dair detail-i akliye

Mukaddeme

Cenab-ı efrendade-i kainat tenezzühat-ı anil evham vel hayalat hazretlerinin yed-i kudret-i ilahiyesiyle yaratılmış olan insan, bu alem-i his ve şuhudda ruhani ve cismani iki tabiatla mütecellidir. İnsan madde ve suretten ibaret bir hey'et-i cismaniyeyi haiz olduğu gibi hakaik-i eşyanın sübutunu idrak eden bir vücud-u maneviyeye dahi maliktir. İnsanın tabiat-ı cismaniyesini teşrih ile ilm-i ebdan ve hakikat-ı maneviyesini ilm-i ahval-i ruh tavzih ve beyan eder. İlm-i ahval-i ruh ulum-u hakimenin nokta-i ibtidasıdır. çünkü ruh-u insani bilcümle maarif ve ulumun esasatı olduğundan ve halik ile mahlukatı onunla his ve idrak eylediklerinden evvela bu ruhun ahval ve keyfiyetini tahkik etmek lazımdır. Filvaka hakaik-ı eşya marifetine vasıta olan enenin hal ve şanına arif ve ne suretle sermenzil-i savab ve hakikate isal edeceğine vakıf olmaksızın gayri enenin teftiş-i ahvale girişmek makul olamaz. İnsan bahir-ul irfan mahiyet-i cismaniyesiyle ilm-i tabiata ve hakikat-ı ruhaniyesiyle dahi ilm-i mücerrediyete velhasıl maddi ve manevi cem-i kainata merbut olduğundan kendi sırrını anladığı halde memha imkan umumun sırrını dahi anlamış olur.

Cenab-ı Hak velinimet bi-minnetimiz; ruh, cisim, cihan ve hayat bahşay-ı anasır-ı memalik ve buldan padişah-ı alem-penah ve şahenşah hakaik agah efendimiz hazretlerini ila-ahirid-deveran dihim-i aray-ı şevket buyursun. Akdem-i âmâl-i mehâsin-iştîmâl-i mülûkâneleri, maarifin intişârı kaziye-i hayriyesine ma'tûf buyurulduğundan min gayrihaddin ebnây-ı vatana bir hizmet-i nâcizanede bulunmak arzusıyla envâr-ı maarif-i ulûmun muttalii olan sırr-ı insaniyet hakkında hükemây-ı müteahhirin zübde-i tahkikâtını işbu Gâyetü'l Beyan fî Hakikati'l- İnsan namıyla mevsûm olan risaleye dercederek neşre cüret eyledim.¹⁴⁹

Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-i İnsan Yahud İlm-i Ahval-i Ruh adlı eser H.1295 (M. 1878) yılında İstanbul Mihran Matbaası'nda basılmıştır. Bu çalışmada incelenen nüsha; Atatürk Üniversitesinin Seyfettin Özege Kitaplığındaki baskının elektronik ortama aktarılmış nüshasıdır. Eserin Süleymaniye ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Vakfı (İSAM) Kütüphanesinde de baskıları mevcuttur. Eser Ali Ferruh'un

¹⁴⁹ Gâyetü'l-Beyan fî Hakikati'l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh adlı eserin iç kapak çevrim yazısı.

*Üssü-l Esas*¹⁵⁰ eserinin içinde yer alan on tane farklı kitapla birlikte ciltlenmiş halde bulunmaktadır.

Eser bir “*Mukaddime*” ile 11. sayfaya kadar devam eden “*Hikmetin Mevzu, Kırk Beşinci sayfaya kadar devam eden İlmî Ahvâl-i Ruh ve sayfa 50’ye kadar devam eden Ruh-Beden Münasebeti*” adında üç bölüm ve bunların alt başlıklarından oluşmaktadır. Biçim olarak risale şeklinde telif edilen bu eser toplam 50 sayfadır. Kitabın en başında, konu başlıklarının kitaptaki sırasıyla ancak sayfa belirtilmeden yazıldığı bir fihris bulunmaktadır. Bu yönüyle kısmen modern ders kitapları görünümündedir

Mukaddimede Yusuf Kemal Bey, bu eseri yazmasındaki amaç için şöyle demektedir:

Akdem-i âmâl-i mehâsin-iştîmâl-i mülûkâneleri maarifin intişârı kazîye-i hayriyesine ma’tûf buyurulduğundan min ğayrihaddin ebnây-ı vatana bir hizmet-i nâçizanede bulunmak arzusuyla envâr-ı maarif-i ulûmun muttalî olan sırr-ı insanîyet hakkında hükemây-ı müteahhirin zübde-i tahkikâtını işbu Gâyetü-l Beyan fi Hakikati’l- İnsan namıyla mevsûm olan risaleye dercederek neşre cüret eyledim.¹⁵¹

Eser yazarın kavramları kendi fikirleriyle ve Batılı filozoflardan alıntılar yaparak açıkladığı biçimde telif edilmiştir. Yer yer bu filozofların adları ve konu hakkındaki görüşlerine rastlanır.

Telif edildiği dönem dikkate alındığında; Psikolojinin Avrupa’da bağımsız bir bilim dalı olarak ele alındığı tarihlere denk gelmektedir. Yusuf Kemal Bey o yıllarda mütercim olması ve Avrupa’da bulunmuş olması sebebiyle psikolojinin ayrı bir bilim dalı olma serüvenine tanıklık etmiş olmasından böyle bir kitabı yazmış olması ihtimali düşünülebilir.

Eser Nuri Bilgin’in; *Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası*¹⁵² adlı kitabında, ülkemizde telif edilmiş en eski tarihli psikoloji kitabı olarak geçmektedir. Yine Türkiye’de psikoloji tarihi yazımına dair yazılmış makalelerden birinin yazarı olan Serkan Batur’ da eseri, Osmanlı’da yazılmış ilk psikoloji kitabı olarak zikretmektedir.¹⁵³

Eserde sık sık Avrupalı düşünürlerden isim verilerek alıntı yapılmıştır. Bu düşünürlerin isimleri parantez içinde yazılmıştır. Cümle sonlarında nokta kullanımı

¹⁵⁰ Ali Ferruh İbnü’r-Reşad, *Üssü-l Esas*, Dersaâdet: Mahmutbey Matbaası, 1304, s. 48.

¹⁵¹ Yusuf Kemal Bey, *Gâyetü’l-Beyan fi Hakikati’l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1295, s. 4.

¹⁵² Nuri Bilgin, *Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları. 1988. s.30.

¹⁵³ Serkan Batur, “*Psikoloji Tarihinde Köken Mitosu ve George Anschütz’ün Hikâyesi*”, Toplum Ve Bilim, Sayı 2.s.186

yaygındır. Dipnotlar metin içinde parantez içinde yıldız işaretiyle belirtilmiş; sayfanın sonunda ise açıklamaları yapılmıştır. Numaralandırma dördüncü sayfadan itibaren başlamaktadır.

5.3. Gâyetü'l-Beyan fî Hakikati'l-İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh Adh Eserin İçerik Açısından Değerlendirilmesi

Eserin mukaddeme kısmında yazar insan tabiatını cismani ve ruhani diye ikiye ayırmaktadır. Maddi bir bedene sahip olmakla cismaniyeti tezahür eden insanın, bir de eşyanın mahiyetini anlamasına yarayan ruhani bir tabiatı vardır. Cismani tabiatını tıp ve anatomi, manevi ve ruhani tabiatını da ilm-i ahvâl-i ruh ele alıp açıklar. *İlm-i Ahvâl-i Ruh* bu yüzden hikmet ilimlerinin başlangıç noktasıdır. Çünkü bütün bilgilerin ve ilimlerin kaynağıyla, eşya ile Allah'ı idrak edici ancak ruhtur. Öyleyse her şeyden önce bu ruhun mahiyetinin tam olarak araştırılması ve anlaşılması gerekir. Eşyanın mahiyetini idrak eden ruhun mahiyeti anlaşılmadan, eşyanın mahiyetini anlamaya girişmek makul değildir. İnsan cismani tabiatıyla dış dünya ile, ruhuyla da soyut âlemlerle ilişki halindedir. Dolayısıyla kendi sırrına vakıf olduğunda her iki âlemin sırrına vakıf olabilecektir.

Bu düşünceler klasik nefis teorilerini geliştiren tasavvuf kültürünün “*ilim ilim bilmektir*” kavramına benzemektedir. Kişi öncelikle kendi sırrlarına vakıf olmalıdır. Aksi takdirde tahsil ettiği ilimler boş bir çabadan öteye geçemez.

Mukaddimenin son kısmında yazar, Hz. Muhammed'e dua etmekte ve böyle bir eseri niçin kaleme aldığını anlatmaktadır.

Birinci bölüm olan *hikmetin mevzuu* adlı bölümde insanın tabiatı gereği bilmek ve anlamak konusunda iştahlı olduğu ve cehalet karanlığında kaldığında vicdan azabı, ilim ve irfanla zihnini aydınlattığında ise kalbinin sevinçle dolduğunu belirtir.

İşte insanın bu bilmek sevdasından hikmet ve felsefe doğmuştur. Felsefe ilk zamanlarında dış dünyaya yönelip eşyayı teftiş etmek ve bu eşyanın yaratıcısına delil olma görevini ortaya çıkarmak için gayret etmiş ancak bunu yaparken kendi sırrına vakıf olmayı atlamıştır. Sanki bu durum kişinin gözleriyle ilk önce kendi dışındaki dünyayı görmesi, daha sonra kendine dönmesindeki durum gibi olmuştur. Özellikle ilk çağ filozoflarından Thales ile Pythagoras'ın fikirleri dış dünyanın anlaşılmasına yönelik

olmuştur. Nice sonra insanlık kendi iç dünyasını anlama ihtiyacı hissedip ona müteveccih olunca, felsefenin konusu insana yöneldi. Felsefeyi gökten yere indiren Yunan filozofu, Sokrates'ten bu yana insanlık dış dünyanın bilgi ve sırrını kendi iç dünyasında aramaya başlamıştır.

Tüm bunlar felsefenin konusunun, insanın kendisini tanımaktan başlayarak dış dünyayı tanımak ve onunla da yapabildiği ölçüde yaratıcıyı anlamaya çalışmak olduğunu göstermektedir. Bu ise İslâm düşün dünyasındaki “*men arefe rabbehü*”¹⁵⁴ kavramını doğrulamaktadır. Çünkü insan kendini bildiği ölçüde mükemmel olur. İnsan kendi akıl ve duyguları ile irade ve hürriyetinin sınırlarını bilir, nefsindeki arzularını güzel idare eder ise fikir ve davranışları o nispette makul ve makbul olacaktır. Aksi takdirde fikir ve davranışları hep yanlış ve kötü olur.

Yazarın bu tezi Freud'un psikanalizindeki “*id-ego-süperego*” kavramlarına benzemektedir. Yine kendi sınırlarını bilmek ve bundan üzüntü duymamak günümüz psikoloji kitaplarında ruh sağlığının bir kriteri olarak geçmektedir.

Felsefe bilimine öteden beri iki itiraz olagelmıştır. Bunlardan biri, filozofların birbirine zıt olan fikirlerinden dolayı gerçeğin bir türlü ortaya çıkmadığı, diğeri ise kutsal kitapların zaten açıkladığı konuları felsefenin boş bir uğraşla yeniden ele almasıdır.

Yazar her iki düşünceye de karşı çıkar. Ona göre, her nerede bir konu hakkında araştırma, inceleme varsa orada zıt fikirler kaçınılmaz olur. Bu durum kelam ilminin âlimleri arasında bile olmuş ve bunun inanç sistemine hiçbir zararı dokunmamıştır. Hal böyle iken tabiatı gereği akıl ile yol alınan felsefede zıt fikirler felsefenin amacına hiçbir zarar vermez aksine yararlı olur.

İkinci itiraza ise, insanın anlama ve inanma ihtiyacında olan bir varlık olduğunu ve bu yüzden kutsal kitapların inanma ihtiyacını karşıladığını, felsefenin de anlama ihtiyacına yönelik olduğunu belirterek cevap verir. Yazara göre felsefe aklın sınırlarının elverdiği kadar ileriye gidebilir. Eşyanın ve olayların iç yüzünü anlamak için sebepler dünyasını araştırmakla yetinir. İşte felsefe bu yolda tek başına yetkili kişi gibidir. Ancak bundan ileriye geçemez. Geçmesi bir su-i istimal olarak değerlendirilmelidir.

Bölümde bir diğer başlık felsefenin diğer bilim dalları ile olan ilgisidir. Burada, felsefenin diğer ilimlerin başı ve kökü olduğuna, bilimlerin ancak felsefi bakış açısıyla

¹⁵⁴ bkz. Dipnot 47.

bilim olabildiğine dair izahlar vardır. Bir bilim dalı bilimsel kanun ve kurallara sahip olmadan bilim olamaz. Örneğin Tarih, önceleri sadece tarihsel olayların fihristi gibi iken, onların gerçekleşme sebep ve sonuçlarına indiğinde ancak bilim sınıfına geçebilmiştir. Buna dilbilim ve sarf¹⁵⁵ ilmi örnek verilebilir. Özetle yazar felsefenin tüm bilimlerin özü olduğunu, felsefi bakış olmadan bilimin olamayacağını belirtir

En son başlık olan hikmetin aksamında ise, İngiliz filozof Bacon'un felsefenin konusu hakkındaki görüşleri nakledilir. Bacon'a göre felsefenin konusu insan, dış dünya ve yaratıcı hakkında bilgi sahibi olmaktır. Bu yüzden önce insanın ruhani mahiyeti tam olarak anlaşılmalıdır. Felsefe insanın bedeni ile ilgilenmez. Bu tıp ve anatominin işidir. Felsefe bu iki bilim dalına kayıtsız değildir ancak asıl alanı insan ruhani tarafıdır.

İşte insanın bu ruhani yönüne, tutum ve davranışlarına, his ve anlayışına dair olan alana, *İlm-i Ahvâl-i Ruh* denilmektedir. Felsefenin insanın yaratıcıya karşı olan görevlerini konu edinen *İlm-i kelâm* ve doğru ile yanlış ayırmaya yarayan *Mantık* gibi şubeleri de vardır. Ayrıca insanların diğer insanlar ile olan ilişkilerini ve onlara karşı sorumluluklarını konu edinen *ilm-i tehzib* de felsefenin diğer bir şubesidir. Ancak bunların hiç birisi bu risalenin konusu değildir. Bu risale, yalnızca ruh ve onun mahiyeti hakkındaki felsefi düşünceleri içermektedir.

Burada yazar, psikolojinin konusunu net bir şekilde felsefe ve diğer beşeri bilimlerden ayırmıştır. Bununla psikolojinin temel alanının insan ruhu olduğunu vurgulamıştır. Bu görüş psikolojinin diğer bilim dallarından bağımsız olmasına dair günümüz kitaplarındaki görüşe paraleldir. Çünkü psikoloji insan davranışları ve onun altında yatan psikolojik süreçleri kendine konu edinmektedir.

İlm-i Ahvâl-i Ruh adı ikinci bölüm eserin ana fikrinin verildiği bölümdür. Bu bölümde *vicdan*, *kuvve-i hissiye*, *kuvve-i faile*, *kuvve-i müdrike*, *his*, *ihstias*, *müdrikat*, *hayal* ve *hafıza* gibi ruhsal ve zihinsel süreçler alt başlıklar halinde belirtilip izah edilmiştir. İnsan tutum ve davranışlarının hangi süreçlerden sonra meydana geldiği ve bu süreçlerin hareket sahaları anlatılmıştır. Ayrıca beş duyu organı ve bunların görevleri sistematik bir biçimde verilmiş, örneklerle desteklenmiştir.

Psikoloji bazen ilmî-i ahvâl-i ruh bazen ise eski ilim literatüründe ki ismiyle *nefs-i natika* 'nın ilmi olarak anılır. Öncelikle ruh denilen soyut kavramın varlığı ve buna dair deliller anlatılır. Descartes'in; "*bilmek başka, bildiğini bilmek başkadır*" sözüne

¹⁵⁵ Sarf, İlm-i Sarf: Kelime bilgisi. Arabîde kelimenin aldığı şekillerden bahseden ilim. Morfoloji. Develioğlu, age.

yazar; duymak başka duyduğunu bilmek başka şeydir. İstemek başka, istediğini bilmek başka şeydir. Demekte, bununla insanın beş duyu organıyla hissettiklerinin ayrı, bunların farkında olmanın ayrı bir şey olduğunu ifade eder. Yani insan hayvanın aksine yaptığı işin farkındadır. İşte onu fark eden insanın birtakım kuvvetlere sahip olan ruhudur.

Örneğin insanın ruhunda dış dünyayı anlamasına yarayan *kuvve-i müdrike* denilen bir kabiliyet vardır. Bu kuvvet, eşyayı ve olayları inceden inceye araştıran *kuvve-i müdekkike* (araştırmacı), bunları birbirinden ayıran *kuvve-i mümeyyize* (ayırıcı), genelden özele veya özelden genele akıl yürüterek çıkarımlar yapan *kuvve-i akîle* (akıl) ve bu çıkarımları ihtiyaç anında kullanmak için saklayan bir *kuvve-i hafızaya* (hafıza-bellek) sahiptir. Ayrıca bir de kazanılan çıkarımları sınıflayan ve bunlarla dış dünyada olmayan şeyleri icat eden *kuvve-i hayaliye* (hayal) vardır.

Bu bölümde insanın istemli davranışları nasıl yaptığını dair izahlarda vardır. Bunların önceleri saika-i tabii (içgüdü) ile yapıldığı, sonradan istemli davranışlar olarak tekrar edildiği ifade edilir. Bu görüş günümüz psikoloji kitaplarındaki görüşe paraleldir. Örneğin yeni doğan bebeğin emme davranışı önceleri istemli değilken, gittikçe istemli davranışa dönüşmektedir.

Kuvve-i müdrikenin bazı şartlarda dış dünyadaki uyarımları algılama görevini yerine getirmediği, bazen de olduğundan fazla algıladığını ifade eder. Örneğin zihnen çok meşgul olduğumuzda beynimizin bazı uyarıcıları algılamadığı, ya da henüz yaşamadığımız bir üzüntüyü önceden zihnimize canlandırdığımızda normalden fazla bir uyarılma sayesinde daha fazla üzüntünün yaşanması gibi.

Burada anlatılan durum günümüz psikoloji kitaplarında “*algıda seçicilik*” kavramıyla anlatılmaktadır.

İnsan ruhu dış dünyayı beş duyu ile algılamaktadır. Her bir duyu için insan bedeninde bir cihaz vardır. Bunlar işitme için kulak, görme için göz, dokunma duyusu için deri, tat alma duyusu için dil ve koku duyusu için burundur. İnsan bu beş organ sayesinde dış dünyayı kendinden farklı bir âlem olduğunu anlar. Örneğin; bir cisme dokunur dokunmaz onun kendi varlığından başka bir şey olduğunu anlar.

Bu bölümde dikkat çekici başlıklardan biride hafıza ve hayaldir. Yazar bir bilgiyi güçlü bir şekilde hafızaya almanın şartlarını dikkat ve itina olarak belirler. Dikkatle öğrenilen bir bilgi hafızada iyice yer edinmekte ve istenildiği zaman çabucak

hatırlanmakta iken; öğrenme anında dikkat edilmeyen bir bilgi çok az bir zaman sonra unutulmaktadır.

Günümüz psikoloji kitaplarında buna paralel bilgiler vardır. Bir bilgi zihinde ne kadar derin izler bırakarak öğrenilir ise o denli iyi korunmakta ve hatırlanabilmektedir.

Yazar hayal için zihinsel süreçlerin en parlağı ve geniş olanı diye bahseder. Ancak akıl ile kontrol edilmesi gerekir. Şairlerin hayalleri sayesinde maharetli olabilecekleri ancak hayali kendi haline bırakıp kontrol etmezlerse de mecnun olacaklarını belirtir. Hayal, kişinin dış dünyada gördüğü şeyleri kaydetme, onda değişiklikler yapma ve hiç olmayan şeyleri icat etme gibi üç yeteneğı haizdir.

Bu bölümde bir diğere önemli başlık akıldır. Akıl insanı hayvandan ayıran biricik özelliğdir. Hayvanlar da tıpkı insan gibi his, idrak ve hareket yeteneğı olan canlılardır. Ancak akılları yoktur. Akıl diğere duygularla asla anlaşılamayacak olan soyut kavramları anlamakta biricik merkezdir.

İkinci bölümün sonunda yazar ruhun varlığı hakkında deliller sıralamaktadır. Ruh maddi ve hayali olmayıp, sadece bu maddi âlemdede yapacağı işler için maddeye muhtaç mücerred (soyut) bir cevherdir. Ruh, insanın gerçek hakikatidir ancak onun gerçek mahiyetini anlamak mümkün değildir. Fakat tesirleri sayesinde vücudu sabit olur ve asla inkâr olunamaz.

Üçüncü bölümde ruh ile cesedin farkları ve aralarında olan münasebet anlatılmaktadır. Bu bölümde özetle ruhun cismani olmadığı ancak cismani ve maddi olan bedenle bağılı olduğu belirtilir. Beden ise ayrılmaya bölünmeye müsaittir ve kendisini meydana getiren unsurlar birbirinden ayrıldığında ölmektedir. Ruh ve ceset birbirinden tamamen ayrı iki mahiyet iken bu dünyada birleşmişlerdir. Bu birliktelik nasıl olmaktadır? Sorusuna filozoflar birtakım teoriler geliştirmişlerdir. Tabiiyyûn¹⁵⁶ ruhu, Sufiyyûn¹⁵⁷ bedeni inkâr etme yoluna girerek kolaycılığı seçmişlerdir. Bu mevzuda Fransız filozofu Malebranche ile Leibniz ise ruh ile beden arasında gerçek bir bağlantı olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Yazar bu konunun izahının tam olmasa da kısmen mümkün olabileceğini belirtmekte ve şöyle demektedir: İnsanda organlar ve onların hareketleri olmak üzere iki farklı keyfiyet vardır. Organlar maddi, hareketleri ise maddi değildir. Maddi olan organlar maddi olmayan kuvvetlerin tesiriyle hareket etmekte yani bunlara boyun

¹⁵⁶ Tabiiyyûn: Tabiatçılar. Naturalistler. Develioğlu, age.

¹⁵⁷ Sufiyyûn: Tasavvufçular. Develioğlu, age.

eğmektedirler. Öyleyse insanın maddi ve ruhani olmak üzere iki hayatı vardır ve bu dünyada ruhani hayat ancak maddi hayat sayesinde kendini göstermektedir. Anlama, idrak etme gibi keyfiyetlerin hiç birisini beş duyu organımızla algılamadığımız halde varlıklarına asla şüphe etmeyiz. İnsanın bu iki hayatı daima birbiriyle bağlantılı olarak çalışmakta adeta bir vücut olmaya gayret göstermektedir. Cismani ve nefsanî lezzetler peşinde koşan gafil insanın ruhani hayatı hayvanlar mertebesine inerken; bu lezzetleri terk edip hayatını riyazetle geçiren kâmil insanın ruhani hayatı en yüksek bir mertebeye çıkmaktadır.

Yazar bu izahla, aynı organlara ve bedene sahip fakat bunları farklı şekilde kullanan insanların, birbirine tamamen zıt ruhani tabiatlara kavuştuklarını belirtmektedir. Demek ki insanoğlunun bedenle bağlı ancak ondan tamamen ayrı ruhanî bir hayatı mevcuttur.

Yazar “ruhuna dön, bütün güzelliklerini ikmal et, kemâle erdir. Çünkü sen ruhunla insansın, cisminle değil.” Anlamındaki bir beyit ile bu başlığı sonlandırır.

Bu bölümdeki son başlık ruhun ebedi olması meselesidir. Dünyada iyi kimselerin hak ettikleri ölçüde mükâfat, kötülerin de hak ettikleri derecede ceza görmemeleri ikinci bir hayatın olacağına delildir. Tarih hiçbir zaman tam olarak adaletin yerini bulmadığını göstermektedir. Bazen tamamen masum olan insanların suçsuz yere cezalandırıldıkları vakidir. İşte bunların haklarını alabilecekleri ikinci bir âlemin olması lazım gelir. Ve insan bedeni, kendisini hareket ettiren kuvveti kaybettiğinde aslına dönmek üzere toprak olurken; ruh aksine daha da güçlenir. Ceset gibi ayrılmaz. Ruhun bu keyfiyeti ikinci bir hayatın varlığını bize gösterir. Ayrıca insanın kalbinde olan yok olmama, ebedi yaşama isteği ahret hayatını ümit ettirmektedir. İnsanın kalbine bu arzuyu nakşeden kalemin sahibinin elbette ikinci bir hayat vermesi akıldan uzak değildir.

Yazar ruhun ebediyetine dair en kutlu delil olarak ise Allah’ın mutlak adaletini öne sürer. Şöyle ki; bu fani âlemde kulların haklarını tam olarak alamadıkları ve yapılan haksızlıkların bir mahkemede görüşülmesi için ikinci bir hayat vaciptir. Öyle ise insanın hayatı ölümle son bulmayacak, yaptıklarının karşılığını alacağı bir âlem yaratılacaktır.

Bu bölüm Zilzâl suresinde geçen “*Her kim zerre miktar bir hayır işlerse onu görecektir, her kim zerre miktar bir şer işlerse onu görecektir*” mealindeki ayetle bitmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dünyada ve Türkiye’de psikolojiye duyulan ilgi her geçen gün artmaktadır. Bu ilgi psikolojiye yeni kullanım sahaları ve birçok yeni alt alanlar eklenmesine sebep olmaktadır. Bu alanlardan biri de psikolojinin bilim dalı olma serüvenini ele alan psikoloji tarihidir. Bugün psikoloji tarihiyle ilgilenen bilim adamlarının sayıca az da olsa bu yönde yaptığı birtakım çalışmalardan bahsetmek mümkündür.

Bu çalışmalar, psikolojinin diğer doğa bilimleri gibi ele alınmasını sağlayan olayın Wundt’un ilk psikoloji laboratuvarının kurması ve deneyler yapmasıyla eşleştirilmesinin, psikoloji biliminin tarihsel gelişimini genel anlamda tam olarak yansıtmadığını ileri sürmektedirler. Wundt’un çabalarının sadece deneysel psikoloji açısından milat olarak kabul edilebileceğini ancak psikolojinin diğer alanları için aynı şeyi ifade etmediğini belirtmektedirler. Söz konusu bilim adamları orta veya az gelişmiş ülkelerde psikolojinin Batıdanithal bir bilim olarak görüldüğünü ve bu yüzden psikolojinin tarihsel gelişiminde başlangıç noktasının bu hâkim paradigma yüzünden deneysel psikolojiyle başlatıldığını iddia etmektedirler.

Türkiye’de de Dünyadaki yaygın alışkanlığa paralel olarak psikolojiye dair ilk bilimsel çaba İstanbul Üniversitesi’nde ilk psikoloji laboratuvarının kurulması olarak gösterilir. Ancak bu yaklaşım teorik psikoloji veya psikoloji tarihi açısından yetersiz ve tartışmalıdır. Almanya’nın Osmanlıdaki Fransız etkisini¹⁵⁸ kırmak amacıyla eğitim yardımı programı çerçevesinde 1915 yılında Dr. George Anschütz’ü Darülfünûn’a göndermesiyle başlayan psikolojik çalışmalar, deneysel psikolojinin bu topraklardaki ilk

¹⁵⁸ Sultan II. Abdülhamit zamanında başlayan Osmanlı-Alman dostluğu temelde İngiltere ve Fransa ya duyulan ortak nefretin sonucudur. Müslüman topraklarında kolonisi olmayan bir Almanya padişah ve dönemin yöneticilerinin yönlerini dönecekleri modern bir Batı devleti olma özelliği taşımaktadır. Ayağa kaldırılmak istenen “Panislamizm” için Almanya, yegâne müttefik olarak görülüyor ve politikaya Almanya da destek veriyordu. Bu yüzden İmparatorluk tarafından Almanya’ya her türlü tolerans sağlanıyordu. Öyle ki Sultan: “Türkler Doğu’nun Almanlarıdır” diyor, “Almanlar başka yerde faydasız koloniler arayıp duracağına nüfuzunu İran körfezine kaydırsa hem bizim hem de kendisi için daha iyi olur.” diyordu. Sultan, Bismark’ı en akıllı diplomat olarak görmekte İngiltere ve Fransa yerine Almanları yanına çekeceği bir politika izlemekte idi. Bu yüzden Almanya askeri, sivil ve sosyal alanlarda olmak üzere Osmanlı’da ıslahat amaçlı bir çok tesis kurdu. Özellikle Beyoğlu tam bir Alman kolonisi havasına büründü. Ordu ve sivil idarede yapılan ıslahatların yanı sıra Tıp eğitimine de el atan bu düşünce 1890 dan itibaren Almanya’dan tıp profesörleri getirdi. Bu girişim Almanya’daki gazetelerde “ Fransız tababetinin(hekimlik) yerini Alman tababeti alacak” şeklinde haber yapılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman nüfuzu**, İstanbul: İletişim yayınları, 2004.

çalışmaları olarak kabul edilebilir. Ancak söz konusu alanlar açısından bakıldığında ilk psikolojik çalışma olduğunun tartışmalı olduğu açıktır.¹⁵⁹

Türkiye’de 1915 yılından önce psikoloji ya da o Cumhuriyet öncesindeki yaygın ismiyle *İlm-i Ahval-i Ruh*; hakkında hiç de azımsanmayacak sayıda kitabın yazıldığı, konferansların verildiği, makaleler yazılan ve okulların ders programlarına giren bir alan olmuştur. Üstelik yapılan bu çalışmalar gerek biçimsel gerekse de içerik açıdan bakıldığında içinde yerli unsurları bol miktarda barındıran çalışmalardır. Ekonomiden hukuka, dış politikadan içişlerine kadar yerli modellerin üzerinde kafaların yorulduğu şu günlerde, eğitim alanında da gerek felsefi ve programları, gerekse de eğitim teknolojileri ve ders araç- gereçleri bakımından yerli modellerin araştırılması ve irdelenmesi bir zorunluluktur. Bu süreçte eğitimin yerli modellere sırtını dönmesi ve yukarıda sayılan alanlardan geri kalması düşünülemez. Bu ihtiyaçtan hareket edildiği takdirde eğitim sistemimizin ilk kilometre taşları olan ve bu çalışmanın araştırma alanına giren bu eserler ayrı bir önem kazanmaktadır.

Bu araştırmanın çıkış noktası elbette Türkiye’de psikolojinin Batı’dan tamamen bağımsız ve Batıyla aynı zaman diliminde bilim sahasına çıktığının gösterilmesi değildir. Çıkış noktası, bu coğrafyanın psikolojiye tamamen yabancı olmadığı, psikolojinin tümüyle ithal bir bilim olmadığı, dönemin aydın ve mütefekkir insanların şartlar muvacehesinde oldukça özgün ve değerli çalışmalar yaptığının dikkat çekmesidir., Hangi konuda olursa olsun akademik bir çaba, tabiatı gereği daha başlangıç aşamasında ele aldığı konunun tarihî tekâmülünü, problemlerini ciddiyetle ele alarak tartışarak, tasvir ve tenkit ederek yola çıkmak zorundadır.¹⁶⁰ Söz konusu kişilerin bir kısmı Avrupa’da bir süre bulunmuş veya Batı dillerini bilen kişilerdir. Bu anlamda Batıdaki psikolojik gelişmeleri yerinde görme şansları olmuştur. Yazdıkları eserlerde bunun izlerini görmek pekâlâ mümkündür. Ancak Osmanlı medrese geleneğinin ilgili teori ve uygulamalarının da izleri çok belirgindir.

Örneğin Ali İrfan [Eğriboz]’un *İlm-i Ahval-i Ruh* adlı eserinin ilk bölümünde ruhun varlığı son derece özgün bir üslupla tartışılmaktadır. Materyalist düşünceden

¹⁵⁹ Batur, “Psikoloji tarihinde köken mitosu ve George Anschütz’ün Hikayesi”, s. 186; Batur, “Türkiye’de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine”, s. 259; Batur, “Türkiye’de Psikolojinin Kurumsallaşmasında Toplumsal ve Politik Belirleyenler”, S. 220.

¹⁶⁰ İsmail Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s.244.

etkilenen ve ruhun varlığının reddedildiği bir ortamda öncelikle ruhun varlığına ve mahiyetine dikkat çekilmiş, bu konuda oldukça ikna edici tartışmalar yapılmıştır.

“Dikkat”, “hafıza”, “sevinç”, “üzüntü”, “kızgınlık”, “dalgınlık”, “konuşma, “gülme” gibi birbirinden farklı soyut ve somut birçok süreç ve davranışın en geniş anlamda sadece insanda olabildiği, bunların tamamını davranış olarak gösteren bir insanın öldükten hemen sonra bunlardan tamamen arındığını belirterek, insan bedeninin derinliklerinde bir yerlerde, maddi vücudundan tamamen bağımsız manevi bir şeyin (ruh) olduğunu belirtir.

Kitabın ikinci bölümünde daha çok Anatomi ve Fizyoloji biliminin hareket sahası olan konular ele alınmıştır. Beynin sağ ve sol loblarıyla, bunların insan vücudunu çapraz olarak idare etmesi, sinirler, sinir uçları, bunların ağırlık ve uzunlukları net ifadelerle belirtilir. Burada dikkat çekici olan bir husus, ağırlığın gram, uzunluğun da milimetre cinsinden ifade edilmesidir. İlk kez 26 Mart 1931 yılında 1782 sayılı kanunla kabul edilen ve sonradan 3516 sayılı *Ölçüler ve Ayarlar Kanunu* adını alan kanundan yirmi iki yıl önce bu terimlerin kullanılması oldukça manidardır. Bu durum uluslararası ölçü birimlerinin Osmanlı günlük hayatına, kanundan çok daha önce girdiğinin bir göstergesidir.

Kitabın bu bölümünde *sevk-i tabii* adı altında içgüdü kavramı ele alınmıştır. İçgüdünün gerek tanımı gerekse örneklendirilmesi oldukça orijinaldir. İçgüdünün öğrenme ürünü olmadığı, arıların petek örmesi, civcivlerin kuluçkadan yumurtayı kırarak çıkmaları, kuzuların doğar doğmaz annelerini emmesi, bugün Türkiye’de yayınlanan birçok psikoloji kitabında aynı şekilde içgüdüsel davranışın tanım ve örneklemede verilmektedir. Bu durum kitabın, günümüz kitaplarına yüz yılı aşkın bir zaman önce, içgüdü kavramının anlaşılması için bir nevi yol göstermesi, o yoldaki ilk kilometre taşıdır. Bu örneklerin Batı kaynaklı bir eserden mi alındığı yoksa yazarın kendi özgün çalışmasının mı ürünü olduğu pekâlâ tartışılabilir. Ancak her iki durumda da kitap öncü olma niteliğini hak etmektedir.

Duyu organlarının öğrenmedeki rolü üzerinde duran yazar, buna örnek olarak bazı duyu organlarından yoksun olarak doğan kişilerin yüz yaşına da gelseler zihinsel faaliyetlerde geri olduklarını verir. Yazar eserin pek çok yerinde bunun gibi kendi gözlem ve tecrübelerinin sonucu olan örnekler verir. Duyu organlarının öğrenmedeki rolü bugün öğrenme psikolojisinin oldukça önemli bir konusudur. Öğretmenlerin

anlatılacak dersleri öğrencilerin ne kadar çok duyu organına hitap edecek şekilde düzenlerlerse, öğrencilerde o denli etkin öğrenmenin gerçekleşeceği sıklıkla vurgulanır.

[Eğriboz]'un kitabında son olarak dikkat çeken husus insan davranışlarının insanda bulunan iki temel mekanizma tarafından şekillendirildiğidir. Yüce yaratıcı insana bu iki mekanizmayı vermiş ve davranışların kaynağı kılmıştır. Bunlar; sürekli kötülüğü, yanlış davranmayı teşvik eden *nefs-ü heva*, diğeri devamlı olarak iyiliği emreden *vicdan-ı safa'dır*. İnsan davranışları hep bu iki zıt kuvvetin etkisi altındadır. Kişinin iç dünyasında hangisi galip gelirse kişi dış dünyaya ona paralel bir davranış sunar. Bu iki kuvvet adeta birbiriyle sürekli çatışma halindedir ve hep birbirinin aksine hüküm verir. Biri otur derken, öteki kalk demekte, biri yap derken öteki yapma demektedir.

Kitapta yapılan bu tasnif Freud'un *Yapısal Kişilik Kuramı*'ndaki "*id, ego, süperego*" kavramlarına büyük ölçüde benzemektedir. İlgili kuramda Freud, *id*'i kişiliğin ilkel hali olarak tanımlamakta, onun zevk ve haz ilkesiyle çalışmakta olduğunu ileri sürmektedir. Asla erteleyemediğini ve anlık zevk peşinde koşmasının yanı sıra acıdan sürekli olarak kaçındığını belirtmektedir.¹⁶¹ Yaşamım ve Psikanaliz adlı eserinde Freud, bu kavramları ilk defa 1923 yılında düzenlediğini belirtir¹⁶². Bu açıdan bakıldığında [Eğriboz]'un kişilik ve insan davranışının psikolojik alt yapısını, Freud'un oldukça popüler kuramından çok daha önce aydınlattığı söylenebilir.

Bu çalışmada ikinci olarak ele alınan Hoca Tahsin'in *Psiholoji Yahud İlm-i Ahval-i Ruh* eserinde duyu organlarının dış dünyayı anlamak için çok önemli işlevler üstlendiğini belirtir. İnsan vücudunun hemen her yerinde ince, elastiki bir madde olarak tasvir ettiği sinirler ve sinir uçlarının bulunduğunu belirtir. İnsanda bulunan beş duyu organının da bu sinirlerle donatıldığını ancak her duyu organında bulunan sinirlerin o organın görevine uygun alıcılarının olduğunu belirtir. Örneğin burunda bulunan sinirlerin koku, göz sinirlerinin görüntü, kulak sinirlerinin ses, derinin basınç algıladığını örnek verirken, diğer tüm organlarda bulunan sinirlerin algılanacak şeye fiziksel bir yakınlık ve temas gerektirirken, sadece göz ve kulağın buna ihtiyaç duymadığını onların titreşimleri algıladıkları belirtilir. Burada yapılan açıklamalar fizyoloji ve anatomi kitaplarında tafsilatlı, psikoloji kitaplarında ise algı konusunda bir miktar ele alınan bilgilerle paraleldir. Eserde oldukça net ve kesin bir biçimde ifade

¹⁶¹ Rita L. Atkinson ve diğerleri, *Psikolojiye Giriş*, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2010, s.461

¹⁶² Yaşamım ve psikanaliz, S. Freud, Wikipedia erişim tarihi 05/03/ 2013

edilen bu bilgilere bakıldığında Hoca Tahsin'in bilime çok meraklı kişiliği sayesinde, Paris'te bulunduğu sıralarda söz konusu bilimlere ilgi duyduğu ve bu bilgileri orada tahsil ettiği düşünülebilir. Ancak asıl uzmanlık alanı Astronomi, Kimya ve Ziraat gibi Fen bilimleri olan Hoca'nın Psikoloji gibi sosyal bir alanda bu denli iddialı cümleler sarf etmesi onun bilimsel kişiliğinin anlaşılması açısından son derece önemlidir.

Eserinde dil konusunu oldukça detaylı biçimde ele alır. Dilin insanların birbirini anlama, iletişim aracı olma özelliğinin yanı sıra sosyal olgu ve kavramların toplumlarda yerleşmesinin tek aracı olduğunu savunur. Ona göre adalet, eşitlik, hakkaniyet gibi olgular öncelikle dilde var olur. Anadilinde bu kavramların olmadığı toplumlar bu kavramlarla tanışamaz ve yaşamlarına geçiremezler. Hoca Tahsin'in bu çıkarımı bugünkü psikoloji kitaplarında geçen "*linguistik görelilik kavramı*"na benzemektedir. Bu kavrama göre düşünce dili değil; dil düşünceyi belirlemektedir. Benjamin Worf'un ifade ettiği bu kavram insanların ve toplumların sahip oldukları kavram ve algı türlerinin konuştukları dil tarafından belirlendiğini savunmaktadır.¹⁶³

Worf'un 1956 yılında geliştirdiği bu kavramın izlerinin Hoca Tahsin'in kitabında neredeyse yüz yıl önce olması oldukça dikkat çekicidir.

Yine Hoca Tahsin'in eserinde "*mefhum-u külli*" olarak adlandırdığı kavram insanların dünyayı anlamak için çevrelerinde gördükleri eşyanın zihinsel bir imgesinin belleğe yazılması ve daha sonra benzer durum, cisim veya yaşantılar tekrarlandığında önceki kayıtlara göre davranmasını tasvir etmektedir. Örnek olarak armut, kiraz vb. herhangi bir ağaç ilk olarak zihnimizde bir iz bırakır ve genel anlamda ağaç kavramının simgesi haline gelir. Bundan sonra gördüğümüz aynı veya farklı tüm ağaçlar önceki izlerin bizdeki etkisine göre algılanmaktadır. Aslında her biri farklı bir dış görünüşe sahip olan değişik ağaç türlerine beynimiz ortak bir "ağaç" kavramıyla yaklaşmayı yeğler. Yani bir nevi benzetme yapar.

Bu durum bugünkü psikoloji kitaplarında yer alan *Pragnanz*, *algısal değişmezlik* ve Piaget'in ünlü şema kavramını çağrıştırmaktadır. Geştalt psikologlarından Kofka; her psikolojik olayda anlamlı, tam ve basit olma eğilimi olduğunu belirtir. Dolayısıyla beynimiz dışarıdan gelen uyarıcıları *pragnanz* yasasıyla, aktif olarak işler ve kendi içinde yukarıda sözü edilen anlamlı, basit ve tam özelliklerini barındıran yeni bir forma dönüştürür.

¹⁶³ Atkinson ve diğerleri, age., s. 312.

Wertheimer'in algısal organizasyon ilkeleri diye adlandırdığı ve ilk olarak 1923 yılında raporladığı bu altı ilkenin temel dayanak noktası; insan beyninde bulunan algıda organizasyon mekanizmasının, ne zaman farklı bir şekil veya kalıp görürse hemen aktif hale geldiğidir.¹⁶⁴ İnsan beyni algıladığı şeyleri daha önce algıladıklarıyla ilişkilendirerek hatta benzeterek algılama eğilimindedir.

Bu açıdan bakıldığında Hoca Tahsin'in *mefhum-u külli* kavramı, Werthaimer'le başlayan Gestalt okulu ve Piaget'in bilişsel gelişim kuramının, insan beyninin eşyayı algılama biçimine dair geliştirdiği anahtar kavramlara birçok açıdan benzemektedir. Hoca Tahsin, bu anlamda ilgili kuramların habercisi sayılabilir.

Ahmed Nebil ile Baha Tevfik'in *Psikoloji- İlm-i Ahval-i Ruh* adlı eserinde ise öncelikle dikkat çeken husus, kitabın okul müfredatı dikkate alınarak buna uygun bir modern bir ders kitabı içeriğiyle düzenlenmiş olmasıdır. Bu husus kitabın girişinde vurgulanmaktadır.

Kitap, felsefi düşüncenin temel noktaları, tarihsel gelişimi, psikolojinin felsefeden ayrılması ve temel konularının neler olması konusunda oldukça değerli bilgiler vermektedir. Psikolojinin bağımsız bir bilim olmayı fazlasıyla hak ettiği sık sık vurgulanır. Aynı şekilde diğer bilim dalları ile çok sağlam bir bağının olduğu da vurgulanır. Çünkü bilim, konusu insan ve insan ürünü olan şeylerle uğraştığı sürece her bilim psikolojiyi işe katmak zorundadır. Öyle ki dil, güzel sanatlar hatta tarih bile psikolojiden bağımsız olarak ele alınamaz. Çünkü söz konusu alanların üzerinde çalıştığı ürünler toplumdan topluma farklılık gösterir. Bunlar ilgili toplumun iç dünyasının dışa yansımalarıdır.

Psikolojinin özellikle Fizyolojiyle yakın bir ilişkisi olduğu hatta bu yüzden bazılarının psikolojiyi, fizyolojinin alt alanı olarak gördükleri ancak bunun doğru olmadığı net bir şekilde ifade edilmiştir. Davranışta fizyolojik süreçlerin olduğu ancak bunun davranışa karar verildikten sonra başladığı ve bu yüzden, davranışın oluşmasına karar veren psikolojik sürecin her zaman önce başladığı belirtilmektedir.

1912 yılında, bu denli derli toplu ifadelerle psikolojinin alanı, sınırları ve diğer bilim dallarıyla olan ilişkisinin hem de bir ders kitabında verilmesi Osmanlı devletinde ilk psikolojik çalışmaları 1915 yılında başlatanların bu mütalaalarını bir kez daha gözden geçirmelerinin lüzumunu ortaya koymaktadır.

¹⁶⁴ Duane P. Schultz & Sydney Ellen Schultz, **Modern psikoloji tarihi**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007, s.539.

Kitapta, bu çalışmanın konusu olan diğer üç kitapta ele alınmamış bir husus olarak, ruhun eski ıstılahlardaki karşılığı olan “vicdan” kavramının tanımı verilmiştir. Vicdanın ahlak terminolojisinde iyi ile kötüyü ayıran kuvve değil; insan tabiatında kendi varlığını hisseden bir his olduğu belirtilir. Eski ahlak kitaplarında ruh için kullanılan *can*, *nefs*, *nefs-i natıka*, *vicdan* gibi birçok eşanlamli kelime vardır. *Vicdan* kelimesi bu çalışmanın konusu içine giren kitaplarda da ruh yerine kullanılmıştır. Ancak bu eserde bu vicdanın sesteş olduğu diğer bir kavramla olan farklılığına dikkat çekilmesi oldukça önemlidir. İlgili alanda yapılacak araştırmalarda olası kavram karmaşasının önüne geçmektedir.

Eserin son bölümlerinde *ruh-u insanî* adlı bir başlıkta insan ruhunun genel özellikleri sayılmıştır. İnsanları tanımlarken kullanılan zeki, hassas, duygusal gibi sıfatların aslında insanların ruh özelliğini anlattığı belirtilir. Hatta aynı zekâ seviyesinde olan insanların bile birbirinden farklı özellikler taşıdıkları, kimisinin hayalci, kimisinin güçlü bir hafıza sahibi, kimisinin de güçlü bir akıl yürütme yeteneği taşıdığı ifade edilir. Bu yüzden bu insanların gazeteci, tüccar, işçi, filozof gibi birbirinden farklı mesleklere yöneldiği belirtilir.

Burada genel olarak anlatılan, bugün psikoloji kitaplarındaki “*bireysel farklar*” kavramıdır. İnsanlar biyolojik ve fizyolojik olarak birbirinden farklı oldukları gibi ruhsal özellikleri ve zihinsel yetenekleri bakımından da birbirinden tamamen ayrırırlar. Bu farklılık tek yumurta ikizlerinde bile bariz olarak görülmektedir. Ancak burada dikkat çeken husus söz konusu farklılıkların meslek seçimine olan etkisinin ele alınmasıdır. Psikolojinin bir alt alanı olan Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık alanının inceleme konusu olan mesleki rehberlikte, bugün oldukça popüler olan Holland’ın 1959 yılında geliştirdiği kişilik kuramının verilerine benzeyen ifadelerle kişilik ve meslek seçimi arasında korelasyon kurulmuştur. Bu açıdan bakıldığında eserin, bugün eğitimde çok önemsenen bireysel farklılıklara dikkat çekerek, Türkiye’de kişilik özellikleri ile meslek seçimi arasındaki ilişkiden bahsederek mesleki rehberlik yolunun ilk taşlarını döşediği söylenebilir.

Eserin son kısmında rüya, uyurgezerlik, hayal, fobiler hakkında oldukça ilginç bilgiler yer almaktadır. Bunların psikolojinin ilerlemesi sayesinde artık bir sır olmaktan çıktığı ifade edilmektedir. Eser, bu yönüyle yazıldığı dönemin psikoloji dersinin müfredatı hakkında bilgi vermektedir. Söz konusu kavramlar bugünkü psikoloji

kitaplarında benzer nitelikte ele alınmaktadır. Bütün bunlardan hareketle, kitabın, günümüz eğitim ve psikoloji disiplinlerinde hala kullanılan ve önem verilen birçok kavram, yeti ve beceriye atıfta bulunduğu söylenebilir. Bu durum birçok disiplinde olduğu gibi, eğitim ve psikolojide de bütün kavramları kendi bilim adamlarına dayandıran Batı'nın alışkanlığına gölge düşürücü niteliktedir. Bugün sufi mesellerini psikoterapinin mihveri yapan, Mesnevi hikayelerini tedavide metafor olarak kullanan¹⁶⁵ Batılı bir çok psikiyatri uzmanı vardır.

Yusuf Kemal Bey'in (M. 1878) *Gayetü'l Beyan Fi Hakikat-i İnsan- Yahud ilm-i ahval-i Ruh* adlı eseri ne gelince, eserin ilk bölümünde insanın cismaniyet ve ruhaniyet gibi birbirinden farklı iki tabiata sahip olduğu vurgulanır. Birinci kısmı Tıp ve Anatominin, ikinci kısmı da psikolojinin uğraş alanıdır.

Dış dünya aracılığıyla yaratıcıyı bulmak ve bu sayede anlama ve inanma ihtiyaçlarını yerine getirmek durumunda olan insan, önceleri felsefenin yanlış yönlendirmesi yüzünden kendini tanımayı atlamış, sadece dış dünyaya yönelmiştir. Neden sonra dış dünyadaki sırların anahtarının kendinde olduğu düşüncesinde yoğunlaşmış ve kendi iç âlemini araştırmaya başlamıştır. Felsefi düşüncede dönüm noktası olan bu durumu, insanlık felsefeyi gökten yere indiren Sokrat'a borçludur. İşte psikoloji, zamanla felsefenin bu içedönüşü sayesinde felsefeden koparak insanı merkeze alan bir bakış açısı geliştirmiş ve bağımsız bir bilim olmuştur.

Kitabın bu bölümündeki ifadeler, Türkiye'de psikolojinin müstakil bir bilim olarak tanınma çabasına o zamanda yapılmış, oldukça olumlu birer katkı niteliğindedir. Yazarın bu eserinde, insanı tanıma yarışında Tıp ve Anatomi gibi çok köklü iki bilim dalının karşısına tek başına psikolojinin konulması, psikolojiye o zamanda atfedilen değer ne kadar büyük olduğunun açık ifadesidir.

İnsan hayvanın aksine bilmenin yanı sıra bildiğinin farkında olmakta, istemekte ve istediğinin farkında olmakta, duymanın yanı sıra duyduğunun, görmenin yanı sıra gördüğünün farkında olmaktadır. İşte tüm bu farkındalığı birçok mekanizma ve birbirinden ilginç donanımlara sahip olan ruhu sayesinde yapabilmektedir. Yazar, bu açıklamalarıyla günümüz eğitim bilimlerinin en girift konularından birisi olan “*metaboliş*” in farkındaymış gibi görünmektedir.

¹⁶⁵ Kemal Sayar, **Sufi Psikolojisi, Bilgelğin Ruhu-Ruhun Bilgeligi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2000, s.9.

Hayvanlarda yukarıda sayılan birçok davranışı yapmakta ancak ikinci basamak olan farkındalığı yakalayamamaktadır. İnsan yavrusu önceleri hayvaninkine benzer bir şekilde içgüdüsel olarak yaptığı davranışları, zamanla istemli ve kontrolü kendisinde olan davranışlara dönüştürmektedir.

Bu ifade bugünkü gelişim psikolojisi kitaplarının verilerine büyük ölçüde benzemektedir.

Yine hafızayı anlattığı bölümde öğrenmenin kalıcı olmasını, öğrenme esnasındaki dikkat ve itinaya bağlamaktadır. Bir bilgi ne kadar dikkat ve itina ile öğrenilirse o denli güçlü bir şekilde belleğe yerleşmektedir. Dikkat ve itina gösterilmeden öğrenilen bilgiler kalıcı olmamakta, çabucak unutulmaktadır.

Yazarın hafıza ve öğrenmeyle ilişkili olarak belirttiği bu yaklaşımı, başta Gagne'nin *Öğretim Etkinlikleri Modeli*¹⁶⁶ olmak üzere, birçok öğretim kuramı ve modelinin ana fikrine oldukça benzemektedir. Ayrıca bu ifadeler, Gagne'nin "Bilgiyi İşleme Kuramında bilişsel süreç basamaklarındaki tanımlamaya benzemektedir. Davranışçı öğrenme kuramlarının aksine Gagne gibi bilişsel öğrenme kuramcıları, öğrenmenin sadece gözlenebilen davranışlarla açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapıda olduğunu vurgularlar. Öğrenmenin yetenek, güdü, inanç, tutum ve tecrübelerden etkilendiği, ayrıca bireylerin öğrenilecek şeyleri anlama, algılama, neden-sonuç ilişkileri içinde yeniden yapılandırma, değerlendirme ve yeri geldiğinde kullanma gibi aşamalardan geçtiğini belirtirler. Bilgiyi işleme kuramında öğrenme süreci, dışarıdan gelen uyarıcının duyu organlarıyla alınmasıyla başlayıp, bu uyarıcıların tanımlanması ve depolanmasıyla devam etmektedir. Depolanan bu bilgiler gerektiğinde geri getirilerek kullanılmaktadır. Bu sistem bilgisayarların çalışma sistemine benzetilmektedir. Bilgiyi işleme kuramında bilişsel süreç;

- * Dikkat
- * Algılama
- * Tekrar
- * Kodlama
- * Depolama
- * Geri Getirme şeklinde işlemektedir.

¹⁶⁶ Nurettin Fidan, Okulda öğrenme ve öğretme, Ankara, Alkım Kitapçılık Yayıncılık, 1993, s. 74, 84

Bu açıdan bakıldığında Yusuf Kemal Bey'in işaret ettiği husus, bilgiyi işleme kuramının bilişsel süreçler için ortaya koyduğu "dikkat" basamağıyla birebir aynıdır.

Bu çalışmada ele alınan eserler incelendiğinde yukarıda sözü edilen ve bugün modern psikolojinin üzerinde önemle durduğu birçok kavram, konu ve tezin izlerini bulmak mümkün olacaktır. Bazıları çok yüzeysel olsa da bazıları oldukça özgün bir şekilde ele alınmıştır.

Türkiye'de psikoloji alanında çalışan birçok bilim adamı, yayımlanmış ilk psikoloji kitabını Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın da işaret ettiği, George Anschütz'ün 1915 yılında yazdığı kitap olarak görmektedir.¹⁶⁷ Ancak diğer birçok araştırmacı ise bunu psikoloji bilimine dair olan algıdaki bir paradigma hatası olarak görür. Bu durumda, Türkiye'de psikoloji alanında yazılmış ilk kitabın tarihi kesin olarak belli değilse bile bu tarihin 1915 yılı kadar geç bir tarih olmadığı da kesindir. Nitekim Sami Kayral 1915 yılından önce yayımlanmış 11 tanesi çeviri 29,¹⁶⁸ Nuri Bilgin ise 9'u çeviri 27 eser saymaktadır.¹⁶⁹ Bu eserlerin en eskisi de bu çalışmada incelenen Yusuf Kemal Bey'in "*Gayet-ül Beyan fi Hakikat-i İnsan Yahut İlm-i Ahval-i Ruh*" adlı eseridir. Yabancı dilden yapılan ilk çeviri ise Abdullah Cevdet'in Le Bon'dan çevirdiği ve Mısır'da basılan "*Psychologie des Foules*" "*Ruh-ül Akvam*" adlı eserdir.¹⁷⁰

Bu açıdan bakıldığında bu çalışmada ele alınan eserlerin iki önemli görevi yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Birincisi psikoloji biliminin Türkiye'de özerk bir bilim dalı olma serüveninin hangi tarihten başladığı, başlangıç tarihi olarak neyin doğru olduğu konusunun açıklığa kavuşturulması, eserlerin yazıldıkları dönemde Türkiye'de psikoloji ilişkin bilgilerin kapsam ve birikimi ve hakkında sağlam birer kanıt olma görevidir. Bu anlamda eserler, Türkiye'de psikolojinin özellikle okullarda ne zamandan beri bağımsız bir ders olarak okutulduğuna, hangi kavramların öne çıktığına, kimlerin bu konuda öncü çalışmalar yaptığına dair kesin ve elle tutulur bilgiler vermektedirler. İkincisi de modern psikolojinin bulgularının Osmanlı ilim ve kültür dünyasındaki öğelerle kolayca bağdaştırılabildiğinin gösterilmesidir. Yani bu serler, Osmanlı aydınlarının modern psikolojinin bulgularını ne zamandan beri, ne ölçüde önemseyip, öğrendiklerini, bunları

¹⁶⁷ Çiğdem Kağıtçıbaşı, "**Psychology in Turkey**", *International Journal of Psychology*, 1994, 29(6), 729-738.

¹⁶⁸ Sami Kayral, **Türkçe Psikoloji Eserleri Bibliyografyası**, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1953

¹⁶⁹ Nuri Bilgin, **Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası**, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1988.

¹⁷⁰ Serkan Batur, "**Türkiye'de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine**" *Toplum ve bilim* sayı 98 s.259

günlük hayatta nerelerde işe koşulabileceği, daha da önemlisi bunları kendi kültürel öğeleriyle bağdaştırmada ne denli başarılı oldukları hakkında gelecek nesillere doğru fikirler vermek gibi son derece önemli bir görevi yerine getirmektedirler.

Bu çalışmada ele alınan en yeni tarihli kitap olan Ahmed Nebil ile Baha Tevfik'in *Psikoloji-İlm-i Ahval-i Ruh* adlı kitabı bile George Anschütz'ün kitabının yayımlandığı tarihten üç sene önce basılmıştır. Ali İrfan [Eğriboz]'un *İlm-i Ahvâl-i Ruh*'u Altı, Hoca Tahsin'in *Psiholoji Yahud İlm-i Ahval-i Ruh*'u 22, en eski tarihli kitap olan Yusuf Kemal Bey'in *Gâyetü'l-Beyan fî Hakikati'l-İnsan Yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh* adlı kitabı ise tam 37 yıl önce basılmıştır. Üstelik kitapların kapaklarında, dönemin Milli Eğitim Bakanlığı görevini üstlenen Maarif Nezareti'nin resmi ruhsatıyla basıldıklarına dair bilgiler mevcuttur. Bu ruhsatların sayı ve tarihleri ilgili bölümde verilmiştir. Özellikle Ahmed Nebil ile Baha Tevfik'in kitabının, ilgili okulların ders müfredatları incelenerek birebir ders kitabı olarak hazırlandığı açık bir şekilde görülmektedir.

Bir bilimin bir toplumda ilk olarak ne zaman ve hangi nitelikte ele alındığı, ilgili alana kimlerin ne şekilde katkı sunduğu ve bu katkıların nicelik ve niteliklerinin söz konusu dönemin şartları göz önüne alındığında hangi seviyede olduğunun bilinmesi gerek bilimsel bilginin evrensel özellikleri, gerekse o bilimin gelişimi açısından son derece önemlidir. Çünkü her bilim kendinden önceki birikimlerin üstüne yenilerinin konulmasıyla ilerleyebilmekte ve gelişimsel olarak onların açtığı yolu takip etmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de psikoloji tarihi adına yapılacak nitelikli çalışmaların dayanacakları en sağlam referansların başında bu eserler gelmektedir. Bu eserler ve geriye kalan diğerleri, nitelikli bir biçimde araştırıldıktan sonra, Türkiye'de psikoloji ve psikoloji tarihi yazımının bundan sonraki seyri de önemli ölçüde değişecektir.

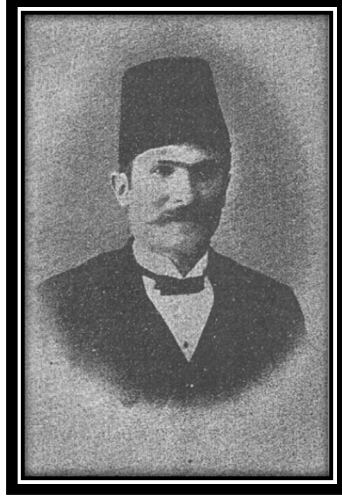
KAYNAKÇA

- Akgün, M. (1988). *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akyüz, Y. (2010). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Pegem Akademi.
- Atkinson R. L. ve Diğerleri, (2010). *Psikolojiye Giriş* (Çev.: Yavuz Alogan), Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- Bağcı, R. (1996). *Baha Tevfik'in Hayatı, Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerine bir Çalışma*, İzmir, Kaynak yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, *Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri*, No:10.
- Batur, S. (2003). *Türkiye'de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine*, Toplum Ve Bilim, Sayı 98.
- Batur, S. (2005). *Psikoloji Tarihinde Köken Mitosu ve George Anschütz'ün Hikâyesi*, Toplum Ve Bilim, S. 2.
- Batur, S. (2006). *Türkiye'de Psikolojinin Kurumsallaşmasında Toplumsal Ve Politik Belirleyenler*, Toplum Ve Bilim, S. 107.
- Bayrak, M. O. (1979). *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar(1453-1978)*, İstanbul, Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi Yayını No:5.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgin, N. (1988). *Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası*, İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları.
- Cevad, M. (1338). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul, Matbaa-i Amire.
- Cüceloğlu, D.(2004) *İnsan ve Davranışı*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 13. Basım
- Develioğlu, F.(2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitapevi, 26. Basım.
- Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (2000).Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Dölen E. 2009, *Osmanlı Döneminde Darülfünûn 1863-1922(Türkiye Üniversite Tarihi I)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Duverger, M. (2006) *Sosyal Bilimlere Giriş*, (Çev.: Ünsal Oskay), İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- Dwelslaunders, G. (1952).*Psikoloji* (Çev.: Mustafa Şekip Tunç), İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi.
- Eğriboz, Ali İrfan, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*. 1327 (M.1909)İstanbul, Ruşen matbaası

- Fortna, Benjamin C., (2012). *Learning To Read In The Late Ottoman Empire And The Early Turkish Republic*, Hampshire, Palgrave Macmillan.
- Freud S. (1998). *Yaşamım ve Psikanaliz* (Çev.: Kamuran Şipal), İstanbul, Say Yayınları.
- Gevgeşzade, Yusuf Kemal Bey, 1295. *Gâyetü'l-Beyan fî Hakikati'l-İnsan Yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh*, İstanbul, Mihran Matbaası,
- Gökçek, F. (1990). *Bıçakçızade İzmir'li İsmail Hakkı'nın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Gündüz, A. (1939). "Ömer Seyfettin İhtifali", *Vakit*, nr: 7766, 24 Ağustos 1939.
- Gündüz, M. (2010). *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası*, Ankara, Lotus Yayınevi.
- Gürlek, D. (2008). *Ayaklı Kütüphaneler*. İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı.
- Hanioğlu, M. Ş.(2006). *Osmanlıdan Cumhuriyete Zihniyet, Siyaset Ve Tarih*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- Hayman, J.L. (1968). *Research in Education*, Ohio, Merrill.
- Hoca Tahsin (1310), *Psikoloji Yahud İlm-i Ahval-i Ruh*, İstanbul, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Huyugüzel, Ö. F. (1984). *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları.
- İnal, İ. M. K.(1988). *Son asır Türk Şairleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 4.cilt, 3. Baskı.
- Kaptan, S.(1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Ankara, Tekışık web ofset.
- Kara, İ. (2003). *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Kara, İ.(2005). *Bir Felsefe Dili Kurmak, Modern Felsefe Ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Karacabey, Ö.F. (1976). *Uygulamalı Hukukta Yöntem ve Araştırma*, Ankara, Ajanstürk Matbaacılık Sanayi.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1967). *Zoraki Diplomat*, Ankara, Bilgi Yayınları.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 20.baskı, Ankara, Nobel Yayıncılık.
- Kaygusuz, B. N. (2002). *Bir Roman Gibi*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev.: Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nebil, A. & Tevfik, B. *Psikoloji, İlm-i Ahval-i Ruh* H.1328 (M.1912), İstanbul, Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası.

- Ortaylı, İ. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, İletişim yayınları.
- Özakupınar, Y. (2011). *Psikoloji Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Pakalın, M. Z.(2008). *Sicill-i Osmani Zeyli*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Pala, İ., (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları.
- Reuchlin, M.(1991). *Psikoloji Tarihi*, (Çev.: Tanju Gökçöl), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Rüştü, T. (1909). *Sedat'a Dair*, İttihat, nr.86, 15 Kanun-ı Sani 1324.
- Sayar, K.(2000). *Sufi Psikolojisi, Bilgelğin Ruhu-Ruhun Bilgeligi*, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Schultz, D.P. & Schultz, S. E. (2007), *Modern Psikoloji Tarihi*, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Sönmez, V. *Eğitim Felsefesi*, 1993, Ankara, Adım Yayıncılık.
- Şerif, M.M. (2000). *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Şişman, A. (2004). *Tanzimat döneminde Fransa'ya gönderilen Osmanlı öğrencileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tevfik, B. (1909). *Biraz Felsefe*, İzmir.
- Tevfik, B.(1326). *Felsefe mecmuası*, S.1.
- Toğrol, B. B. (1990). *Türkiye'de Psikoloji'nin Tarihçesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Uşaklıgil, H. Z. (1991). *Bir Acı Hikâye*, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (1979). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yayınları.
- Zangwill, O.L. (1990). *Modern Psikolojinin Gelişimi* (Çev.: Yılmaz Özapınar), Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları.

EKLER

Ek 1. Ali İrfan [Eğriboz]'un “ İlm-i Ahval-i Ruh” Adlı Eserinin Kapağında Bulunan Fotoğrafi.

Ek 2. Hoca Tahsin'in Fotoğrafi.

Ek 3. Baha Tevfik'in DİA da bulunan fotoğrafı

Ek 4: Ahmed Nebil'in fotoğrafı

Ek 5. Yusuf Kemal Bey'in BOA' da bulunan Sicill-i Ahval defferindeki kaydı.

Ek 6. Hoca Tahsin'in Medfun Bulunduğu Sahray-ı Cedit Mezarlığı

Ek 7. Baha Tevfik'in Medfun Bulunduğu Karacaahmed Mezarlığı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Nihat KÖSE
Doğum Yeri : Malatya
Doğum Tarihi : 31.05.1976
Yabancı Dili : İngilizce
e-posta : nikose44@hotmail.com

Eğitim Durumu

İlköğretim : Yazıhan İlköğretim Okulu (1982-1990)
Lise Öğrenim : Şehit Kemal Özalper Endüstri Meslek Lisesi (1990-1993)
Lisans Öğrenimi : İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi PDR(1995-2000)
Yüksek Lisans Öğrenimi: Fırat Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı (2010-.....)

Bilimsel Faaliyetler

Uluslararası Hakemli Dergilerdeki Yayınlar:

Tuncer, M., Bal, S., Özüt, A. ve Köse, N. (2012). Ortaöğretim Kurumları Öğrenme Ortamlarının Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol 11(1):85-101

Görev Yerleri

İstanbul Dershanesi/ELAZIĞ
Selçuklu Lisesi/KONYA
Öğretmen Sıdıka Avar Kız Meslek Lisesi / ELAZIĞ
Göçeri İlköğretim Okulu/ Kahta /ADİYAMAN
Türk Telekom Fen Lisesi / VAN
Kaya Karakaya Fen Lisesi / ELAZIĞ